

С. Д. Шинд

Міністерство освіти і науки України

*Інститут приватного права і підприємництва
АПрН України*

*Юридичний інститут Прикарпатського
національного університету імені Василя
Стефаніка*

**Вдосконалення правового
регулювання корпоративних
відносин в сучасних умовах**

*Матеріали Всеукраїнського науково-практичного
семінару*

25-26 вересня 2009 року

Івано-Франківськ, 2010

Редакційна колегія: В.В.Луць — академік АПрН України, доктор юридичних наук, професор;

О.Д.Крупчан — академік АПрН України, директор Інституту приватного права і підприємництва АПрН України, кандидат юридичних наук, доцент;

В.А.Васильєва — директор Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права;

Н.Р.Кобецька — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри трудового, аграрного та екологічного права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

І.Б.Саракун — кандидат юридичних наук, ст. наук. співр. Лабораторії корпоративного права НДІ ППП АПрН України.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва АПрН України (протокол № 1 від 27 січня 2010 року)

В25 Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах [текст] : Матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару (проведеного Лабораторією з вивчення проблем корпоративного права НДІ приватного права і підприємництва АПрН України спільно з Юридичним інститутом Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника 25-26 вересня 2009 року) – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. – 196 с.

У збірник включені статті і тези доповідей учасників Всеукраїнського науково-практичного семінару, який відбувся 25-26 вересня 2009 року на базі Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Висвітлюються результати наукових досліджень проблем корпоративного права

Для студентів, слухачів, курсантів юридичних факультетів, науковців, практичних працівників та всіх зацікавлених осіб.

Зміст

Пленарне засідання	7
Луць В.В., Луць А.В. <i>Договори в регулюванні корпоративних відносин</i>	8
Галантич М.К. <i>Співвідношення цивільно-правової та кримінально-правової відповідальності за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань при здійсненні господарської діяльності підприємницькими товариствами</i>	17
Дзера О.В. <i>Питання формування судової практики в справах про визнання правочинів недійсними</i>	25
Шишка Р.Б. <i>Актуальні питання конструкції товариств</i>	33
Кучеренко І.М. <i>Приватне підприємство як учасник корпоративних відносин</i>	36
Спасибо-Фатєєва І.В. <i>Корпоративні правочини</i> . . .	40
Вінник О.М. <i>Ключові проблеми, пов'язані із застосуванням Закону «Про акціонерні товариства»</i>	45
Жилінкова І.В. <i>Корпоративні права осіб з подружнім статусом</i>	50
Васильєва В.А. <i>Корпорації як суб'єкти корпоративних відносин</i>	56

Секція 1. Загальнотеоретичні проблеми врегулювання корпоративних правовідносин та правовий статус їх суб'єктів	63
Нецька Л.С. Корпоративний секретар – нова посада в акціонерному товаристві	64
Селіванова І.А. Правовий режим майна акціонерних товариств за участю держави	69
Петрина В.Н. Про корпорації та інші об'єднання підприємств та корпоративне право в Україні	73
Водяхін С.А. Документи корпорацій як об'єкти цивільних прав	78
Калаур І.Р., Бутрин Н.С. Обмеження у здійсненні права на участь в розподілі прибутку та права одержувати частини прибутку (дивідендів)	81
Бородовський С.О. Об'єкт правочину в корпоративних відносинах	85
Спасибо І. Момент набуття права власності на частку в статутному капіталі	89
Зеліско А.В. Фермерське господарство як суб'єкт корпоративних відносин	92
Єсауленко Н.В. Деякі питання щодо правового режиму частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю як об'єкта спадкування	96
Гриняк А.Б. Відмінність договору підряду від інших цивільно-правових договорів у підприємницькій діяльності	99
Симонян Ю.Ю. Загальні та спеціальні засади заснування та ліквідації командитних товариств	103

Хащівська Н.В. Цивільно-правове регулювання строків у договорі оренди державного, комунального та іншого майна	107
Кравчук В.М. Перехід корпоративних прав до іншої особи	114
Мічурін Є.О. Обмеження у здійсненні корпоративних прав	118
Томчишен С.В. Співвідношення права участі та права на частку у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю як підстав правоволодіння корпоративними правами	121
Секція 2. Законодавче, договірне та локальне регулювання корпоративних відносин. Проблеми здійснення та захисту корпоративних прав	127
Первомайський О.О. Правове регулювання акціонерних відносин в період дії прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про акціонерні товариства»	128
Кобецька Н.Р. Корпоративний контроль та механізми його регулювання в Законі України «Про акціонерні товариства»	132
Бобрик В.І., Махінчук В.М. Проблеми правового регулювання реорганізації господарських товариств шляхом приєднання	135
Ковальський В.С. Питання правового регулювання і правового впливу в корпоративних відносинах	141
Берестова І.Е. Правові наслідки недійсності правочину у корпоративних відносинах (на прикладі відчуження частки у статутному капіталі)	146

Зозуляк О.І. <i>Значні правочини акціонерних товариств</i>	151
Ульянова Г.О. <i>Органи акціонерного товариства за Законом України «Про акціонерні товариства»</i>	155
Бурлаков С.Ю. <i>Проблеми застосування способів захисту корпоративних прав, не передбачених законом під час вирішення корпоративних спорів</i>	159
Саракун І.Б. <i>Інсайдерська інформація як об'єкт корпоративних правовідносин</i>	164
Короєд С.О. <i>Питання виключення учасника з товариства в судовому порядку</i>	169
Великорода О.М. <i>Поділ корпоративних прав між подружжям</i>	175
Фігель А.А. <i>Загальні засади цивільно-правового захисту права власності</i>	178
Ковалишин О.Р. <i>Підстави та правові наслідки визнання рішення загальних зборів акціонерів недійсним</i>	182
Джочка О.П. <i>Передумови здійснення банками діяльності з управління цінними паперами</i> . .	186
Таран О.С. <i>Проблеми, які виникають при розширенні прав міноритаріїв</i>	188
Длугош О. І. <i>Цивільно-правові способи захисту прав акціонерів</i>	192

Пленарне засідання

Луць В.В.

доктор юридичних наук, професор,
академік Академії правових наук
України

Луць А.В.

кандидат юридичних наук, доцент

Договори в регулюванні корпоративних відносин

1. У регулюванні корпоративних відносин визначальну роль відіграють, насамперед, норми цивільного і господарського законодавства – Цивільного і Господарського кодексів України, Законів України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства» та інших законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів. Крім законів та підзаконних нормативно-правових актів, джерелами корпоративного права є також внутрішні, або локальні, правові акти (статуту, акти органів корпоративного управління тощо). Певне місце у системі джерел корпоративного права посідають корпоративні звичаї, рекомендаційні акти (наприклад, Принципи корпоративного управління), постанови та рекомендації вищих судових інстанцій з вирішення корпоративних спорів тощо.

В регулюванні відносин засновників та учасників господарських товариств, зокрема на стадії їх створення, а для деяких з них – і в процесі їх діяльності (повні, командитні товариства) важлива роль відводиться і цивільно-правовим договорам.

У ч. 1 ст. 4 Закону України "Про господарські товариства" передбачалось, що акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю і товариство з додатковою відповідальністю створюються і діють на підставі установчого договору і статуту, а повне і командитне товариства - на основі засновницького договору. Отже, для одних товариств (акціонерних, з обмеженою або додатковою відповідальністю) установчими документами вважались статут і засновницький договір, для інших (повні і командитні товариства) – лише установчий (засновницький) договір. Оскільки в Законі "Про господарські товариства" чітко не розмежовувалось, які з необхідних відомостей мають міститися у статуті, а які – у засновницькому договорі, на практиці зміст зазначених установчих документів часто дублювався, а то й містив умови, що суперечили одна одній.

Новий Цивільний кодекс (ч. 1 ст. 143, ч. 4 ст. 151, ч. 1 ст. 154, ч. 1 ст. 120, ч. 1 ст. 134), і Господарський кодекс (ч. 1 ст. 82) визнали, що установчими документами акціонерного товариства,

товариства з обмеженою і відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю є їхні статуту, а установчими документами повного товариства та командитного товариства - засновницькі договори.

Як зазначено у ч. 2 ст. 88 ЦК, у засновницькому договорі товариства визначаються зобов'язання учасників створити товариство, порядок їх спільної діяльності щодо його створення, умови передання товариству майна учасників, якщо додаткові вимоги щодо змісту засновницького договору не встановлені цим Кодексом або іншим законом. Зокрема, стосовно засновницького договору повного товариства додаткові вимоги щодо його змісту (крім відомостей, передбачених статтею 88 ЦК) включають такі відомості: розмір та склад складеного капіталу товариства; розмір та порядок зміни часток кожного з учасників у складеному капіталі, розмір, склад і строки внесення ними вкладів (ч. 2 ст. 120 ЦК), форми участі учасників у справах товариства (ст. 67 Закону України "Про господарські товариства").

Засновницький договір командитного товариства, крім відомостей, передбачених статтею 88 ЦК, має містити відомості про розмір та склад складеного капіталу товариства; розмір та порядок зміни часток кожного з повних учасників у складеному капіталі; сукупний розмір вкладів вкладників. Якщо внаслідок виходу, виключення чи вибуття у командитному товаристві залишився один повний учасник, засновницький договір переоформлюється в одноособову заяву, підписану повним учасником. В разі якщо командитне товариство створюється одним повним учасником, то установчим документом є одноособова заява (меморандум), яка містить усі відомості, встановлені для командитного товариства (ст. 134 ЦК). Отже, особливість для командитного товариства договору повного чи командитного товариства полягає в тому, що він не лише регулює взаємовідносини засновників за спільною їх діяльністю щодо створення юридичної особи та наділення її майном, але й визначає правовий статус цих товариств як учасників корпоративних відносин.

Функції та зміст засновницького договору залежать від організаційно-правової форми тих утворень, що формуються засновниками і діють як суб'єкти господарювання. Чи змінюються вони після того, як закон не передбачає тепер як обов'язкове подання засновницького договору в числі установчих документів при державній реєстрації деяких видів господарських товариств (акціонерних, з обмеженою чи додатковою відповідальністю)? Мабуть, що ні. Тим більше, що при заснуванні цих товариств теж укладаються договори між їх засновниками. Так, відповідно до ч. 1 ст. 142 ЦК, якщо товариство з обмеженою відповідальністю засновується кількома особами, ці особи у

разі необхідності визначити взаємовідносини між собою щодо створення товариства укладають договір у письмовій формі, який встановлює порядок заснування товариства, умови здійснення спільної діяльності щодо створення товариства, розмір статутного капіталу, частки у статутному капіталі кожного з учасників, строки та порядок внесення вкладів та інші умови.

Подібний договір може укладатися й кількома засновниками акціонерного товариства з метою визначення порядку здійснення ними спільної діяльності щодо створення такого товариства (ч. 2 ст. 153 ЦК). Це положення підтверджується й у ч. 3 ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства»: засновниками може укладатися засновницький договір, у якому визначаються порядок провадження спільної діяльності щодо створення акціонерного товариства, кількість, тип і клас акцій, що підлягають придбанню кожним засновником, номінальна вартість і вартість придбання цих акцій, строк і форма оплати вартості акцій, строк дії договору. Для створення АТ засновники повинні провести закриті (приватне) розміщення його акцій, установчі збори та здійснити державну реєстрацію акціонерного товариства. Засновницький договір не є установчим документом і діє до дати реєстрації Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій.

Засновницький договір укладається у письмовій формі. Якщо товариство створюється за участю фізичних осіб, їх підписи на засновницькому договорі підлягають нотаріальному засвідченню. У разі заснування товариства однією особою засновницький договір не укладається.

Відповідно до ч. 3 ст. 153 ЦК, ст. 12 Закону України «Про акціонерні товариства» засновники несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що пов'язані з його заснуванням і виникли до його державної реєстрації. АТ відповідає за пов'язаними з його заснуванням зобов'язаннями засновників тільки у разі схвалення їх дій загальними зборами акціонерів, які мають бути проведені протягом шести місяців після державної реєстрації товариства.

Питання щодо юридичної природи засновницького (установчого) договору в літературі залишається спірним: в одних випадках він розглядається як різновид договору про спільну діяльність [1], в інших - проводиться відмежування засновницького договору від договору про спільну діяльність. Так, Н.О. Саніахметова головну відмінність засновницького договору від договору про сумісну діяльність вбачала в тому, що спільні дії засновників здійснюються саме з метою створення нової юридичної особи, в діяльності якої вони братимуть участь. На

відміну від договору про спільну діяльність, де виникають відносини спільної часткової власності учасників на створене або придбане ними майно (включаючи одержані доходи), внаслідок укладення засновницького договору такі відносини не виникають, оскільки власником майна стає заново створена засновниками юридична особа [2, с. 13]. В іншій праці [3, с. 198] авторка зазначає, що основна відмінність установчого договору від цивільно-правових договорів, що діють у сфері підприємництва, полягає в тому, що установчий договір укладається з метою об'єднання його сторін (засновників) у певну організаційно-правову форму суб'єкта підприємництва, у той час як цивільно-правові договори спрямовані на опосередкування не організації, а реалізації підприємницької діяльності.

Безумовно, засновницький договір, визначаючи порядок здійснення засновниками діяльності щодо створення товариства як юридичної особи, містить в собі умови організаційного характеру. Але в ньому визначаються й умови щодо передання засновниками майна товариству, зокрема, розмір, склад і строки внесення вкладів у статутний чи складений капітал товариства, тобто обов'язки майнового характеру. Що ж до правового режиму майна, внесеного або придбаного в період діяльності засновників з організації юридичної особи, не можна виключати й існування спільної часткової власності засновників на таке майно в цей проміжок часу, бо самого товариства як юридичної особи до моменту його державної реєстрації ще не існує.

Відповідно до ч.1 ст. 24 Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців" у разі державної реєстрації юридичної особи, для якої законом встановлено вимоги щодо формування статутного фонду (статутного або складеного капіталу), подається документ, що підтверджує внесення засновником (засновниками) вкладу (вкладів) до статутного фонду юридичної особи в розмірі, який встановлено законом. Такими вкладками засновників можуть бути будинки, споруди, обладнання та інші матеріальні цінності, цінні папери, права користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будинками, спорудами, а також інші майнові права (в тому числі на інтелектуальну власність), грошові кошти, в тому числі в іноземній валюті (ч. 2 ст. 115 ЦК, ч. 1 ст.13 Закону України "Про господарські товариства").

Якщо вкладом до статутного фонду товариства є грошові кошти, то документом, що посвідчує його внесення, є довідка про відкриття поточного рахунку в банку, кошти на який перераховуються засновниками (учасниками) для формування статутного фонду господарського товариства. Але цей рахунок починає функціонувати

тільки після одержання банком документів про державну реєстрацію господарського товариства в установленому законом порядку. Чиїми є грошові кошти, внесені засновниками на цей рахунок, до державної реєстрації товариства? Відповідь може бути одна: належні засновникам, бо юридичної особи ще не виникло. Звичайно, при відповіді на запитання щодо прав вкладників слід враховувати, що з внесенням пайового вкладу на банківський рахунок у вкладників виникають зобов'язально-правові вимоги до банку, а не відносини власності на вклад. У разі відмови в державній реєстрації господарського товариства та в інших випадках, передбачених законодавством України, на підставі листа із зазначенням причин закриття рахунку, підписаного уповноваженою засновниками особою, грошові кошти повертаються засновникам, а рахунок закривається [4].

Чинні Цивільний і Господарський кодекси, крім загальних вимог щодо змісту засновницького договору як установчого документа, не містять розгорнутих положень щодо його правового регулювання. Ця прогалина в законодавстві заповнюється господарською практикою, в якій поширені різного роду типові або зразкові засновницькі договори, не оприлюднені в установленому порядку.

Однією з підстав для класифікації (групування) цивільно-правових договорів може бути їхня мета, або ті юридичні наслідки, яких домагаються учасники відносин [5, с. 5-6]. За цим критерієм виділяється група договорів, які опосередковують спільну діяльність їх учасників і серед яких названо установчий договір [6, с. 641 - 642]. Якщо за договором простого товариства сторони (учасники) беруть зобов'язання об'єднати свої вклади і спільно діяти з метою у одержання прибутку або досягнення іншої мети без створення юридичної особи (ч. 2 ст. 1130, ст. 1132 ЦК), то метою засновницького договору є створення юридичної особи у певній організаційно-правовій формі (ч. 2 ст. 88 ЦК, ч. 5 ст. 82 ГК). Аналіз мети і змісту засновницьких договорів дозволяє розглядати їх окремі види (різновиди) договору про спільну діяльність.

2. Правова форма договору може використовуватися не лише при створенні підприємницьких товариств, але й при їх реорганізації, зокрема при злитті або приєднанні. Злиття декількох акціонерних товариств або приєднання одного чи декількох товариств до вже існуючого товариства може бути наслідком укладення між ними договорів на основі відповідних рішень вищих органів управління цих товариств. Так, відповідно до статті 81 Закону України «Про акціонерні товариства» наглядова рада кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі або перетворенні, розробляє

умови договору про злиття (приєднання) або план поділу (виділу, перетворення), які повинні містити:

1. повне найменування та реквізити кожного товариства, що бере участь у цих формах реорганізації;
2. порядок і коефіцієнти конвертації акцій та інших цінних паперів, а також суми можливих грошових виплат акціонерам;
3. відомості про права, які надаватимуться підприємницьким товариством - правонаступником власникам інших, крім простих акцій, цінних паперів товариства, діяльність якого припиняється внаслідок реорганізації, та (або) перелік заходів, які пропонується вжити стосовно таких цінних паперів;
4. інформацію щодо запропонованих осіб, які стануть посадовими особами у підприємницькому товаристві - правонаступнику після завершення реорганізації, та заплановані до виплати таким особам винагороди чи компенсації.

Наглядова рада кожного АТ, що бере участь у реорганізації, повинна підготувати для акціонерів пояснення до умов договору про злиття (приєднання) або плану поділу (виділу, перетворення). Таке пояснення повинне містити економічне обґрунтування доцільності злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення, перелік методів, що застосовувалися для оцінки вартості майна АТ та обчислення коефіцієнта конвертації акцій та інших цінних паперів АТ. При цьому наглядова рада АТ з кількістю акціонерів - власників простих акцій більше 100 осіб, що бере участь у реорганізації, має отримати висновок незалежного експерта (аудитора, оцінювача) щодо умов реорганізації.

3. Одними із видів цивільно-правових договорів є правочини (угоди) які укладаються після створення акціонерного товариства і пов'язують членів товариства взаємними правами та обов'язками протягом усього періоду існування товариства. Потреба в укладенні акціонерних угод виникає внаслідок того, що у процесі діяльності багато питань виробничо-економічних, управлінських, фінансових, правових відносин залишається не врегульованими нормативними актами та статутом. Такі угоди є насамперед специфічною формою опосередкування правових зв'язків між суб'єктами цих правовідносин, а саме - через реалізацію спільних інтересів. Це завжди цілеспрямований юридичний акт, прояв і реалізація з однаковою спрямованістю волевиявлень учасників процесу для задоволення їхніх економічних інтересів.

В силу специфіки акціонерних відносин, а також завдяки саме зустрічно спрямованій волі сторін таким угодам об'єктивно надається більшої свободи дії як механізму забезпечення прав та рівного захисту інтересів суб'єктів підприємництва.

Зазначені угоди є не просто юридичними фактами, тобто обставинами, з якими закон пов'язує виникнення правовідносин, а документами, що складаються із низки дій та інших фактів, які мають юридичне значення у часі і просторі для оформлення правових зв'язків заінтересованих суб'єктів. Такі угоди характеризуються в літературі як новий вид цивільно-правового договору, який розширяє можливості врегулювання акціонерних правовідносин [7].

Українське законодавство, зокрема Закон України №514-УІ «Про акціонерні товариства», таких акціонерних угод прямо не передбачає, але вони й не суперечать йому. Це так звані угоди sui generis підводять такі угоди під які б то не було інші договори, передбачені в законі, немає жодної підстави.

Даний висновок тим більше справедливий, якщо такими угодами регулюються відносини не лише на етапі створення товариства, але й у процесі його діяльності, на що явно не розрахований засновницький договір, про який згадано в ч. 3 ст. 9 Закону про АТ. Більше того, ст. 6 Цивільного кодексу України) надає сторонам взаємовідносин право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства, та врегулювати у договорі, якщо передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами.

Згідно з ч. 1 ст. 627 ЦК сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Таким чином, це буде не поійменована угода (договір) особливого виду, прямо не передбачена в ЦК, але й така, що не суперечить йому. Отже, така угода буде регламентуватися загальними положеннями гл. 52 ЦК (про обов'язковість договору, його свободу, умови, строки тощо) і гл. 53 ЦК (що містить загальні положення договірного права, включаючи укладення, зміну, розірвання договору тощо).

Угода акціонерів має дві специфічні ознаки, які відрізняють її від засновницьких документів, а саме:

1. вона може укладатися між декількома акціонерами і бути не обов'язковою для інших існуючих або нових акціонерів, тоді

як всі учасники товариства, включно нових членів, зобов'язані приєднатися до засновницького договору;

2. умови угоди акціонерів зазвичай є конфіденційними і не підлягають розголошенню учасниками, так само як і засновницький договір, який входить до складу документів, що є комерційною таємницею, якщо інше не передбачено засновницьким договором, тоді як статут є загальнодоступним документом.

Відносини, для врегулювання яких укладається угода акціонерів, можна поділити на такі дві основні групи: організаційні та майнові відносини. Ними охоплюється широке коло питань, пов'язаних з діяльністю товариства, а саме:

- щодо механізму реалізації переважного права акціонерів (для приватних АТ);
- уведення особливого порядку формування органів АТ (встановлення привілеїв для одного або декількох акціонерів при призначенні члена ради директорів або виконавчого органу АТ, висування кандидатів в органи управління);
- порядок голосування з ряду питань;
- умови взаємних зобов'язань щодо фінансування діяльності товариства (перехід права власності на акції, розподіл прибутку, спрямування фінансових потоків, реалізація продукції тощо);
- порядок вирішення спорів, конфліктів між акціонерами, включаючи «безвихідні ситуації» (deadlock resolution), зокрема, якщо акціонерам не вдається спроба дійти до спільного знаменника з будь-якого питання (наприклад, при призначенні генерального директора в ситуації 50/50 – коли учасниками товариства є дві особи в рівних частках), чим паралізується діяльність товариства;
- умови захисту міноритарних акціонерів.

Даний перелік питань не є вичерпним. Разом з тим, перелічений комплекс легітимних процедур, якими наповнені акціонерні угоди, дозволяє забезпечити баланс інтересів всіх зацікавлених сторін та здійснювати акціонерний контроль над компанією цивілізованим способом, з одного боку. З другого боку правовими засобами забезпечується бізнес та запобігання недружнім поглинанням, тобто такі

угоди ставлять певний бар'єр на шляху рейдерства та корпоративного шаптанжу.

Еволюція акціонерних відносин зумовлює необхідність розробки концепції акціонерних угод в цивільному праві України, дослідження функцій цього правового інституту, обґрунтування відповідних домовленостей щодо захисту цивільних прав та законних інтересів членів товариства.

Оскільки для української системи права даний вид договорів є новим, нагальною є необхідність доповнити й закріпити в корпоративному законодавстві норму, відповідно до якої акціонерні угоди, що опосередковують забезпечення збалансованої системи управління та контролю, впорядкування корпоративних відносин у їх динамічному стані, є важливим цивільно-правовим інструментом врегулювання балансу прав та інтересів всіх груп (як меншості, так і більшості) учасників корпоративних відносин, а також документом, за допомогою якого створюються додаткові гарантії для належного захисту та відновлення порушених прав акціонерів.

Крім того, назріла нагальна потреба передбачити розробки примірних форм акціонерних угод з метою їх цільової спрямованості щодо забезпечення інтересів відповідних суб'єктів та запобігання правовим помилкам при укладенні таких угод акціонерами.

1. Коссак В.М. Іноземні інвестиції в Україні: цивільно-правовий аспект. – Львів, 1996; Довгерт А.С. Спільна діяльність // Цивільне право. – К.: 1996. – ч. 2.
2. Саниахметова Н.А. Учредительный договор // Бизнес. – 1995. – № 10.
3. Саниахметова Н.О. Підприємницьке право. – Навч. посібник. – К.: А.С.К., 2007.
4. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах, затверджена постановою Національного банку України від 12 листопада 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51. – Ст. 2707.
5. Гордон В.М. Радянське цивільне право. – Харків: 1966.
6. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. // За ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової. – Кн. 1. – К.: Юрінком Інтер, 2004.
7. Сергеев А. Юридическая природа й исполнимость соглашений акционеров по российскому праву // Корпоративний юрист. – 2007. – № 10.

Галлянич М.К.

доктор юридичних наук, доцент,
заступник директора з наукової роботи
НДІ приватного права і підприємництва
АПРН України

Співвідношення цивільно-правової та кримінально-правової відповідальності за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань при здійсненні господарської діяльності підприємницькими товариствами

Однією з дискусійних проблем цивільного права є з'ясування питання про те, чим є правова відповідальність, у чому полягає її суть, якими є її зміст та виконувані функції. В юридичній літературі не має єдності у підходах до визначення поняття правової відповідальності, ні у поглядах на її підставу та умови. Між тим, йдеться про правовий засіб, який відіграє ключову роль у правовій регламентації цивільних відносин.

Однією з матеріально-правових гарантій, покликаних забезпечити реальне здійснення регулюючого впливу є цивільно-правова відповідальність, яка з огляду на притаманні їй властивості постає як дієвий засіб охорони встановленого правопорядку, ефективний інструмент забезпечення виконання суб'єктивних цивільних зобов'язань і захисту кореспондуючих їм суб'єктивних цивільних прав. Відповідальність через можливість її застосування справляє профілактичний вплив на суб'єктів права, а в разі вчинення правопорушення вона спрямована на відновлення порушеного правопорядку, захищаючи інтереси носія суб'єктивного права.

Залежно від того чи іншого виду цивільних відносин та складу їх учасників механізм відповідальності останніх має передбачати можливість застосування ефективних і адекватних засобів відновлення порушених правовідносин, відновлення становища суб'єктів цивільного права з метою запобігання вчиненню правопорушень та усунення їх негативних наслідків.

Визначення цивільної відповідальності як правової санкції, що полягає у позбавленні правопорушника належних йому майнових прав з метою відновлення майнового становища потерпілої особи, а також стимулювання належного дотримання цивільних прав та зобов'язань.

Відновлення настільки, наскільки це лише можливо з огляду на обставини конкретної справи порушених регулятивних правовідносин,

того майнового і навіть немайнового стану їх учасників, у якому ті мали б знаходитися за відсутності порушення суб'єктивного цивільного права працівників правоохоронних органів. У разі застосування заходів цивільної відповідальності слід орієнтуватися на адекватність захисту потерпілої сторони, яке дозволяє відновити її порушене право.

Забезпечення належної реалізації цивільних прав та виконання обов'язків має здійснюватися за допомогою різних правових засобів. Зокрема частина третя ст. 14 ЦК України встановлює що виконання цивільних обов'язків забезпечується засобами відповідальності. Найбільш поширеним засобом забезпечення виконання цивільних обов'язків залишається цивільно-правова відповідальність.

Юридична відповідальність належить до числа основних інститутів права взагалі. Незважаючи на широке вживання її в різних галузях права, загальноприйнятого визначення цієї категорії до цього часу не існує.

Зокрема, певного поширення набула точка зору, відповідно до якої юридична відповідальність є визнаною державою здатністю особи усвідомлювати свої дії (своє протиправне діяння) і зазнавати вплив мір державного примусового впливу у формі позбавлення благ, що безпосередньо є в розпорядженні правопорушника.

Юридичну відповідальність слушно пов'язують із реалізацією санкції, котра має специфічні ознаки, до числа яких належить те, що вона: за своєю сутністю є примусовим заходом; застосовується до осіб, винних у здійсненні правопорушення; супроводжується державним та суспільним осудом винного правопорушника; пов'язана з покладанням на винного невідповідних для нього наслідків матеріального або особистого характеру.

Багато років іде дискусія з приводу визначення поняття цивільно-правової відповідальності та її характерних ознак. Зокрема, поняття цивільно-правової відповідальності нерідко пов'язують із санкцією за правопорушення.

Сутність юридичної відповідальності взагалі і цивільно-правової відповідальності, зокрема, полягає в тому, що вона є застосуванням до правопорушника передбаченою санкцією правової норми примусового заходу.

Відповідальність — це реалізація санкції, що має специфічні властивості. Зокрема, називають такі ознаки, такі визначальні особливості цивільно-правової відповідальності: державний примус, що відрізняє юридичну відповідальність від інших видів соціальної відповідальності; настання несприятливих наслідків (як правило, наслідки майнового характеру); внаслідок осуду винної поведінки,

настання яких забезпечується державним примусом і дозволяє відмежувати відповідальність від інших випадків настання несприятливих наслідків.

Сутність будь-якого виду юридичної відповідальності, виявляється в її функціях. В юридичній літературі називали різне число функцій цивільно-правової відповідальності. Цивільно-правовій відповідальності властиві три функції: попереджувальна; компенсаційна; каральна функція.

Слід відмітити існування двох підходів до визначення складу правопорушення: загальнотеоретичного і цивілістичного.

Для загальнотеоретичного підходу характерним є включення до складу правопорушення таких чотирьох елементів: об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона правопорушення, що характерно для кримінального права. Цивільно-правовий підхід до визначення складу правопорушення полягає в тому, що в останній включають чотири умови цивільно-правової відповідальності: шкода, протиправні дії правопорушника, причинний зв'язок між протиправною дією і шкодою, вина правопорушника.

У публічно-правовій сфері обов'язок відповідних правоохоронних органів щодо запобігання кримінальним правопорушенням та притягнення винних до кримінальної відповідальності передбачає застосування державного примусу в кожному випадку реалізації такої відповідальності. У кримінальному праві на органи правозастосування покладено позитивний обов'язок із встановлення вини правопорушника. У цих галузях, на відміну від цивільного права, не існує презумпції вини, а закріплено презумпцію невинуватості.

Підставою для безвинної відповідальності держави та органів місцевого самоврядування (статті 1173, 1174, 1175, 1187, 1209 ЦК) за шкоду, завдану суб'єктам цивільного права рішеннями, діями чи бездіяльністю органів влади, їх посадових і службових осіб є заздалегідь уридливе становище потерпілого у публічно-правових відносинах. Мова йде про відсутність юридичної рівності сторін цих правовідносин. Тут не можна говорити й про підвищені вимоги до держави як первинного суб'єкта публічної правоохоронної функції.

Цивільно-правовим зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Предмет зобов'язання може бути або однозначно визначений або альтернативним, в якому боржник зобов'язаний вчинити одну з двох або кількох дій.

Для цивільно-правових зобов'язань характерна юридична рівність сторін, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Для цивільно-правових зобов'язань характерний диспозитивний метод, що дає змогу суб'єктам цивільного права своїми діями встановлювати для себе суб'єктивні права та нести обов'язки, під час формування та реалізації цивільних правовідносин, вжиття заходів майнової відповідальності у разі порушення.

Принцип свободи договору полягає у тому, що відповідно до Цивільного Кодексу сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Зміст договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства, захищаються вони за ініціативою приватної особи.

Тому норма статті 355 КК не застосовується до майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин, для яких характерний імперативний метод правового регулювання, що характеризується нерівністю сторін, коли відносини будуються на підставі підпорядкованості, відсутності органу управління.

Примушування до виконання чи невиконання інших зобов'язань, що впливають з адміністративного, фінансового, трудового, кримінального права не утворює складу злочину передбаченого цією статтею.

Підставами виникнення цивільних прав та обов'язків, зокрема, є юридичні факти, під яким розуміється будь-яка обставина, що тягне за собою в силу закону ті чи інші юридичні наслідки, що відбувається за волею людини.

Цивільні права та обов'язки можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства, з актів органів державної влади або органів місцевого самоврядування, з рішення суду.

Розрізняють змішані договори договори, в якому містяться елементи різних договорів; 2) типові; 3) публічні; 4) приєднання; 5) попередній; 6) про наміри; 7) на користь третьої особи тощо.

Стаття 355 КК України передбачає відповідальність за примушування до виконання чи невиконання тільки цивільно-правових

зобов'язань, тобто вимога виконати чи не виконати договір, правочин чи інше цивільно-правове зобов'язання.

Іноколи від особи вимагають вчинити певні дії, направлені на виконання зобов'язання неналежним чином. Належним чином зобов'язання припиняється: 1) за згодою сторін внаслідок передання боржником кредиторіві відступного (грошей, іншого майна тощо) у розмірі, строки й порядку передання відступного, встановлені сторонами; 2) зарахуванням зустрічних однорідних вимог, строк виконання яких настав, а також вимог, строк виконання яких не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги.

Умовою дійсності правочинів є вимога відповідності щодо змісту, форми, суб'єкту, воля і волевиявлення дійсним намірам сторін. Особа може примушуватися до виконання не тільки дійсних цивільно-правових зобов'язань, а й недійсних.

Недійсні правочини не тягнуть за собою тих правових наслідків, яких бажають сторони. Недійсні угоди бувають двох видів — нікчемні й оспорювані. Нікчемні правочини не вимагають визнання в судовому порядку їх недійсності і є такими в силу закону.

Всі правочини мають відповідати установленій законом формі: в письмовій або усній формі, деякі угоди підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню та /або реєстрації у виконавчому органі місцевої Ради.

Недійсною є також угода, що не відповідає вимогам встановлених ЦК України та іншими законами України.

Не створюють склад злочину правочини, укладені внаслідок помилки щодо природи правочину, прав та обов'язків сторін, таких властивостей і якостей речі, які значно знижують її цінність або можливість використання за цільовим призначенням. Помилка — це відсутність справжнього уявлення про стан речей, неправильне сприйняття стороною істотних умов угоди, що вплинуло на її волевиявлення.

Не створюють склад злочину випадки також випадки визнання правочину відносно майна недійсною на тій підставі, що вона була укладена з метою приховати іншу (фіктивний правочин) (ст. 234 ЦК) або удаваний (ст. 235 ЦК).

Правова відповідальність за ст. 355 КК настає у випадку відсутності ознак вимагання. Відповідно до пункту 17 Постанови Пленуму Верховного Суду N 12 від 25.12.92) при відмежуванні вимагательства від злочинів, передбачених статтями 355 КК, треба виходити з того, що при вимагательстві винна особа керується умислом на заволодіння не належним їй майном чи правом на таке майно або бажав вчинення на її користь дій майнового характеру.

Якщо ж винна особа, застосовуючи відповідні погрози чи насильство таким умислом не керується, а має на меті примусити потерпілого перестати займатися підприємницькою діяльністю чи обмежити її або укласти яку-небудь угоду, виконання якої може обмежити законні права (інтереси) підприємця, вчинене належить розглядати як протидію законній підприємницькій діяльності і кваліфікувати за відповідними статтями КК.

Цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. При цьому слід мати на увазі, що відповідальність за цією статтею може наставати лише тоді, коли особа примушується до виконання (невиконання) існуючого зобов'язання, що виникло з підстав, передбачених цивільним законодавством.

Вимога виконати (не виконати) зобов'язання, що виникло з підстав, не передбачених чинним законодавством, або щодо неіснуючого зобов'язання, або зобов'язання з невизначеним предметом, а так само використання факту існуючого зобов'язання для заволодіння майном, правом на майно або для вчинення дій майнового характеру, які ним не передбачені, належить кваліфікувати як вимагательство.

Примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань може виявлятися у примусі виконання зобов'язань неналежним чином, виконання з порушенням умов договору та вимог ЦК, актів цивільного законодавства. Таке примушування боржника невиконувати свій обов'язок, а кредитора - неприймати виконання особисто, якщо інше не встановлено договором або законом, не впливає із суті зобов'язання чи звичайів ділового обороту.

Примушування до невиконання цивільно-правових зобов'язань також може полягати у його невиконання умов, визначених змістом зобов'язання.

Хоча в певних випадках допускається виконання обов'язку боржника іншою особою. За загальним правилом припинення зобов'язання на вимогу однієї із сторін не допускається.

Відповідальність наступає також за примушування до виконання чи невиконання частини цивільно-правового зобов'язання. Якщо у зобов'язанні встановлений строк (термін) його виконання, то воно підлягає виконанню у саме цей строк (термін), Примушування може полягати у односторонній вимозі дострокового виконання зобов'язання, в іншому місці виконання зобов'язання ніж встановлено в законі чи договорі, іншими особами, в інший спосіб тощо.

Вимога виконати чи не виконати цивільно-правове зобов'язання це висловлена в категоричній формі конкретизована пропозиція пропозиція (письмова чи усна) потерпілому вчинити певні дії (у формі бездіяльності, що охоплює включають невиконання дій, які особа могла і повинна була здійснити). Неоконкретизована пропозиція складу злочину не створює.

Вимога повинна бути неправомірною, оскільки примушування до вчинення дій в інший спосіб, ніж це передбачено цивільно-правовими зобов'язанням є правопорушенням.

Примушування до невиконання цивільно-правового зобов'язання може полягати категоричній пропозиції кредитору відмовитися від прийняття належно виконаного зобов'язання, запропоноване боржником, або не вчинення дій, що встановлені договором, актами цивільного законодавства чи впливають із суті зобов'язання, без вчинення яких боржник не може виконати свого обов'язку.

У разі невиконання боржником обов'язку передати кредиторіві у власність або у користування річ, визначену індивідуальними ознаками, кредитор має право витребувати цю річ у боржника та вимагати її передання відповідно до умов зобов'язання.

Правочин може бути вчинений особою проти її справжньої волі внаслідок застосування до неї фізичного чи психічного тиску з боку другої сторони або з боку іншої особи. Насильство являє собою фізичний чи психічний вплив на учасника правочину або його близьких з метою спонування до укладення правочину. Особа, яка укладає правочин під впливом насильства, фактично позбавляється можливості виявляти власну волю, її воля змінюється волею насильника. При застосуванні погрози відбувається вплив на чужу волю під загрозою заподіяння майнової чи немайнової шкоди. Вона може бути спрямована на члена сім'ї з метою отримання згоди на здійснення правочину. Погроза за змістом має бути реальною, протиправною, що може бути практично реалізована в житті, такою, що може привести до погіршення матеріального стану або інших негативних наслідків. При цьому не має значення, від кого вона виходить: від контрагента чи третіх осіб і чи спрямована вона проти особи, яку примушують до укладення правочину чи проти близьких до неї осіб. Потерпілий у цьому разі виявляє свою волю, але оскільки це відбувається під впливом погрози, то вона не збігається зі справжнім його бажанням.

Положення статті 355 КК поширюються на випадки примушування про відмову від цивільно-правового зобов'язання, за наявності обставин, які свідчать, що відмова учасника договору від його укладення могла б спричинити шкоду його інтересам. Така погроза може бути поширюватися на випадки притягнення до цивільно-правової

відповідальності. В певних випадках предмет зобов'язання, розмір грошового відшкодування може бути визначений рішенням суду, наприклад у випадках завдання морально (немайнової шкоди). Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості.

Погроза насильства над потерпілим або його близькими родичами, пошкодження чи знищення їх майна вимагає уважного дослідження всіх обставин, що мають юридичне значення. Погроза насильства повинна бути дійсною і реальною. При визначенні реальності погрози слід виходити із суб'єктивного сприйняття неї потерпілого. Погроза може стосуватися як самого потерпілого так і близьких родичів. Поняття близькі родичі див. коментар до ст. 115 КК. Погроза полягає у терміново або у майбутньому застосувати будь-яке насильство, у разі невиконання вимоги: нанесення побоїв, заподіяння тяжких тілесних пошкоджень, мордування, позбавлення життя, іншими насильницькими діями.

Примушування може стосуватися одного чи кількох кредиторів або кількох боржників, кожний із кредиторів має право вимагати виконання, а кожний із боржників повинен виконати обов'язок у рівній частці, а також у випадках примушування одного кредитора або боржника у солідарних зобов'язаннях.

Питання про визнання шкоди великою повинно вирішуватися в кожному окремому випадку окремо, виходячи з конкретних обставин справи, завданої матеріальної шкоди.

Для настання великої шкоди має враховуватися завдані виконанням чи невиконанням цивільно-правового зобов'язання збитки. Збитки визначаються з урахуванням ринкових цін, що існували на день добровільного задоволення боржником вимоги кредитора у місці, де зобов'язання має бути виконане, а якщо вимога не була задоволена добровільно, - у день пред'явлення позову, якщо інше не встановлено договором або законом. Суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ринкові ціни, що існували на день ухвалення рішення. При визначенні неодержаних доходів (упущеної вигоди) враховуються заходи, вжиті кредитором щодо їх одержання.

Підводячи підсумок, можна зазначити, що, враховуючи надзвичайно широкий перелік видів цивільних зобов'язань залежно

від сфери їх застосування, вважаємо можливим досліджувати особливості співвідношення цивільно-правової та кримінально-правової відповідальності за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань при здійсненні господарської діяльності підприємницькими товариствами, що потребує окремих подальших ґрунтовних досліджень.

Дзера О.В.

член Науково-консультативної ради
Верховного Суду України, д.ю.н.,
професор, член-кореспондент АПрН
України

Питання формування судової практики в справах про визнання правочинів недійсними

В новому ЦК України 2004 р. Вперше недійсність правочину визнана способом захисту цивільних прав та інтересів. Від правильного застосування механізмів недійсності правочину (за ЦК УРСР — недійсності угоди) багато в чому залежить ефективність і законність прийняття судами рішень в різних сферах цивільно-правових, у тому числі корпоративних відносин.

Спори щодо визнання правочинів недійсними є надзвичайно різноманітними і складними. Тому необхідно підтримати ініціативу Верховного Суду України, за якою підготовлено проект постанови Пленуму ВСУ "Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними".

Насамперед необхідно відзначити актуальність і своєчасність запропонованого Проекту, адже після введення в дію з 1 січня 2004 року ЦК України накопичився певний досвід у застосуванні його норм, виникли труднощі у тлумаченні цих норм, у їх співвідношенні з нормами інших актів законодавства України при розгляді справ, пов'язаних з визнанням правочинів недійсними. Від правильного розгляду цих спорів багато в чому залежить ефективність захисту цивільних прав суб'єктів цивільних правовідносин. Відповідно попередня постанова Пленуму ВСУ №3 від 28 квітня 1978 року "Про судову практику в справах про визнання угод недійсними", незважаючи на вдало сформульовані правові позиції по застосуванню положень ЦК УРСР про недійсність угод, багато в чому із зрозумілих причин вже вимагає істотного оновлення.

Водночас проект містить прогалини, суперечності, а інколи і спірні положення, які полягають, зокрема у наступному.

1. У п. 1 Проекту стверджується, що цивільні відносини щодо недійсності правочинів регулюються Цивільним кодексом України, ЗУ "Про захист прав споживачів", ЗУ "Про оренду землі" тощо. Серед зазначених законів обов'язково необхідно назвати Господарський кодекс України, у якому містяться норми щодо недійсності господарських зобов'язань, переважна частина яких має цивільно правову природу, а також Сімейний кодекс України.

2. В п. 2 Проекту по суті дається правильне роз'яснення, що правочин не повинен суперечити не лише актам цивільного законодавства, а й іншим актам законодавства України, прийнятим відповідно до Конституції України. Але формально воно суперечить змісту ч. 1 ст. 203 ЦК, згідно з якою зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства. Тобто тут відсутнє посилання на інші акти законодавства України. За таких обставин посилання лише на ст.203 ЦК є недостатнім, а водночас підставою для такого обґрунтування мають слугувати, зокрема норми глави 1 ЦК.

3. У п. 4 Проекту сформульовано у вичерпній формі перелік нікчемних правочинів (статті 224, 661, 698, 719, 780, 998). Насправді у ЦК передбачено значно більшу кількість загальних і спеціальних підстав та конкретних випадків нікчемності правочинів або окремих їх умов. Це, зокрема статті: 219, 220, 224, 226, 228, 547, 633, 787, 1055, 1107, 1109, 1111, 1112, 1118, 1122, 1136, 1139, 1142, 1257. Такі випадки передбачені також окремими законами. Тому необхідно або розширити коло нікчемних правочинів, або визнати його як орієнтовний.

4. Уточнень вимагає п. 5 Проекту.

По перше, цілком правомірним є висновок у п. 5 Проекту про те, що вимога про встановлення нікчемності правочину підлягає розгляду у разі наявності відповідного спору. Така вимога може бути заявлена окремо, без застосування наслідків недійсності нікчемного правочину. У цьому разі в судовому рішенні суд вказує про нікчемність правочину або відмову у цьому. Таке роз'яснення є необхідним, адже положення ч. 2 ст.215 ЦК про те, що недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин), і у цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається, на практиці і в цивільній доктрині сприймається таким чином, що судові підтвердження цього факту взагалі не потрібне, з чим не можна погодитись.

Однак можуть бути нікчемні правочини, за якими застосування відповідних наслідків судом може бути обов'язковим, наприклад у разі нікчемності нотаріально посвідченого і зареєстрованого в державних органах правочину щодо відчуження об'єктів нерухомості, нікчемних

правочинів, вчинених без дозволу опіки і піклування з порушенням інтересів фізичної особи, над якою встановлено опіку або піклування. Мають визнаватися недійсними правочини, які порушують публічний порядок, із застосуванням відповідних правових наслідків.

По-друге, у п. 5 Проекту не конкретизовано осіб, які можуть звертатися з позовом про визнання оспорюваних правочинів недійсними або з вимогами про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину. Зрозуміло Відповідно до статей 215-216 ЦК ними можуть бути сторони або будь-яка "заінтересована особа", що судам вкрай важливо знати хто може бути такою "заінтересованою особою". Це обумовлено також тим, що відповідно до ст. 207 ГК України господарське зобов'язання може бути визнано недійсним повністю або частково на вимогу однієї з сторін або відповідного органу державної влади. На наш погляд, таку суперечливість не можна обійти увагою.

5. У п. 7 Проекту записано, що "Правочин може бути визнано недійсним лише з підстав, визначених законом, та із застосуванням наслідків недійсності, передбачених законом (статті 203, 215-216 ЦК)" Це далеко не так, адже наслідки недійсності правочинів можуть встановлюватися і іншими законами (див. ст. 208 ГК України).

У п.7 Проекту роз'яснюється право суду за власною ініціативою застосовувати наслідки нікчемного правочину, яке фактично лише підтверює текст ч. 5 ст.216 ЦК. Очевидно було б корисніше визначити підстави для такої ініціативи. Такі підстави бажано б було визначити також у разі необхідності застосування за ініціативою суду реституції за оспорюваними правочинами

6. В п. 8 Проекту правильно звертається увага судів на необхідність розмежування недійсних і неукладених правочинів, визнання яких такими спричиняє різні правові наслідки. Однак сумнівним є твердження в тому, що вимога про визнання правочину неукладеним не відповідає способам захисту цивільних прав та інтересів, передбачених статтею 16 ЦК і у цьому разі можуть з'являтися лише вимоги, передбачені статтями 1213-1215 ЦК. Справа в тому, що звернення до суду з вимогами на підставі зазначених статей якраз відповідає положенням ст. 16 ЦК, адже в ній міститься норма, що суд, може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом. Таким законом, зокрема є ГК, який передбачає неукладеність договору (ч. 8 ст. 181). Власне такий висновок логічно впливає також з положень ст. 640 ЦК. Під неукладеністю договору необхідно розуміти фактично відсутність між сторонами договірної зобов'язального правовідношення. Якщо ж однією стороною іншій стороні за неукладеним договором було передане, наприклад, певне

майно, то утримання його другою стороною позбавлене необхідної юридичної підстави, а відтак воно може бути повернуте першій стороні відповідно до положень статей 1213 -1215 ЦК. Але у будь-якому разі для задоволення такого позову спершу необхідно визнати оспорюваний договір неукладеним і лише з констатацією цього факту застосовуються зазначені статті для повернення безпідставно отриманого майна. Ця обставина має бути врахована при прийнятті постанови Пленуму.

В п. 8 Проекту правильно стверджується, що неукладеними вважаються правочини (договори), у яких відсутні встановлені законодавством умови, необхідні для їхнього укладення (відсутня згода з усіма істотними умовами, передбаченими законодавством; не отримано акцепт стороною, що направила оферту; не передано майно, яке відповідно до законодавства для укладення правочину потрібна його передача; нездійснення державної реєстрації правочину в разі, якщо законом дана обставина визначена як момент його вчинення).

В цій частині роз'яснень не враховано кілька обставин.

По-перше, істотними умовами договору можуть бути не лише ті, що визначені законом (як це стверджується в Проекті), але й інші, які є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї з сторін має бути досягнуто згоди (ст.638 ЦК).

По-друге, в роз'ясненнях не наводяться окремі норми, на яких вони ґрунтуються.

По-третє, правова позиція щодо неукладеності договору у разі відсутності у ньому згоди з усіх істотних умов не є незаперечною і не враховує існуючих законодавчих винятків, можливо і невдалих, наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 14 ЗУ "Про оренду землі" відсутність в договорі однієї з істотних умов, передбачених цією статтею є підставою для визнання договору недійсним відповідно до законів України. Безперечно таке положення суперечить цивілістичній доктрині в цьому питанні. Відтак ВСУ мав би висловити з цього питання свою правову позицію.

7. Висловлена в Проекті правова позиція щодо співвідношення недійсних і неукладених правочинів (договорів) мала б торкатися також співвідношення їх з розірванням правочинів (договорів). Доречно нагадати, що ця проблема була вдало і професійно вирішена у Постанові Пленуму ВСУ від 28 квітня 1978 року "Про судову практику в справах про визнання угод недійсними" у п. 16 якої прямо записано, що невиконання або неналежне виконання угоди не може бути підставою її недійсності і у цьому разі сторона вправі вимагати розірвання договору або застосування інших встановлених наслідків, а не визнання угоди недійсною

Таке роз'яснення є актуальним і нині. Воно необхідне також з огляду на те, що Вищий арбітражний суд України у своїх роз'ясненнях від 12.03.1999 р. "Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з виконанням угод недійсними" зазначив, що за загальним правилом невиконання чи неналежне виконання угоди не тягне за собою правових наслідків у вигляді визнання угоди недійсною, але законом можуть передбачатися випадки, коли порушення законодавства, допущені під час виконання договору, є підставою для визнання його недійсним. Підґрунтям для такого висновку став текст пункту 5 ст. 27 ЗУ "Про приватизацію державного майна", який передбачає, що на вимогу однієї з сторін договір купівлі-продажу може бути розірвано або визнано недійсним за рішенням суду (арбітражного суду) в разі невиконання іншою стороною зобов'язань, передбачених договором купівлі-продажу, у визначені строки. З позицій цивілістичної доктрини нікчемність вищевказаної норми, освяченої Роз'ясненнями Президії ВАСУ (нині ВГСУ) очевидна. Таку недоречність Верховний Суд України не повинен обійти увагою.

8. В п. 9 Проекту пропонується записати, що "згідно з ст. 217 ЦК правочин не може бути визнаний недійсним в цілому, якщо закону не відповідають лише його окремі частини і обставини свідчать про те, що він був би вчинений і без включення недійсної частини. У цьому разі відповідно до ст. 217 ЦК суд може визнати недійсною частину правочину за наявності згоди всіх сторін правочину." Такий висновок не впливає безпосередньо із змісту зазначеної статті, в якій взагалі нічого не говориться про необхідність встановлення судом наявності згоди сторін для визнання такої частини правочину недійсною.

9. Невдало і малозрозуміло викладені правові позиції в п. 10 Проекту в частині витребування майна за правилами ч. 1 ст. 388 ЦК від добросовісного набувача, який придбав його за оплатним договором у особи, яка до того у свою чергу набула це майно у іншої особи за недійсним правочином. Тут необхідний більш ретельний аналіз норм ЦК. Зокрема для здійснення формування правової позиції з цього питання необхідно також залучити аналіз статей 330, 658 ЦК.

10. У п. 11 Проекту записано, що "Судам слід враховувати, що наслідки недійсності правочину залежать від того, які саме дії були здійснені сторонами на виконання такого правочину. Зокрема, у разі застосування двосторонньої реституції за договором найму (оренди) наймач повинен сплатити вартість користування майном за ціною, встановленою за домовленістю сторін. У разі якщо така вартість у договорі не встановлена і не може бути визначена виходячи з його умов, вона визначається виходячи із звичайних цін, що склалися на момент

укладення договору.” Така правова позиція п. 11 Проекту не ґрунтується на будь якій нормі ЦК чи іншого закону і є довільною.

11. Надзвичайно негативними можуть виявитися правові наслідки у разі реалізації п.13 Проекту.

Так, у первісній його редакції було записано, що “порушення вимог закону щодо укладання правочину у простій письмовій формі є підставою для визнання його недійсним лише у разі, коли це прямо передбачено законом”. Така правова позиція є абсолютно правильною, такою вона була і в період дії ЦК УРСР. Проте при прийнятті Проекту Пленумом ВСУ у першому читанні п.13 було доповнено положенням про те, що “відповідно до абзацу 2 частини першої статті 218 ЦК не може доводитись свідченням свідків не факт вчинення правочину, а заперечення його вчинення або оспорування окремих його частин, а також виконання правочину”.

Таке тлумачення норми ст.218 ЦК насправді означає, що позивачу на підтвердження факту не оформленого письмового договору можна посилатися на свідчення свідків, а позивачеві для спростування цього факту необхідно наводити лише письмові докази. По-перше такий підхід суперечитиме принципу рівності сторін у доказуванні, по-друге, це буде призводити до зловживань з сторони, яка першою звернеться до суду з позовом. Тому увагу суддів необхідно звернути на зміст ст.218 ЦК в тій його частині, в якій записано, що “Рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків”. Ця норма має стосуватися як підтвердження так і заперечення факту вчинення договору.

Подібна норма містилася в ст.46 ЦК УРСР і ВСУ цілком справедливо сформулював правову позицію щодо її застосування у постанові Пленуму від 28 квітня 1978 року. Однак і нині існує нагальна потреба у таких роз’ясненнях, адже стали поширеними випадки ігнорування судами імперативного вищезазначеного припису ч. 1 ст. 218 ЦК України. Причому, як не дивно, таку хибну практику підтримав Верховний Суд України.

Показовою у цьому відношенні є наступна справа.

Так, відповідно до проведеного аукціону громадянка В., яка стала його переможцем, придбала у ВАТ “Турбоатом” будівлю з жилами і нежилими приміщеннями (колишній гуртожиток) за договором купівлі-продажу від 26.12. 2003 р., посвідченим нотаріально та зареєстрованим в органі БТІ. У грудні 2005 року громадянка Р. звернулася до суду з позовом про визнання недійсним договору купівлі-продажу в частині особи покупця (громадянки В.) на підставі ч. 2 ст. 58 ЦК УРСР (ст.235 ЦК України).

На підтвердження своїх вимог позивач (громадянка Р.) послалася на те, що між нею і Відповідачем В. була досягнута усна домовленість про придбання для Позивача на ім’я В. будівлі, для чого вона передала Відповідачу В. 80000 грн (позичені нею у знайомих осіб) без письмового оформлення передачі цих грошей. На її думку, факт передачі грошей, факт домовленості про придбання для неї будівлі можуть підтвердити свідки, яким було відомо про ці факти внаслідок взаємного спілкування.

Рішенням Московського районного суду м. Харкова від 13.02.2007 р. на підставі статей 58, 60 ЦК УРСР договір купівлі-продажу будівлі було визнано удаваним та недійсним у частині особи покупця В., права і обов’язки якого були переведені на Позивача Р.

Таке рішення, на наш погляд, є більше ніж сумнівним з огляду на наступне.

По-перше, суд за відсутності довіреності позивача на участь в аукціоні і на укладання договору та будь-яких інших письмових доказів щодо існування домовленості про придбання для Позивача Р. будівлі та передачі грошей на її придбання всупереч положенням, зокрема ст. 46 ЦК УРСР (ст. 218 ЦК України), для підтвердження цих фактів узяв до уваги лише свідчення свідків, що заборонено зазначеною статтею.

По-друге, суд визнав удаваний договір недійсним та застосував правові наслідки у формі переведення прав та обов’язків з покупця на іншу особу, тобто застосував наслідки (іншими словами, спосіб захисту), не передбачені ні в ст. 6 ЦК УРСР, ні в статтях, які визначають правові наслідки недійсності угод.

По-третє, суд не врахував, що ст.60 ЦК УРСР передбачала наявність угоди в частині лише тоді, коли із угоди випливає, що вона могла б бути укладена і без включення недійсної її частини. Між тим, цілком очевидним є факт, що при виключенні з угоди її частини щодо **особи покупця** відсутні підстави стверджувати, що договір купівлі-продажу міг би бути укладений з Позивачем Р., яка не брала участі в аукціоні. Вільше того, з матеріалів справи випливає, що в цей період Позивач перебувала за кордоном на відпочинку.

По-четверте, суд помилково визнав **третью особу** (Позивачку) суб’єктом начебто удаваного договору купівлі-продажу, що суперечить ч.2 ст. 58 ЦК УРСР, з якої чітко випливає, що до удаваної угоди застосовуються правила, що регулюють ту угоду, яку **сторони** дійсно мали на увазі.

Таким чином, наведене рішення прийняте з істотними порушеннями норм матеріального і процесуального права. Незважаючи на це, ухвалою колегії суддів судової палати у цивільних справах апеляційного суду Харківської області від 4 червня 2007 р. та ухвалами колегії суддів

Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 20 грудня 2007 р. та від 22.05.2008 р. (справа № 2 – 278 / 07) зазначене рішення безпідставно було залишене в силі.

Крім вже наведених аргументів щодо неправомірності рішення Московського районного суду м. Харкова, необхідно відзначити, що ухвали Судової палати у цивільних справах ВСУ суперечать положенням постанови Пленуму ВСУ від 28 квітня 1978 р. "Про судову практику в справах про визнання угод недійсними", у п.16 якої прямо записано, що при вирішенні питання про визнання угоди недійсною суду необхідно, зокрема, враховувати, що "ціна та інші істотні умови угоди, укладеної в простій письмовій чи нотаріальній формі, не можуть бути встановленими на підставі показань свідків, крім випадків кримінально караних діянь".

Залишивши в силі юридично нікчемні рішення Московського районного суду та апеляційного суду Харківської області Судова палата у судових справах ВСУ фактично легалізувала новий спосіб протиправного заволодіння чужою власністю. Така ситуація вимагає негайного виправлення. Відповідно було бажано повернутися до перегляду цієї справи, щоб унеможливити формування хибної практики.

12. В п. 19 Проекту стверджується, що наслідки вчинення правочину, що порушує публічний порядок, визначаються загальними правилами (стаття 216 ЦК). В принципі з такою позицією можна погодитись. Але вона не враховує положень 207-208 Господарського кодексу України, яким передбачається недійсність господарського зобов'язання, вчиненого з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, та стягнення отриманого сторонами в доход держави. Верховний Суд України зобов'язаний висловити з цього питання свою думку.

13. Як вже зазначалося у судовій практиці стала формуватися хибна позиція щодо застосування правових наслідків удаваних правочинів, яку звичайно необхідно змінити. Думається тут необхідно було б прийняти за основу позицію Судової палати у господарських справах Верховного Суду України, яка у своїй постанові від 29. 04. 2002 р. у справі за позовом ТОВ "Газресурс" до ДК "Укртрансгаз", ЗАТ КБ "Приватбанк" та ТОВ "Енергоальянс" прямо відзначила, що за удаваними угодами законом "не передбачено можливості зміни у цьому випадку суб'єктного складу учасників шляхом переведення прав чи покладання обов'язків на осіб, які не були сторонами угоди".

Така правова позиція Верховного Суду України у цій справі відповідала вимогам ЦК УРСР і відповідає нині вимогам ЦК України. Перевід прав і обов'язків з однієї сторони на третіх осіб є спеціальним

способом захисту цивільних прав, який може застосовуватися лише у випадках, прямо передбачених законом, як це було, наприклад, передбачено у ст. 114 ЦК УРСР, а нині - у ст.362 ЦК України.

14. Окрім всього в Проекті не знайшли свого відображення правові позиції про визнання правочинів недійсними в окремих надзвичайно важливих сферах правовідносин.

Так, не визначені особливості визнання правочинів недійсними в сфері корпоративних відносин, господарських відносин, які є за своєю правовою природою цивільними.

Поза увагою залишилися "споживчі" договори за участю фізичних осіб на які поширюються норми ЗУ "Про захист прав споживачів", у якому містяться статті про визнання недійсними умов договорів, що обмежують права споживача (ст.18), про заборону нечесної підприємницької практики (ст. 19), які стосуються також надання комерційними банками фізичним особам споживчих кредитів, внесення депозитних вкладів. Як виявилось, укладення кредитних та депозитних договорів супроводжувалося багатьма порушеннями, внесенням дискримінаційних, кабальних умов для споживача. Непоодинокими стали випадки, коли посадові особи комерційних банків, зловживаючи своїм службовим становищем, приймали від вкладників – фізичних осіб особисто грошові кошти без їх зарахування по касі, з порушенням правил оформлення депозитних договорів. З розгляду такої категорії справ не сформувалося єдиної позиції судів. Проте цілком очевидним має бути підтвердження факту укладання фізичною особою договору депозитного вкладу з банком, а не з її посадовою особою.

Неприйнятною буде також ситуація, в якій правові позиції щодо розгляду однієї і тієї ж категорії цивільних справ будуть формуватися постановою Пленуму ВСУ і паралельно роз'ясненнями Президії ВГСУ. Отже проект вимагає ретельного доопрацювання. Цьому має сприяти активна позиція науковців.

Шушка Р.Б.

професор, д.ю.н., професор кафедри цивільно-правових дисциплін НУДПС України

Актуальні питання конструкцій товариств

З появою товариств як різновидів чи організаційно-правовим форм юридичних осіб увага науковців до дослідження їх феномену, корпоративної природи, структури правовідносин зокрема між

учасниками та товариством та іншими учасниками правовідносин на тлі сучасного розуміння права не слабіє. Це спричинене не тільки потребою віднайти оптимальні моделі товариства взагалі та їх різновидів але й усунення можливостей їх мікрування під інших учасників цивільних та інших правовідносин та зловживання правами стосовно засновників та контрагентів. Останні прояви загострились в період економічної та фінансової кризи. Як показує аналіз причин останньої у банківському секторі проблема комерційних банків виникли внаслідок зловживань їх керівництва і виведення грошей із України. Парадокс полягає у тому, що в 2008 р. ці банки заробили, за деякими даними, 40 млрд. дол., а з настанням кризи перестали виконувати свої зобов'язання перед вкладниками. Це саме по собі досить показове і свідчить про необхідність збільшення інвестиційного капіталу засновниками цих товариств, гнучкої ліцензійної політики при фінансових послугах.

Відповідно до ст. 112 ЦК України товариство засноване на об'єднанні капіталів майна та діяльності. Таке визначення хоча й охоплює основні риси господарських товариств, проте не надає уявлення повного уявлення про взаємодію між собою цих складових та із іншими констатуючими ознаками корпорацій. До того, відповідно до ст. 3 Закону України «Про інвестиційну діяльність» як майнові внески так і особиста участь є різновидом інвестицій і можуть бути зведені до більш загальної категорії. Виникає питання наскільки критерії майна та діяльності можуть бути загальними для всіх корпорацій та їх учасників і як їх комбінаторика впливає на внутрішні (внутрікорпоративні) та зовнішні правовідносини. Зокрема, для асоційованих учасників корпорацій вказані у ст. 112 ЦК критерії не спрацьовують. Вони є інвесторами і приймають майнову участь як інвестори в господарських товариствах і отримують свої прибутки від інвестицій. Тому, на наш погляд, включати асоційованих учасників в число учасників господарських товариств було не виправданим. Як нам видається конструкція інвестиційних правовідносин тут є більш оптимальною.

З цього приводу ще видатний російський юрист О.І. Камінка вивів досить плідну конструкцію союзів в господарських товариствах: майна чи інвестицій, діяльності, відповідальності та інтересу. Їх комбінації є плідними для встановлення особливостей тих чи інших видів господарських товариств. Зокрема, для ТОВ та АТ характерним є союзи майна (інвестицій) та відповідальності де їх учасники відповідають в межах належної частки чи вартості належних акціонеру акцій. Для товариств з додатковою відповідальністю відповідальність їх засновників є підвищеною і крім належних їм часток вини відповідають в разі перевищення боргів над активами додатково належним їх

майном кратному розмірі до розміру їх частки. Для повних товариств характерним є солідарна відповідальність його учасників і крім того необхідна діяльність учасників у справах такого товариства.

Крім загальних рис які є проявом корпоративної природи товариств вони мають й особливості, що спричиняє потребу спеціального врегулювання правового становища окремих різновидів організаційно-правових форм товариств, які враховують новітні підходи в доктрині та практиці. Зокрема з прийняттям закону України «Про акціонерні товариства» змінились підходи до видів акціонерних товариств і натомість відкритим та закритим акціонерним товариствам появились приватні та публічні. Привабливим в цьому законі є намагання законодавця врегулювати всесторонньо правове становище акціонерних товариств та унеможливити зловживання які допускались засновниками.

В той же час зосталась проблема специфіки акціонерних товариств зі стовідсотковою приналежністю акцій одному засновнику, холдингів можливості заснування інших різновидів акціонер які відомі на практиці, зокрема акціонерних командит тощо. Так чи інакше йдеться про потребу закріплення цих концептуальних положень і ЦК України.

Наразі така сама ситуація виникла стосовно товариств із обмеженою відповідальністю, які зловживають залученням значних коштів, надають не повну інформацію про свою діяльність. Особливо характерні такі зловживання у сфері туристичного бізнесу та надання різноманітних послуг де найбільш порушень прав споживачів. Такі товариства спрямовані на те щоб робити гроші із повітря. Тому часто обманюють чи принаймні вводять своїх контрагентів в оману. За того неможливо в повній мірі застосувати положення Закону України «Про захист прав споживачів» та, зокрема, про відшкодування завданої шкоди у повному обсязі.

Досить не визначене правове становище особливо роду корпоративних утворень – кооперативів. Їх діяльність врегульована аж трьома законами, що свідчить само про себе та про відсутність єдиного розуміння їх сутності та підходів до правового регулювання внутрішніх та зовнішніх правовідносин за участі кооперативів. Зокрема, досить невизначене становище споживчих кооперативів які попри споживче спрямування займаються господарською діяльністю і надають своїм членам платні послуги: платне зберігання автомобілів, їх ремонт, побудова чи ремонт гаражів тощо. Для споживчих кооперативів Української споживчої спілки найменування споживчих взагалі є умовне. Більшість з них суб'єкти підприємницької діяльності і їх товари, роботи чи послуги мало чим відрізняються від тих, що надають

інші підприємці. Якщо така правова конструкція слугувала для пільг у сфері оподаткування та для виключності певної діяльності (торгівельно-закупівельна), то наразі це своє практичне значення втратило. Пільги в оподаткуванні надаються за іншими критеріями, а не за організаційно-правовою формою суб'єкта господарювання.

Те саме стосується гаражнобудівельних кооперативів особливо коли вони будують гаражі, облаштовують автостоянки і передають їх в найм чи продають авто любителям, облаштовують автомайстерні для дрібного чи іншого ремонту автомобілів чи мийки. Так чи інакше вони в певній частині займаються підприємництвом. Такими чином постає питання про необхідність введення економічного критерію та змішаних товариств, які займаються обслуговуванням їх членів та частково підприємництвом. Така гнучкість слугуватиме наведенні порядку в діяльності вказаних товариств.

Таким чином в діяльності та в правовому регулюванні товариств є доволі проблемних питань, які потребують свого вирішення як на національному так і на міжнародному рівні.

Кучеренко І.М.

провідний науковий співробітник
Інституту держави і права НАН
України, доктор юридичних наук

Приватне підприємство як учасник корпоративних відносин

Відмовившись від існування підприємства як організаційно-правової форми юридичної особи, розробникам нового ЦК не потрібно було створювати теоретичну концепцію існування таких юридичних осіб. Проте така відмова була не досить послідовною, оскільки ЦК України визначив державні та комунальні підприємства як вид юридичної особи публічного права (статей 167, 169 ЦК), а в ст. 83 встановив, що, крім товариств та установ, законом можуть встановлюватися й інші організаційно-правові форми юридичної особи. Тим самим ЦК надав право будь-яким законодавчим актам визначати організаційно-правові форми юридичної особи. Сприймавши це, розробниками ГК у ст. 55 встановили, що господарські організації – юридичні особи можуть створюватися відповідно до ЦК, а державні, комунальні та інші підприємства – відповідно до ГК. Відповідно до ст. 62 ГК підприємство визнається організаційною формою господарювання, а не організаційно-правовою формою юридичної особи.

Вперше на кодифікованому рівні в Україні ст. 83 ЦК визначила види організаційно-правових форм юридичних осіб, встановивши, що юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ, а також у інших формах, встановлених законом. Відповідно до ч. 2 ст. 83 ЦК товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. Тобто це вид юридичних осіб, який має корпоративний устрій. Виділення такої ознаки, як корпоративний устрій, дає підставу для висновку, що навіть у тому випадку, коли товариство створюється однією особою, що допускається ст. 83 ЦК, воно може фактично без зміни своєї організаційно-правової форми збільшувати кількість учасників (членів, акціонерів). Так, частина частки у статутному капіталі, яка належить одноособовому учаснику товариства з обмеженою відповідальністю, може бути відчужена іншій особі. В такому виді, як товариство, вже закладено потенційну можливість збільшувати кількість своїх учасників, навіть у тому випадку, коли таке товариство створене чи існує з одним учасником.

Розробники ЦК мали правильну, тобто таку, що відповідає загальному розвитку системи юридичних осіб в розвинених країнах мету – впорядкування всіх видів підприємницьких юридичних осіб, обмеживши їх лише господарськими товариствами та виробничими кооперативами. Але сьогодні існує значна кількість підприємств (приватні, колективні, дочірні, підприємства громадських організацій, фермерські господарства тощо), а також об'єднань підприємств (асоціацій, концернів, консорціумів тощо), доля яких не була визначена ЦК.

Проте фактично всіх їх можна віднести до такої системоутворюючої організаційно-правової форми як товариство, оскільки їх засновники (члени) мають право участі у таких товариствах. Інша справа, що правове регулювання цих товариств є досить обмеженим. Це стосується, зокрема, приватних підприємств, оскільки ГК не визначив головного об'єкта – права власності їх учасників, що робить їх якоюсь мірою "неповноцінними".

Приватне підприємство виникло з прийняттям у 1991 р. Закону «Про підприємства в УРСР». Відповідно до ст. 2 цього Закону приватним підприємством визнавалося підприємство, засноване на власності окремого громадянина Української РСР, з правом найняття робочої сили. У 1998 р. до цього Закону були внесені зміни, відповідно до яких приватним підприємством вже визнавалось підприємство, засноване на власності фізичної особи. Такі зміни у визначенні

поняття приватного підприємства надали право негромадянам України створювати приватні підприємства.

З прийняттям Закону «Про підприємства» виникла проблема з визначенням об'єкту права власності учасників таких підприємств, а отже визначення об'єктів корпоративних відносин. Не вніс ясності в це питання і ГК, який до приватного підприємства відніс підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та їх праці чи використанні найманої праці, а також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання – юридичної особи (ст. 113). Така концепція є ще більш заплутаною, оскільки в такому випадку до приватних підприємств можна віднести засновані на приватній власності господарські товариства. Слід відзначити проблеми законодавчого визначення найменування особи, яка створює унітарне підприємство та об'єкта її права власності. Застосування терміна «засновник» визначене обачністю, оскільки жоден нормативний акт України не встановлює, як змінюється статус засновника унітарного підприємства після реєстрації підприємства.

Головне питання, яке вже протягом майже двох десятиліть років турбує засновників (учасників) приватних підприємств – це визначення об'єкта права власності їх засновника. На що тільки нотаріусами не видавалося свідоцтво про спадщину після смерті засновника приватного підприємства (на статутний фонд, на вклад, на майно статутного фонду, на підприємство, на цілісний майновий комплекс та інші об'єкти).

Але сьогодні існує Лист Міністерства юстиції від 12.08.2008 р. № 31-32-1736, який досить суперечливо визначає об'єкт права власності засновника приватного підприємства. З одного боку у цьому листі зазначається, що згідно чинного законодавства майно приватного підприємства і майно фізичної особи – його засновника не можна ототожнювати, оскільки ці особи є різними суб'єктами цивільних правовідносин, які у вчиненні правочинів виступають кожен від свого імені та несуть самостійну відповідальність. А з другого Міністерство пропонує: у разі наявності статутного фонду, свідоцтво про право на спадщину може бути видано на майно, внесене до статутного фонду приватного підприємства. При цьому документами, що підтверджують права спадкодавця на внесене ним майно до статутного фонду приватного підприємства може бути: статут приватного підприємства; документ, що підтверджує внесення засновником до статутного фонду майна; акт прийому-передачі майна до статутного фонду приватного підприємства; правовстановлювальний документ, на підставі якого виникло право власності у юридичної особи на майно та свідоцтво про

право власності на це майно; баланс підприємства, який є формою бухгалтерського обліку та визначає склад і вартість майна, обсяг фінансових зобов'язань на конкретну дату. Отже, визнаючи, що майно приватного підприємства все ж таки відособлене від майна його засновника, Міністерство пропонує видавати свідоцтво про право на спадщину саме на майно приватного підприємства, яке внесене до статутного фонду. А, що робити, коли внесене до статутного фонду майно було відчужене приватним підприємством. Далі, Міністерство пропонує у випадку, якщо ж статутний фонд у приватному підприємстві не сформовано, то питання спадкування необхідно вирішувати у суді. Але виникає питання, що повинен вирішити, суд. Напевно, визначити об'єкт спадкування.

Дійсно приватне підприємство є юридичною особою, яка не вписується в систему підприємницьких товариств, враховуючи те, що не визначається об'єкт права власності його учасника, а отже не існує об'єкту цивільних прав, який належить на праві власності засновнику (учаснику) такого підприємства. Тобто фактично неможливе ані спадкування ані передача прав на це підприємство. Але життя є життя і неможливим є залишення прав на приватне підприємство після смерті його засновника (учасника). Тому ми запропонуємо своє бачення вирішення цієї проблеми.

Однією із головних ознак юридичної особи є відокремленість майна засновника підприємства від майна юридичної особи. Тому, передаючи внесок до статутного фонду у вигляді грошових коштів чи майна, засновник приватного підприємства втрачає на це майно права, а приватне підприємство набуває на нього речові права відповідно до його статуту.

Враховуючи вимоги ГК щодо формування статутного фонду в унітарних підприємствах та визнання статутного фонду об'єктом корпоративних прав, можна говорити про те, що тільки він може бути визнаний об'єктом права власності засновників унітарного підприємства. Зазначена конструкція не зовсім відповідає цивільній концепції об'єктів права власності.

На сьогодні визнання права власності засновника на статутний фонд це єдиний можливий варіант визначення об'єкта права власності засновників (учасників). Відповідно до п. 1.8 ст. 1 Закону «Про спадкування прибутку підприємств» корпоративне право – це право (власності на статутний фонд (капітал) юридичної особи або його частку (пай), включаючи права на управління, отримання відповідної частини прибутку такої юридичної особи, а також частини активів у разі ліквідації відповідно до чинного законодавства, незалежно

від того, чи створена така юридична особа у формі господарського товариства, підприємства, заснованого на власності однієї юридичної або фізичної особи, або в інших організаційно-правових формах. Вважаємо, що спадкоємцям єдиного засновника (учасника) приватного підприємства потрібно видавати свідоцтво про право на спадщину на статутний капітал (фонд) приватного підприємства, якщо він зазначений у статуті і при цьому незалежно від того чи він оплачений чи неоплачений. У випадку відсутності статутного капіталу у статуті приватного підприємства, а це було можливим до вступу в дію ГК (1 січня 2004 року), свідоцтво потрібно видавати на корпоративні права. Також потрібно пам'ятати, що відповідно до ст. 113 ГК засновниками приватного підприємства можуть бути декілька фізичних осіб. Тому статутний фонд приватного підприємства може поділятися на частки (паї, тощо). А отже є можливим визнання об'єкту спадкування частки у статутному фонді приватного підприємства.

Спасибо-Фатеева І.В.

доктор юридичних наук, член-кореспондент Академії правових наук України

Корпоративні правочини

Останнім часом в практичному побуті став вживатися вираз «корпоративні правочини». На жаль, чіткості в розумінні цього явища, а тим більш – його правової природи, з поглядів науковців та практиків виявити не вдається. До корпоративних правочинів відносять різноманітні дії, що так чи інакше мають відношення до корпоративних правовідносин, хоча встановити, що ці правочини вчиняються для реалізації корпоративних прав, однозначно не можна. Аналіз наукових та фахових поглядів на корпоративні правочини дозволяє виявити такі підходи до них:

1. це правочини, які є виразниками корпоративних актів, або інакше кажучи, останні являють собою (або втілюються) в дії, які кваліфікуються як правочини;
2. як корпоративний правочин розуміються установчі документи господарських товариств;
3. корпоративні правочини визнаються окремою підставою виникнення цивільних правовідносин, їх позначають як окремий вид правочинів;

4. вони є правочинами щодо реалізації прав учасника товариства на частку в статутному (складеному) капіталі або акції;
5. це правочини, що вчиняються самим товариством (значні правочини та правочини з заінтересованістю);
6. ними є правочини між акціонерами;
7. це так звані екстраординарні правочини: щодо злиття та поглинання; між основним та залежним товариством або афілійованими особами та ін.

Навіть за таких вельми загальних поглядів на корпоративні правочини очевидно, що уявлення про них настільки різноманітні, що не дозволяють провести навіть будь-яких узагальнень. Тим не менш зробимо спробу піддати аналізу наведені точки зору, з метою виявити сутність того феномену, який отримав назву корпоративних правочинів.

Здається можливим вбачити деяку спорідненість перших трьох поглядів на корпоративні правочини, адже, будучи діями учасників корпоративних відносин, вони можуть полягати у виразі волі останніх: як стосовно закріплення основних засад створення та діяльності господарського товариства (установчі документи) (а), так і стосовно формування волі господарського товариства через участь в роботі його органів, тобто відносин по управлінню ним (б), що тим самим слугує підставою виникнення певних правовідносин як в самому товаристві, так і зовні (в).

Корпоративний правочин як корпоративний акт. Таке його бачення ґрунтується на спорідненості понять правочину та акту як дій, або інакше кажучи, правочини являють собою (або втілюються в) дії, які кваліфікуються як правочини. Цими діями можуть бути:

- рішення загальних зборів учасників/акціонерів;
- рішення учасників повного та повних учасників командитного товариства, які не приймаються на зборах учасників;
- рішення єдиного учасника, що є визначальним для товариства. Це може бути як рішення учасника ТОВ або акціонера, так і рішення повного учасника командитного товариства, який зосередив ведення справ цього товариства в своїх руках, незважаючи на наявність в товаристві вкладників;
- рішення наглядової ради або правління, тобто колегіальних органів товариства;

- рішення одноособових органів управління товариством (директора).

Однак, крім зазначених дій, в товаристві можуть здійснюватися й інші, не менш вагомі для корпоративних прав його учасників, наприклад, прийняття рішень мандатною або ревізійною комісією; домовленість акціонерів про ініціювання проведення позачергових загальних зборів тощо.

В цілому позначені вище дії навряд чи можна беззастережно віднести до правочинів, оскільки вони безпосередньо не породжують прав та обов'язків в учасників корпоративних правовідносин. Так, переважна більшість рішень загальних зборів не має метою таких наслідків, хоча є й виключення, наприклад, що стосується прийняття рішення про виплату дивідендів. В цьому випадку право на дивіденди, що надаються акціонеру акціями, перетворюється на зобов'язальне право, тобто на вимогу виплати дивідендів. Решта ж рішень всіх органів та тимчасових утворень господарського товариства спрямовані на здійснення корпоративного управління, яке не має правочинної природи.

В такому ракурсі дії учасників господарських товариств майже не характеризуються в сучасних дослідженнях. Як правило, дискусія зосереджується на питанні щодо односторонності чи багатосторонності корпоративних актів як корпоративних правочинів. Такий підхід спирається лише на один бік уявлення про ці дії – вираз волі всіма учасниками чи уніфікація їх волі.

Ще один аспект, який не слід при цьому скидати з уваги - чи перебувають між собою учасники/акціонери у правовідносинах? Від цього залежить і визначення правової природи статуту. З цього приводу у вчених відсутня єдність. За однією точкою зору, учасники перебувають між собою в правовідносинах, оскільки всі вони об'єднуються в товариство, а це вже свідчить про відносини між ними. Крім того, на етапі створення товариства засновники укладають між собою договір. Статут же є немовби продовженням договору і має договірну природу.

Наявна й протилежна точка зору: оскільки учасники перебувають у відносинах безпосередньо з самим товариством, тобто сторонами корпоративних правовідносин є товариство і учасник. Інших сторін правовідносин не існує. Відтак, статут є локальним корпоративним актом і не має договірної природи.

Крім того, якщо за Законом України «Про акціонерні товариства» акціонери можуть вступати між собою в договірні відносини, укладаючи договори, це доводить, з одного боку, відсутність між ними договірних зв'язків до укладення такого договору, а з іншого – що договір

може регулювати відносини між ними інакше, ніж корпоративне законодавство та статут.

З першою точкою зору погодитися важко, оскільки з легального визначення корпоративних відносин слідує, що вони виникають з приводу корпоративних прав, які належать учаснику, тобто ці правовідносини складаються між учасником товариства та товариством. Договір між засновниками ТОВ та ТДВ хоч і може мати місце (і як правило, укладається), але не є обов'язковим (ч. 1 ст. 142 ЦК). Договір про створення АТ хоч і є обов'язковим (ч. 2 ст. 153 ЦК), але строк його дії, як і договору між засновниками ТОВ/ТДВ обмежується державною реєстрацією цих товариств. Після ж державної реєстрації товариство діє на підставі статуту. Саме цим ТОВ/ТДВ та АТ і відрізняються від повних та командитних товариств, що мають не тільки договірне підґрунтя відносин між учасниками на етапі створення цих товариств, а й протягом всього їх існування їхнім установчим документом є договір. Така юридична конструкція породжує, в свою чергу, чимало проблем з тим, чи дорівнюють ці правовідносини (договірні за своєю природою) корпоративним відносинам і яка принципова різниця між ними та відносинами в ТОВ/ТДВ та АТ. Між тим ці питання виходять далеко в глибину корпоративної тематики і на них не можна надати однозначної відповіді.

Попри всі ці складнощі є впевненість у тому, що не існує правовідносин, суб'єктами яких були б всі учасники/акціонери, наділені відповідно один до одного або всіх правами і які б несли кореспондуючі їм права обов'язки.

Тому навряд чи вірно всі установчі документи господарських товариств розуміти як корпоративні правочини. З цих само причин не можна підтримати й твердження про корпоративні правочини як окрему підставу виникнення правовідносин.

Щодо уявлення про них як про правочини щодо реалізації прав учасника товариства на частку в статутному (складеному) капіталі або акції, то в цьому немає сенсу, адже такі правочини нічим не відрізнятимуться від будь-яких інших. Специфічним при цьому є лише порядок їх укладення, документи, які при цьому подаються, та вимоги до оформлення. Але подібна специфіка властива різним об'єктам, правочини з якими тим чи іншим чином угрупуюються.

Аналогічні міркування слід висловити з приводу правочинів, що виникають самим товариством (значних правочинів та правочинів із заінтересованістю). На відміну від попередніх, стороною таких правочинів буде не учасник товариства або акціонер, а само товариство, а предметом – не частки в статутному (складеному) капіталі або акції

як виразники корпоративних прав, а звичайне майно, що належить товариству.

Найбільшу зацікавленість з точки зору специфічності в порівнянні з розглянутими вище підходами до правочинів є правочини між акціонерами. В ст. 29 Закону "Про акціонерні товариства" передбачена можливість укладення договору між акціонерами в разі, якщо подібне передбачається в статуті АТ. Звичайно, при цьому розуміються правочини з метою впливу на «розподіл корпоративної влади». На поверхні може здаватися, що вчиняється звичайний правочин про придбання пакету акцій. Але умовами цього придбання виступатимуть такі права набувача, які він хотів би гарантовано набути попри всі корпоративні механізми, які б заважали цьому. Часто складається враження про неправомірність такого договору. Наприклад, якщо його спрямованістю є покласти на акціонерів обов'язок участі у загальних зборах і встановити відповідальність за його недотримання. З одного боку це зрозуміло, адже відомо, що інвестор, який вкладає кошти в АТ, стикається з істотними складнощами. Часто у нього не вистачає обсягу корпоративних прав, аби приймати певні рішення, в проведенні яких він зацікавлений. Інші ж акціонери, в тому числі ті, хто має впливові пакети акцій (значний або контрольний), попри домовленості з інвестором при придбанні/не придбанні ним акцій, не беруть участь у загальних зборах, чим завдають шкоди інвесторові в тому чи іншому вигляді. Зокрема на це звертається увага у Рекомендаціях президії Вищого господарського суду України від 28.12.2007 р. № 04-5/14 "Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин".

Здається правильною позиція ВГСУ щодо визнання недійсними угод між акціонерами товариства про встановлення особливого порядку голосування на загальних зборах, який передбачає обов'язок одного або декількох акціонерів голосувати певним чином, обов'язок усіх акціонерів брати участь і голосувати на загальних зборах тощо. Аналогічно ВГСУ радить господарським судам слід кваліфікувати угоди акціонерів про особливий порядок прийняття рішення та голосування в інших органах товариства (правлінні, наглядовій раді).

Дійсно, що тим самим виходить змішання корпоративних та договірних відносин, покладення на певних акціонерів обов'язків, відсутніх в інших акціонерів, внаслідок чого виникає нерівність їх правового становища. Тому видається сумнівним сенс в таких правочинах.

Нарешті останнім баченням корпоративних правочинів як таких, що опосередковують злиття та поглинання, а також правочинів між

основним та залежним товариством або афілійованими особами та ін. це царина численних дій, комплексних юридичних механізмів щодо придбання пакетів акцій, перехресних правовідносин, обтяжених корпоративними засадами поведінкових моделей, економічними важелями, антимонопольними та податковими проблемами. Нерідко цей конгломерат включає й проблематику ліцензування. В цивілістиці ця сфера звужується до реорганізації, але в дійсності вона є значно складнішою і не зводиться лише до правочинів.

Підсумовуючи, можна вказати на те, що до поняття корпоративних правочинів не існує уніфікованого підходу. Всі ті правочини, які фіотетично можна було б віднести до корпоративних, надто різнобарвні і не надають можливості виявити певні критерії для їх усередкованої характеристики як правочинів певного роду, або виду, або групи з певністю однопорядкових рис. Тим не менш ці питання тільки постали перед цивілістикою і потребують осмислення та подальшого дослідження.

Вінник О.М.

професор кафедри господарського права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор

Ключові проблеми, пов'язані із застосуванням Закону «Про акціонерні товариства»

Набуття чинності Законом «Про акціонерні товариства» 30 квітня 2009 р. [1] зумовлює необхідність його аналізу з метою визначення ступеня адекватності та ефективності правового регулювання акціонерних відносин.

Загалом цей Закон оцінюється як значний поступ у регулюванні наданих відносин, потреба в якому виникла вже давно, проте більшість проєктів цього Закону зазнали невдачу.

Позитивність самого факту прийняття Закону «Про акціонерні товариства» (Закон ПАТ), який більш ґрунтовно регулює відносини щодо створення, функціонування та припинення акціонерних товариств, ніж Закон «Про господарські товариства» [2], відповідні статті ЦК [3, статті 152-162] та ГК [4, ст. 79, ч. 1 і 2 ст. 80, статті 82-92], на жаль, нівелюються низкою вад, що не сприяють ефективності правового регулювання і відповідно – виключать значні проблеми при застосуванні його положень на практиці.

Серед згаданих вад можна виділити кілька їх категорій:

- непослідовне застосування термінів, визначених в ст. 2 Закону ПАТ (повідомлення акціонера, наприклад, визначається п. 14 ст. 2 як таке, що містить передбачену законом та статутом АТ інформацію і направляється адресату листом з описом вкладення та повідомленням про вручення. Це виключає необхідність дублювання згаданих положень в інших статтях Закону ПАТ, що має місце, наприклад, у ч. 2 ст. 13 стосовно закріплення в статуті акціонерного товариства відомостей про порядок повідомлення акціонерів про виплату дивідендів та спосіб повідомлення акціонерів про зміни у порядку денному загальних зборів; ст. 35 щодо надсилання акціонерам письмового повідомлення про проведення загальних зборів);
- нечіткість низки положень, що викликають різне їх тлумачення (зокрема стосовно: можливості чи обов'язковості створення резервного капіталу, межі права АТ на встановлення його розміру – ст. 19¹; обов'язковості/необов'язковості ревізійної комісії/ревізора з огляду на положення ч. 1 ст. 76 щодо проведення спеціальної перевірки фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства ревізійною комісією (ревізором), а в разі її відсутності – аудитором, хоча зміст статей 73 і 74 свідчить про протилежне – обов'язковість такого контрольного органу в АТ);
- невідповідність деяких положень загальним засадам припинення юридичних осіб (зокрема, щодо передбаченої ст. 89 Закону ПАТ черговості задоволення вимог кредиторів та розподілу майна товариства при його ліквідації, що суперечить положенням статей 111 і 112 ЦК та елементарній логіці, всупереч якій в ч. 2 ст. 88 Закону зазначається, що наступна – 89 стаття – визначає порядок розподілу майна між акціонерами, якщо на момент ухвалення рішення про ліквідацію акціонерне товариство **не має зобов'язань перед кредиторами**; проте ст. 89 передбачає черговість задоволення вимог не лише акціонерів, а й кредиторів **платоспроможного** – а не такого, що не має зобов'язань, – акціонерного товариства, відводячи задоволенню «**всіх інших вимог**» останню – дев'яту чергу. Остання слідує після четвертої-восьмої черг, які передбачаються виплати акціонерам та розподіл

¹У ч. 1 ст. 19 Закону ПАТ передбачається, що акціонерне товариство **має право** формувати резервний капітал у розмірі не менше ніж 15 відсотків статутного капіталу, **якщо інше не визначено статутом товариства**.

між ними майна товариства; відтак, виникає логічне запитання: за рахунок якого майна повинні задовольнятися передбачені в дев'яту чергу всі інші вимоги [5, с. 119]);

- недотримання Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР) передбачених абз 2 п. 4 розділу XVII Закону ПАТ (Прикінцеві та перехідні положення) строків прийняття відомчих нормативних актів, які згадуються в Законі ПАТ як такі, що визначають певний порядок дій і належать до компетенції зазначеного органу (ч. 1 ст. 6; абз. 2 ч. 4 ст. 9; ч. 5 ст. 14; ч. 1 ст. 15; ч. 1 ст. 16; ч. 1 ст. 17; ч. 2 ст. 21; абз. 6 ч. 2 ст. 80; абз. 2 ч. 4 ст. 83; абз. 3 ч. 5 ст. 84; абз. 2 ч. 4 ст. 85; абз. 2 ч. 4 ст. 86; абз. 2 ч. 4 ст. 87). Прийняте ДКЦПФР роз'яснення 14.07.2009 р. № 8 «Щодо порядку застосування окремих положень розділу XVII “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про акціонерні товариства” у зв'язку з набранням ним чинності» [6] (рішенням від 21.07.2009 р. № 812 в цей документ ДКЦПФР нього були внесені зміни) не звільняє ДКЦПФР від виконання покладеного на неї обов'язку врегулювання відомчими нормативно-правовими вищезгаданих відносин;
- відсутністю порядку застосування передбачених Законом ПАТ вимог у формі санкцій до АТ у разі порушення певних приписів цього Закону (зокрема: ліквідації товариства як санкції за недотримання встановлених ч. 3 ст. 14 вимог про забезпечення відповідності фактичної майнової бази/вартості чистих активів АТ приписам Закону щодо мінімального розміру статутного капіталу та невжиття протягом встановленого строку заходів щодо усунення такої невідповідності);
- невнесення відповідних змін в акти законодавства, до яких відсилає Закон ПАТ, зокрема, щодо підстав розірвання трудового договору (звільнення із займаної посади) з посадовою особою органу акціонерного товариства та іншими особами, які перебувають з товариством в трудових відносинах і всупереч приписам ст. 28 Закону ПАТ порушили права акціонерів – працівників товариства (подібна підстава припинення трудового договору чи його розірвання з ініціативи власника або уповноваженого ним органу або на вимогу профспілкового чи іншого уповноваженого на представництво трудовим колективом органу в Кодексі законів про працю [7] відсутня);

- неуважне внесення змін до Цивільного кодексу у зв'язку з прийняттям Закону ПАТ (підпункт 1 п. 3 Прикінцевих та перехідних його положень), зокрема щодо принципу визначення кваліфікованої більшості голосів на загальних зборах АТ: відповідно до ч. 4 ст. 159 ЦК України рішення з низки питань, в т.ч. щодо внесення змін до статуту АТ, ліквідації товариства, приймаються більшістю **не менш як у 3/4 голосів акціонерів, які беруть участь у зборах**, проте ч. 5 ст. 42 Закону ПАТ передбачено, що рішення загальних зборів з питань, передбачених пунктами 2-7 та 21 частини другої статті 33 цього Закону (в т.ч. щодо згаданих питань – пункти 2 і 21), **приймається більш як трьома чвертями голосів акціонерів від загальної їх кількості**; що породжує колізії та проблему їх усунення;
- вельми спірне визначення п. 6 ст. 2 поняття контрольного пакета акцій (як такого, що становить 50 і більше відсотків простих акцій акціонерного товариства, і пов'язане з поняттям контролю), оскільки воно: (1) не враховує ситуацію з наявністю в АТ двох акціонерів з рівними частками в статутному капіталі (кожен володіє 50 відсотками акцій товариства) і відповідно – без контролю з боку одного акціонера над таким АТ в розумінні п. 7 ст. 2 Закону ПАТ ²); (2) не відповідає іншим актам законодавства, зокрема Закону «Про холдингові компанії» [8], що визначає правовий статус такої організації як акціонерного товариства, що здійснює контроль за діяльністю корпоративних підприємств завдяки володінню їх корпоративними пакетами акцій (останній визначається як пакет акцій (часток, паїв) корпоративного підприємства, що **перевищує 50 відсотків** чи становить величину, яка забезпечує право вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства - абз. 5 ч. 1 ст. 1).

Недоліки правового регулювання акціонерних відносин (включаючи й вищезгадані) мають бути усунені до широкого застосування Закону

²Згідно з п. 7 ст. 7 Закону ПАТ контроль - вирішальний вплив або можливість здійснення вирішального впливу на господарську діяльність суб'єкта господарювання, що здійснюється, зокрема, шляхом реалізації права володіння або користування всіма активами чи їх значною частиною, права вирішального впливу на формування складу, результати голосування та прийняття рішення органами управління суб'єкта господарювання, а також вчинення правочинів, які надають можливість визначати умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання вказівки або виконувати функції органу управління суб'єкта господарювання.

ПАТ, Прикінцеві та перехідні положення якого передбачають 2-річний перехідний період для створених до набуття ним чинності акціонерних товариств, які після 30.04.2009 р. не привели свої статuti та внутрішні положення у відповідність з ним (Законом) та/або не приймали рішення про зміну розміру статутного капіталу товариства, деномінацію акцій та емісію цінних паперів. Це стосується насамперед (1) усунення колізій в регулюванні акціонерних відносин (шляхом внесенням відповідних змін в Закон ПАТ або інші акти законодавства), (2) підкріплення положень Закону ПАТ передбаченими ним актами ДКЦПФР, (3) заповнення прогалин в правовому регулюванні акціонерних і пов'язаних з ними відносин (в т.ч. трудових).

Зокрема, законодавець повинен:

- розв'язати проблему з принципом визначення кваліфікованої більшості голосів, обравши або версію ЦК (ч.4 ст. 159) або Закону ПАТ (ч. 5 ст. 42);
- визначитися зі змістом термінів, що одночасно використовуються і в Законі ПАТ, і в інших актах законодавства;
- передбачити правові наслідки недотримання низки вимог Закону ПАТ (зокрема ч. 3 ст. 14 щодо прийняття рішення про добровільну ліквідацію АТ у зв'язку з невідповідністю між вартістю його чистих активів та мінімальним розміром статутного капіталу);
- закріпити чіткі положення щодо: резервного фонду, ревізійної комісії/ревізора (в т.ч. щодо їх обов'язковості); порядку та черговості задоволення вимог кредиторів, виплат акціонерам та розподілу між ними майна АТ у разі ліквідації останнього.

Звісно, недоліки Закону ПАТ більш повно виявляться у процесі його застосування, як би ґрунтовно не аналізувалися його положення на теоретичному рівні [9-12 та ін.]. Разом з тим усунення явних вад згаданого Закону дозволить запобігти численним конфліктам і в самих акціонерних товариствах, і в їх відносинах з уповноваженими органами держави щодо правильності застосування цього Закону та інших актів законодавства, які регулюють акціонерні відносин.

1. Закон від 17.09.2008 р. «Про акціонерні товариства» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2008, N 50-51, ст.384.
2. Закон від 19.09.1991 р. «Про господарські товариства» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 49, ст.682 (з наступними змінами).

3. Цивільний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, NN 40-44, ст.356 (з наступними змінами).
4. Господарський кодекс України: прийнятий Верховною Радою України 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 18, N 19-20, N 21-22, ст.144 (з наступними змінами).
5. Повар П.О. Розподіл майна між учасниками при ліквідації підприємства // Вісник господарського судочинства.-2009.-№1. - С.115-123.
6. Роз'яснення ДКЦПФР від 14.07.2009 р. № 8 "Щодо порядку застосування окремих положень розділу XVII "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про акціонерні товариства" у зв'язку з набранням ним чинності», затв. рішенням ДКЦПФР від 14.07.2009 р. № 797 // <http://www.ssmsc.gov.ua/ShowArticle.aspx?Id=993>.
7. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
8. Закон від 15.03.2006 р. «Про холдингові компанії в Україні» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, N 34, ст.291.
9. Вінник О.М. Співвідношення понять «корпоративні права в статутному капіталі» та «частка в статутному капіталі» // Юридичний вісник України. - 2009. - № 15. - С. 6
10. Вінник О.М. Методи правового регулювання акціонерних відносин: проблеми відповідальності акціонерних товариств, пов'язані з їх капіталом // Право України. - 2009. - № 8. - С. 32-37.
11. Уварова Е., Кабальский. Комментарии к Закону Украины «Об акционерных обществах». - Х.: Фактор, 2009. - 384 с. (Серия «Комментарии к законам»).
12. Вінник О.М. Науково-практичний коментар Закону України «Про акціонерні товариства». - К.: Юрінком Інтер, 2009. - 312 с.

Жилінкова І.В.

НЮАУ імені Ярослава Мудрого,
професор, докт.юрід.наук, професор

Корпоративні права осіб з подружнім статусом

Норми корпоративного права не вирішують питань, що стосуються майнових прав учасників господарських товариств з подружнім статусом. Так само склалася ситуація і в сімейному законодавстві, яке не містить жодної норми, яка б позначала особливості правовідносин подружжя, хоча б один з яких набуває корпоративних прав. В цьому

аспекті СК України складає враження нормативного акту багаторічної давнини, коли не існувало ані приватної власності, ані підприємництва, оскільки основною «проблемою» в ньому так і залишився правовий режим заробітної плати, пенсій та стипендій.

Виникає враження, що усі учасники корпоративних правовідносин – це якісь міфічні «особи», які не мають статі, а тому ніколи не перебували та і не можуть перебувати у шлюбі. Разом з тим, у значній більшості випадків ситуація є прямо протилежною. До корпоративних правовідносин залучається значна кількість фізичних осіб, які мають подружній статус. Юридична практика впритул підійшла до питання про правовий режим «підприємницького майна» в аспекті подружніх відносин.

Кожен з видів господарських товариств, порядок формування його майна, обсяг прав та обов'язків його учасників мають суттєві особливості, які безпосередньо впливають на майнові відносини подружжя. Особливе значення цей фактор набуває у тому випадку, коли має місце руйнація шлюбних відносин, розірвання шлюбу та поділ майна подружжя. Сьогодні непоодинокими є випадки, коли предметом поділу є подружнє майно, що має не споживчий, а саме виробничий характер, коли сторони включають до «подільного списку» частки у статутному фонді господарських товариств, пайові внески в підприємницькі кооперативи, набуті за час шлюбу цінні папери тощо. Причому, сторона, яка наполягає на поділі, нерідко не хоче задовольнитися компенсацією, а вимагає поділу саме «бізнесу».

В аспекті діяльності господарських товариств, учасники яких мають подружній статус, особливий інтерес представляє питання: **чи є частка у статутному (складеному) капіталі товариства спільним майном подружжя?** Очевидно, що вирішення цього питання має проводитися виключно на рівні закону. Проте, сьогодні, за відсутності відповідних норм в СК України, доводиться виходити з загального розуміння норм сімейного та корпоративного права.

В літературі зазначалося, що **суб'єктом корпоративних прав є особа, яка має частку у статутному фонді (майні) відповідної організації.** Тому «поняття корпоративного права пов'язане з часткою в статутному капіталі. Одне неможливе без іншого. Частка в капіталі і корпоративні права співвідносяться між собою як причина і наслідок» [2. 258]. Зважаючи на такий тісний зв'язок між часткою в статутному капіталі та корпоративним правом, необхідно вирішити питання про правовий режим **вкладу до статутного фонду в аспекті сімейно-правових відносин.** Якщо такий вклад зроблено особою, яка має подружній статус,

його необхідно розглядати з точки зору належності вкладу до спільного або роздільного майна подружжя.

В ч. 2 ст. 115 ЦК України сказано, що вкладом до статутного (складеного) капіталу господарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку. Вказані об'єкти в повному обсязі входять до об'єктів, що складають спільне майно подружжя (ч. 1 ст. 61 СК). Тому цілком ймовірно є ситуація, коли один з подружжя передає господарському товариству, майно, що має режим спільного майна подружжя. Незважаючи на те, що засновником (учасником) товариства є лише один з подружжя, ігнорувати факт внесення до статутного капіталу спільного майна подружжя не можна. Залишається визначитися щодо характеру та обсягу прав другого з подружжя, тобто дружини (чоловіка) учасника господарського товариства.

Для цього перш за все необхідно визначити права самого учасника товариства. В літературі зазначалося, що права учасників підприємницьких товариств можна поділити на два види: а) особисті (організаційні); б) майнові [1. 98-101]. До особистих прав належать: право брати участь в управлінні товариством; право вийти у встановленому порядку з товариства; право одержувати інформацію про діяльність товариства та інші. До майнових прав належать: право брати участь у розподілі прибутку товариства і одержувати його частину (дивіденди); право на частину вартості майна товариства у разі його ліквідації; право на майно, одержане при виході із товариства; право здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві.

Принципово важливим в аспекті подружніх відносин є теза, що «корпоративні права є подільними за обсягом і неподільними за змістом. Зі складу корпоративних прав можуть бути виділені окремі елементи, які мають характер майнових прав, зокрема, право на одержання частини прибутку, право на одержання частини майна товариства в разі ліквідації. Однак ці майнові права не можуть розглядатися як самостійний об'єкт правовідносин, оскільки корпоративні права є неподільними за змістом» [2. 261]. Виходячи з того, що корпоративні права є неподільними за змістом треба дійти висновку, що як особисті, так і майнові права у повному обсязі можуть належати лише тому з подружжя, який є учасником господарського товариства. За загальним правилом другий з подружжя не набуває особистих або майнових прав по відношенню до товариства.

Цей момент є складним, оскільки тут стикаються дві протилежні ідеї. Перша полягає у тому, що права учасника товариства нерозривно

пов'язані з часткою у статутному капіталі товариства. У свою чергу ця частка нерозривно пов'язана із вкладом учасника, який, також у свою чергу, міг сформуватися за рахунок спільного майна подружжя. Таким чином той з подружжя, який не є учасником товариства, по суті «через» другого з подружжя, опосередковано, все ж таки передає майно товариству. Друга ідея полягає у тому, що дії учасника товариства не можуть кожного разу ставитися під сумнів на тій підставі, що інша частка належних йому прав «розповсюджується» і на другого з подружжя. Учасник товариства має весь комплекс корпоративних прав, як особистих, так і майнових. Він самостійно бере участь в управлінні товариством, отримує відповідну інформацію про його діяльність, одержує дивіденди, розподіляє прибутки тощо. Другий з подружжя не може втручатися в дії учасника товариства і вимагати визнання за ним права на окремі елементи корпоративних прав, наприклад, права на отримання дивідендів.

Дійти консенсусу очевидно можливо при частковому врахуванні обох позицій. Для того, щоб їх зрівноважити необхідно вирішити два завдання: а) забезпечити безперерйну роботу господарського товариства шляхом запобігання втручання в його діяльність сторонніх осіб, зокрема другого з подружжя; б) забезпечити майнові права того з подружжя, який не є учасником товариства, у разі передання до статутного капіталу товариства спільного майна подружжя.

Очевидно, що це можливо лише у тому випадку, якщо визнати два правила, що стосуються прав подружжя у корпоративній сфері: 1) той з подружжя, хто є учасником товариства: має корпоративні права (особисті та майнові) у повному обсязі; самостійно здійснює належні йому корпоративні права; 2) той з подружжя, хто не є учасником товариства, має право на частину: прибутку (доходу), яка була сплачена (видана) при розподілі прибутку товариства; майна, що одержане учасником товариства у разі його виходу з товариства та продажу належної йому частки в статутному фонді товариства іншій особі; майна, що одержане учасником товариства у разі ліквідації товариства.

Між другим з подружжя (не учасником) та товариством не виникає речових або зобов'язальних правовідносин. Тому він не може звертатися до товариства з вимогою про участь у розподілі прибутку, сплату дивідендів, видачу майна при ліквідації товариства тощо. Відносини виникають лише між дружиною та чоловіком, тобто в тій частині, яка охоплює періоди «до» та «після» («поза») існування корпоративних правовідносин за участю одного з подружжя. Поняття «до» охоплює період формування вкладу до статутного капіталу господарського

товариства із спільного майна подружжя, а «після» («поза») – період, що існує після одержання учасником товариства частини прибутку або майна у разі продажу своєї частки чи ліквідації юридичної особи.

Поетапний розвиток подій можна позначити наступним чином: - спільне майно подружжя за бажанням сторін перетворюється у вклад до статутного (складеного) капіталу господарського товариства; - вклад передається одним із подружжя до статутного капіталу товариства; - учасник (один з подружжя) набуває право на частку в статутному фонді (майні) товариства і одночасно особисті та майнові корпоративні права, а господарське товариство - право власності на вклад; - учасник здійснює свої майнові права і одержує частину прибутку (доходу, дивідендів) товариства або майно у разі продажу належної йому частки в статутному фонді (майні) та у разі ліквідації юридичної особи; - одержане майно автоматично набуває режим спільної сумісної власності подружжя.

Наведене свідчить про те, що другий з подружжя (не учасник товариства) не може вимагати визнання за ним статусу особи, яка має право на частку у статутному (складеному) капіталі товариства. Протилежне спричинятиме складнощі як в теоретичному, так і практичному аспектах. Це буде означати виникнення у другого з подружжя певних прав по відношенню до товариства. При цьому характер та обсяг таких прав визначити вкрай важко. У першу чергу це стосується особистих прав учасника товариства. Очевидно, що той з подружжя, хто не є засновником (учасником) не може набувати права участі в управлінні товариством, права на інформацію тощо. Враховуючи фактор «неподільності» корпоративних прав за другим з подружжя не можна визнати також відповідних майнових прав. Якщо визнати за ним лише майнові права учасника товариства, то це призведе до «розподілу» корпоративних прав між подружжям, один з яких буде мати як особисті, так і майнові права, а другий – лише майнові. Внаслідок цього другий з подружжя (не учасник товариства) набуватиме право брати участь у розподілі прибутку товариства, право відчувувати частку у статутному (складеному) капіталі тощо. По суті, це призведе до подвоєння кількості учасників товариства, оскільки окрім власне учасника корпоративні права належатимуть ще й його дружині (чоловікові). Зрозуміло, що такий порядок речей є неприпустимим.

Не можна забувати і про можливість настання відповідальності учасника товариства за зобов'язаннями самого товариства. Не викликає сумніву, що додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями повного, командітного товариства та товариства з додатковою відповідальністю може нести виключно його учасник (ст.ст. 119, 124, 133, 151 ЦК України). Другий з подружжя за жодних

обставин не може розглядатися як зобов'язана особа. При цьому не діє і ч. 3 ст. 73 СК України, оскільки вона передбачає іншу ситуацію – укладення договору одним з подружжя в інтересах сім'ї. Аналогічно має вирішуватися питання і щодо відповідальності учасників акціонерних товариств та товариств з обмеженою відповідальністю. Ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства несуть виключно його учасники (ч. 2 ст. 140, ч. 2 ст. 152 ЦК України).

Наведені аргументи свідчать про те, що немає підстав визнавати частку у статутному (складеному) капіталі товариства спільним майном подружжя. Такий підхід закріплено і в п. 28 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007р. «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя».

Проте такий висновок, не може призводити до порушення майнових прав другого з подружжя, зокрема, у випадку поділу спільного майна дружини та чоловіка. Факт внесення до статутного (складеного) капіталу спільного подружнього майна має все ж таки враховуватися. Це питання не є простим, тому для його вирішення доведеться застосувати певні правові припущення та умовності.

Логіка буде наступною. По перше, при поділі майна необхідно враховувати не лише наявне майно подружжя, а й те майно, яке перебуває «у прихованому» стані. Відомо, що усі юридичні особи приватного права є власниками майна. Зокрема, господарське товариство є власниками майна, переданого йому учасниками товариства як вклад до статутного (складеного) капіталу (п. 1 ч. 1 ст. 115 ЦК України). Проте, учаснику товариства належить право на частку у майні товариства, яка має реальну вартість. По-друге, хоча другий з подружжя не має прав щодо цієї частки, оскільки він не є учасником товариства, вартість цієї частки має бути включена до вартості спільного майна подружжя, яке підлягає поділу. По-третє, з урахуванням вартості частки має здійснюватися поділ подружнього майна. По-четверте, якщо є можливість, при поділі майна подружжя інтереси другого з них мають задовольнятися за рахунок іншого майна (не частки в майні товариства). Головне, щоб вартість іншого майна відповідала його частці в праві спільної власності подружжя. По-п'яте, у разі відсутності або недостатності іншого майна, другий з подружжя стає кредитором учасника товариства і може звертатися з відповідними вимогами до товариства. Зокрема, він може вимагати від товариства з обмеженою відповідальністю виплати вартості частини майна товариства, пропорційної частці боржника у статутному капіталі

товариства або виділу відповідної частини майна для звернення на нього стягнення (ч. 1 ст. 149 ЦК України ст. 57 Закону України «Про господарські товариства»). Щодо інших видів господарських товариств застосовуються схожі норми (ст. 131, ч. 3 ст. 133 ЦК).

Зрозуміло, що право другого з подружжя (не учасника товариства) на врахування вартості частки при поділі спільного подружнього майна завуальовано свідчить про належне йому право на частку в майні товариства. Цей момент є найбільш «небезпечним» і «вразливим» в запропонованій юридичній конструкції, оскільки, з одного боку, ми не визнаємо за другим з подружжя права на частку, а з іншого, - враховуємо її вартість при поділі майна подружжя. Проте, цей недолік можна вважати меншим «лихом» порівняно з тими негативними наслідками, які потягне за собою визнання за другим з подружжя права власності на частку в майні товариства.

1. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти): Монографія / За заг. ред. В.В. Луця. – Тернопіль, Підручники і посібники, 2007. – 320 с.
2. Кравчук В.М. Корпоративне право. – К.: Істина, 2005. – 720 с.

Васильєва В.А.

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

Корпорації як суб'єкти корпоративних відносин

Законодавче визначення корпоративних відносин наведено у ст.167 ГК України: це відносини, що виникають і припиняються щодо корпоративних прав. Отже, за законом будь-які суспільні відносини, об'єктом яких є корпоративні права слід вважати корпоративними. При цьому ніяких інших ознак у законодавстві не наводиться. Слід відзначити, що і у наукових колах відсутня єдина позиція щодо кваліфікуючих ознак для окреслення групи корпоративних відносин. На перший погляд достатньо було б і одного кваліфікуючого критерію при умові чіткості щодо самого поняття корпоративних прав. Проте категорія корпоративні права є явищем складним та багатопорядковим. І окрім загальновідомих: права на участь в управлінні товариством; права на отримання дивідендів; права на вихід з товариства, називаються і ряд інших прав, перелік яких залежить від організаційно-правової

форми товариства та прав передбачених в установчих документах самими засновниками. Іншими словами перелік корпоративних прав носить дискретний характер і це в свою чергу ускладнює ситуацію із кваліфікацією відносин. Тому більшість дослідників звертаються до аналізу суб'єктного складу корпоративних відносин.

Поява та сутність корпоративних відносин перш за все пов'язана із визначенням поняття «корпорації». Для аналізу цієї категорії та окреслення суб'єктного складу корпоративних відносин слід проаналізувати вітчизняне законодавство із його різноманітністю організаційно-правових форм юридичних осіб. Іншими словами, для окреслення кола корпоративних відносин слід детальніше проаналізувати таку юридичну особу, щодо якої у учасника виникають корпоративні права. І напевне буде логічним таку юридичну особу вважати юридичною особою корпоративного типу або корпорацією.

Слід зазначити, що Господарський кодекс визначає корпорацію як форму договірної об'єднання підприємств, у Цивільному кодексі таке визначення відсутнє. Однак чітке визначення корпорацій в літературі та в законодавстві відсутнє. Аналіз сучасних наукових досліджень свідчить про те, що у тлумачення цієї категорії вкладають різний зміст. Здебільшого під поняттям корпорації розуміють господарські товариства або ж терміном «корпорація» підміняють усі види юридичних осіб. В.И. Борисова вважає, що під корпорацією слід розуміти будь-яке колективне утворення, яке засноване на членстві (участі), з метою ведення його учасниками спільно певної діяльності. Корпорація може створюватись в межах однієї юридичної особи і у різних організаційно-правових формах. Остання може створюватись в межах однієї організації – юридичної особи, зокрема у формі господарського товариства, виробничих кооперативів і на рівні групи організацій, зокрема у формі холдингу, інвестиційного чи пайового фонду, промислово-фінансових груп тощо, являючи собою, таким чином, систему аффілірованих осіб [2]. Одна із перших дослідників корпоративного права Т.В.Кашаніна визначила корпорацію як організацію визнану юридичною особою, яка заснована на об'єднанні капіталів, і яка здійснює будь-яку соціально-корисну діяльність і відносила до таких: господарські товариства, виробничі та споживчі кооперативи, громадські та релігійні організації (об'єднання), фонди, автономні некомерційні організації, некомерційні партнерства, об'єднання юридичних осіб (союзи та асоціації) [4].

В більш пізніших працях названий автор корпораціями називає лише господарські товариства [5].

З метою уніфікації правового регулювання В.В.Долинська пропонує ввести термін «корпоративні організації» і називати такими: корпорації (акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, виробничі кооперативи); комерційні організації корпоративного типу (товариства з додатковою відповідальністю, господарські товариства); некомерційні організації корпоративного типу (споживчі кооперативи, частина некомерційних організацій - власників) [3].

Є. А. Суханов і Г.Є. Авілов вважають, що більшість відомих організаційно-правових форм (видів) юридичних осіб, включаючи некомерційні організації (крім унітарних підприємств, фондів, установ), являють собою корпорації [1]. Висловлені у літературі точки зору можна продовжувати, проте, на нашу думку, сутність суперечки лежить в площині різного розуміння правового зв'язку який натомість виникає у засновників юридичної особи.

Корпорація як вид юридичних осіб, безумовно, є самостійним щодо її засновників (учасників) суб'єкт цивільних правовідносин, який володіє усіма ознаками притаманними юридичній особі, а саме: самостійний майновій відповідальності, здійсненням своїх прав та обов'язків через органи.

Корпорації як колективні об'єднання інтересів, зусиль, осіб і капіталів, які визнані юридичними особами і здійснюють якусь соціально корисну діяльність, бувають різних організаційно-правових форм. Для класифікації корпорацій можуть бути використані будь-які критерії, що відображають їх правове положення.

Більшість вітчизняних науковців до юридичних осіб корпоративного типу відносять підприємства, які володіють такими ознаками:

- союз осіб;
- наявність складочного капіталу;
- спільна мета.

Якщо названі ознаки вважати необхідними і в сукупності достатніми для віднесення певного утворення до корпорації, то за чинним законодавством такими слід вважати всі види товариств, кооперативи, фермерські господарства, громадські організації тощо. Безперечно, що одразу ж впадає в око те, що в одному переліку виявилися юридичні особи прибуткові та неприбуткові, а з іншого боку, поза переліком залишилася така організаційно-правова форма, як приватне підприємство. Така ситуація примушує нас або вводити додаткові критерії для розмежування відносин за суб'єктною ознакою, або

дещо змінити підхід, чи взагалі відмовитися від нього. Ускладнює ситуацію той факт, що Господарський кодекс України до корпоративних підприємств відносить підприємства, які утворюються, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діють на основі об'єднання майна та(або) підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами на основі корпоративних прав, в тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, що створюються у формі господарських товариств, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох чи більше осіб(п.5 ст.63 ГК). В.Кравчук цілком вірно зазначає, що недоцільно було б звужувати сферу регулювання корпоративного права лише певними організаційно-правовими формами юридичних осіб, наприклад, господарськими товариствами або корпораціями. Це б призвело до неврегульованості схожих за своєю суттю відносин щодо інших юридичних осіб [6]. Принципова схожість цих відносин існує незалежно від організаційно-правової природи цих юридичних осіб.

Корпорація виступає узагальнюючою організаційно-правовою формою корпоративних відносин в межах однієї організації. Тому не слід її ототожнювати тільки із наявністю складочного капіталу та сукупності учасників. З позиції майнового обороту корпорація має за мету задоволення суспільних інтересів в особі конкретних індивідуумів (учасників) у централізації капіталу та об'єднання зусиль.

Згідно з ч.1 ст.83 ЦК України юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та інших формах, встановлених законом. У свою чергу товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі. Проте така класифікація торкається тільки товариств, а ніяким чином не зачіпає установ чи інших різновидів юридичних осіб. На думку певних вчених, установи не можуть бути диференційовані на підприємницькі та непідприємницькі, тому що діють винятково без мети отримання прибутку. Поруч із цим, відсутня імперативна заборона на отримання прибутку установою і це підштовхує до думки про прийняття прибуткової діяльності установи.

Д.С.Лещенко, досліджуючи організаційно-правову форму установи як учасника цивільних правовідносин, окреслює наступні ознаки цього виду юридичних осіб. Зокрема, спеціальними ознаками установи є те, що вона створюється без підприємницької мети, а певна прибуткова діяльність можлива тільки як допоміжна; засновники установи не мають права участі в управлінні нею, а також не можуть отримувати прибуток від її діяльності; установи задовольняють суспільні чи приватні інтереси

та потреби фізичних осіб, що не є їх членами (так званих дестинаторів) що не перебувають не тільки з установою, але й поміж собою у будь-яких відносинах [7].

Установа може створюватись на підставі складеного засновниками (засновником) індивідуального або спільного установчого акта – статут або положення, розробленого та затвердженого засновником (засновниками). Установи можуть утворюватись як за ініціативою органів держави, так і носити приватний характер. В першу чергу йдеться про такі джерела формування майна як отримання майна від засновника під час створення установи, а також внаслідок фінансування засновником в процесі діяльності. Корпорації діють в інтересах своїх членів, установи – в інтересах користувачів, визначеність складу корпорації і невизначеність користувачів установи. Мета та зміст діяльності корпорації визначаються спільною волею засновників, а мета діяльності установи привнесена ззовні і визначається адміністрацією.

Правова підстава виникнення юридичних осіб – засновницьке волевиявлення у вигляді правочину чи адміністративного акту. При цьому юридичні особи приватного характеру створюються на основі правочину і як би «для себе», а юридичні особи публічного права – на підставі адміністративного акту і «для всіх». Існує точка зору, що установи можуть бути тільки як підвид юридичних осіб приватного права [7]. Проте не слід бути категоричним у цьому твердженні. Установи можуть створюватись і у розпорядчому порядку. Окрім поділу юридичних осіб на публічні і приватні товариства та установи, важливим видається їх поділ залежно від мети створення. Зокрема поділ юридичних осіб на підприємницькі і непідприємницькі. Як зазначалося установи відносяться до непідприємницьких юридичних осіб і як наслідок цього – відсутність права у члена установи отримувати прибуток від діяльності товариства. Непідприємницькі організації не розподіляють прибуток між своїми учасниками. До таких відносяться споживчі кооперативи, товариства співвласників житла, установи, фонди, релігійні організації та всі види громадських об'єднань, які створюються на основі спільності інтересів засновників (громадські рухи, політичні партії, фонди, творчі спілки, благодійні організації). Непідприємницькі організації створюються в результаті реалізації суб'єктами засновницького права в результаті чого із такими юридичними особами їх пов'язує членство.

Для окреслення юридичних осіб корпоративного типу важливо провести класифікацію юридичних осіб за характером прав учасників на майно організації. Такий класифікаційний критерій для юридичних осіб закріплений у Цивільному кодексі Російської Федерації. У пункті

2 ст. 48 ГК РФ вказується, що в зв'язку з участю в утворенні майна юридичної особи його засновники (учасники) можуть мати зобов'язальні права щодо цієї юридичної особи або речові права на її майно. Групу юридичних осіб, щодо яких їх учасники мають зобов'язальні права, складають господарські товариства, виробничі та споживчі кооперативи. Саме товариства і кооперативи є суб'єктами майнових відносин. У формі таких в основному і можуть існувати різного роду підприємства. Таким чином, слід розмежовувати: організації щодо майна яких засновники володіють речовим правом; організації щодо яких засновники володіють зобов'язальними правами (корпоративними); і організації щодо яких засновники не мають майнових прав, а набувають статусу члена організації.

Існування такої групи юридичних осіб – не власників, на майно яких засновники зберігають право власності або інше речове право (унітарні підприємства казенні, державні підприємства, комунальні підприємства, дочірні підприємства) пов'язане із наявністю перехідного етапу розвитку економіки.

Підсумовуючи вищевказане, слід зазначити, що до юридичних осіб корпоративного типу належать усі організаційно-правові види юридичних осіб, які створені з метою отримання прибутку та подальшого його розподілу між учасниками і в результаті створення яких у засновників виникає особливий вид майнових прав зобов'язального характеру який прийнято називати корпоративним правом. Обов'язковою істотною ознакою корпорації (юридичної особи корпоративного типу) слід визнати наявність визначеного законодавцем об'єкта права корпоративної власності – наявності у учасника корпоративних прав. Саме така ознака дає можливість досягнути мети її створення – право на отримання прибутку учасниками юридичних осіб.

1. Авиллов Е.Г., Суханов Е.А. Юридические лица в современном гражданском праве. // Вестник гражданского права, 2006, № 1.
2. Борисова В. Корпорация – организационно-правовая форма корпоративных отношений // Альманах цивилистики, выпуск 1: ВАВ Правова єдність. – Київ, 2008. – С.250.
3. Долинская В.В. Акционерное право: основные положения и тенденции – М.: Волтерс Кливвер, 2006. – С.469-470.
4. Кашанина Т.В. Корпоративное право (Право хозяйственных товариществ та обществ): Учебник для вузов. – М., 1999, с.129
5. Кашанина Т.В. Корпоративное (внутрифирменное) право. – М., 2003. – С.37.

6. Кравчук В.М. Корпоративне право. – Київ: Вид-во Істина, 2005. – С. 151.
7. Лещенко Д.С. Установи як учасники цивільних відносин. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 143.
8. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах. – Львів: «Край», 2009. – с. 34.
9. Пахомова Н.Н. Цивилистическая теория корпоративных отношений. – Екатеринбург, 2005. – С.129.

Секція 1. Загальнотеоретичні проблеми врегулювання корпоративних правовідносин та правовий статус їх суб'єктів

Нецька Л.С.

доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового
права Національної академії
прокуратури України, кандидат
юридичних наук, доцент

Корпоративний секретар – нова посада в акціонерному товаристві

Корпоративне управління справедливо вважається невід'ємною складовою ринкової економіки. Воно динамічно розвивається з врахуванням нових реалій. Зокрема, сьогодні диктує необхідність забезпечення підвищених вимог суспільства до рівня соціальної відповідальності бізнесу, захисту прав акціонерів, а також уваги до іноземних інвесторів, адже конкуренція за інвестиції жорстка. Законодавство теж постійно висуває нові вимоги до корпоративного управління.

Пропозиції по вдосконаленню корпоративного управління АТ в Україні висувались О.Р. Кібенко, І.В. Спасібо-Фатеевою, Н.С. Кузнецовою, В.В. Луцем, В.С. Щербиною, О.М. Вінник, О.В. Дзерою та ін. Вони були певною мірою враховані при розробці проекту Закону «Про акціонерні товариства».

У даній статті спробуємо з'ясувати правовий статус і роль корпоративного секретаря в управлінні АТ.

З метою вдосконалення управління в акціонерному товаристві Законом України «Про акціонерні товариства» передбачено запровадження посади корпоративного секретаря [1]. Світова практика свідчить про позитивний досвід діяльності такої особи в корпорації, особливо публічній. Корпоративний секретар вважається старшою посадовою особою (senior corporate officer), яка відіграє ключову роль у важливих сферах корпоративного управління. Зауважимо, що залежно від традицій ділового обороту і моделей корпоративного управління, що склалися, в одних державах запроваджено посаду корпоративного секретаря (США, Канада), а в інших – секретаря компанії (Великобританія, Австралія, Сингапур, Гонконг, Таїланд). Їх статус схожий, але секретар компанії виконує більше функцій [2]. У багатьох акціонерних компаніях на допомогу секретарю формуються спеціальні відділи з кількох осіб (у великих компаніях у відділі до 7-ми чоловік).

Законодавчому закріпленню посади корпоративного секретаря в Україні передували рекомендації щодо введення такої посади в

акціонерному товаристві, надані в Указі Президента України № 1048/2005 від 24.11.2005 року [3], у Принципах корпоративного управління, затверджених ДКЦПФР 11.12.2003 року [4], у Методичних рекомендаціях по вдосконаленню корпоративного управління у банках України, затверджених постановою правління НБУ № 98 від 28.03.2007 року [5], у Типовому положенні про корпоративне управління ВАТ, затвердженому рішенням ДКЦПФР № 737 від 02.07.2008 року [6].

Проаналізувавши вітчизняний Закон «Про акціонерні товариства» і вказані акти, однозначного висновку про статус корпоративного секретаря дійти важко. Як вказано у ст. 56 Закону, корпоративний секретар обирається наглядовою радою за пропозицією її голови у встановленому порядку (очевидно, такий порядок встановлюється внутрішніми актами товариства). Але законодавець не вимагає обирати корпоративного секретаря обов'язково. Це право наглядової ради товариства. Закон визначає корпоративного секретаря як особу, яка відповідає за взаємодію акціонерного товариства з акціонерами та/або інвесторами. ДКЦПФР у Типовому положенні про корпоративне управління ВАТ в одному випадку називає корпоративного секретаря незалежним органом, а в іншому – посадовою особою. Правління НБУ у затверджених ним Методичних рекомендаціях по вдосконаленню корпоративного управління у банках України вказало, що корпоративний секретар незалежна посадова особа. Враховуючи те, що в Законі серед посадових осіб товариства ця особа не вказана, виникає питання, ким є корпоративний секретар: особою-працівником із спеціальними функціями, посадовою особою чи органом товариства. Думається, що корпоративного секретаря слід відносити до посадових осіб акціонерного товариства, як це і в міжнародній практиці склалося. Думку про те, що вітчизняний законодавець схильний віднести корпоративного секретаря до посадових осіб підтверджує законодавча норма про його виборність та норма про заборону його членства в ревізійній комісії (логічно, що один орган членом іншого органу не буває). Практичні кроки у цьому ж напрямі зроблені Державним комітетом України з питань технічного регулювання і споживчої політики, який відніс корпоративного секретаря у Класифікатор професій із зарахуванням у категорію управлінців [7], та ДКЦПФР, яка затвердила кваліфікаційну характеристику професії фондового ринку «Секретар корпоративний» [8].

Виникають певні сумніви і щодо незалежності корпоративного секретаря, оскільки у ст. 56 Закону чітко визначено: робота корпоративного секретаря оплачується із загального бюджету наглядової ради. Якщо оплата роботи залежить від наглядової ради,

то і секретар залежний від неї у виконанні своїх функцій. Ще однією послаблюючою незалежність секретаря позицією є те, що законодавчо дозволяється суміщувати цю посаду. Один виняток щодо суміщення, про який вище згадано, Закон «Про акціонерні товариства» все ж передбачає: ч.2 ст. 73 містить норму, яка забороняє корпоративному секретарю бути членом ревізійної комісії.

Суміщення посади корпоративного секретаря дозволяється законодавством багатьох держав, хоча багатьма науковцями і практиками воно оцінюється негативно. Наприклад, в акціонерних компаніях США, Канади, Великобританії обов'язки корпоративного секретаря зачасти виконуються особою, яка має водночас інші функції. Але таке поєднання функцій може стати причиною конфлікту, адже секретар інтереси обох сторін відстоювати не може, особливо, коли вони суперечливі. Наприклад, секретар-бухгалтер, або секретар-радіник, або секретар-юрист, підтримуючи посадових осіб товариства, інтереси менеджменту, не захищатиме інтереси акціонерів. Вказується, що, обіймаючи дві посади, особа не встигає приділити належну увагу всім питанням роботи саме корпоративного секретаря [2].

Проте окремі вітчизняні практики позитивно відносяться до суміщення посад секретарем. Зокрема, як аргументи, вказують на наявність відповідного досвіду в інших співробітників товариства, які виявили бажання виконувати функції корпоративного секретаря (адже на ринку праці такі фахівці ще відсутні), а також на економію коштів, що має неабияке значення для невеликих товариств [9].

У багатьох країнах світу існують професійні некомерційні об'єднання корпоративних секретарів з метою допомогти їм набути необхідні знання, отримати консультації, поділитись досвідом, а також сприяти захисту їх прав та вирішенню корпоративних конфліктів. Участь у професійній організації законодавчо навіть закріплюється як обов'язкова умова для особи, яка бажає працювати корпоративним секретарем. Створення таких організацій в Україні – справа недалекого майбутнього.

Стосовно функцій корпоративного секретаря слід сказати, що Закон України «Про акціонерні товариства» визначає лише одну його функцію: відповідає за взаємодію акціонерного товариства з акціонерами та/або інвесторами. Зрозуміло, що для виконання навіть цієї однієї функції секретарю слід виконати і ряд інших. Правильно зробити висновок, що законодавець залишив на розгляд товариства питання про обсяг повноважень корпоративного секретаря. Для його вирішення доцільно скористатися рекомендаційними нормами Принципів корпоративного управління. У Принципах виділено 5 основних функцій корпоративного секретаря:

1. забезпечення підготовки та проведення загальних зборів акціонерів, засідань наглядової ради та виконавчого органу;
2. забезпечення надання своєчасної та достовірної інформації про товариство органам товариства та акціонерам;
3. зберігання документів товариства, включаючи архів товариства;
4. забезпечення зв'язку з акціонерами, у тому числі роз'яснення акціонерам їх прав, розгляд звернень акціонерів щодо порушення їх прав;
5. надання органам товариства висновків та розробка пропозицій щодо приведення внутрішніх документів товариства у відповідність до Принципів корпоративного управління.

Окрім вказаного, рекомендується також до повноважень корпоративного секретаря віднести функції секретаря загальних зборів, наглядової ради та виконавчого органу, що пояснюється необхідністю встановлення у товаристві прозорого документообігу та чіткого дотримання порядку організації діяльності органів товариства [4]. Якщо корпоративний секретар і не виконуватиме функцій секретаря загальних зборів, наглядової ради та виконавчого органу, він має брати участь у засіданнях цих органів, щоб володіти інформацією про стан справ у товаристві та щоб забезпечувати взаємодію органів управління. За умови такої широкої діяльності корпоративного секретаря досягатиметься злагожденість і безконфліктність системи корпоративного управління.

Забезпечення зв'язку з акціонерами, надання їм інформації про товариство загострює проблему конфіденційності та охорони певної інформації товариства. Тому необхідно структурувати інформацію та визначити її правовий режим і рівні доступу. Корпоративний секретар має чітко дотримуватися інформаційної політики товариства. В АТ доцільно розробити і затвердити на загальних зборах акціонерів Положення про інформаційну політику, Інформаційний регламент, Положення про інсайдерські угоди, Положення про надання акціонерам інформації.

Перерахувавши всі функції і напрями взаємодії товариства з акціонерами, корпоративний секретар ВАТ «Уралсвязьінформ» Костянтин Чулаков, визначив 70 позицій. Він також зауважив, що підготовлюючи кожне засідання ради директорів, «утримує на контролі» більше 20 функцій [10].

Справедливим є і те, що корпоративний секретар та його апарат виконують функцію передачі досвіду, збереження традицій наглядової ради і комітетів. Адже у наглядовій раді з'являються нові члени, періодично і вся рада переобирається, а тому новому складу ради нелегко розпочати роботу без відповідного ознайомлення із завданнями, правилами роботи і т.п. Таке правонаступництво забезпечує корпоративний секретар і його апарат.

Міжнародний досвід свідчить, що на корпоративного секретаря покладається функція забезпечення дотримання товариством відповідного законодавства, а також надання професійної допомоги і консультацій членам ради директорів, менеджерам [2].

Отже, введення посади корпоративного секретаря в акціонерному товаристві допоможе удосконалити корпоративне управління, забезпечити безконфліктну взаємодію органів товариства між собою та товариства з акціонерами. Запорукою цьому має бути незалежність, нейтралітет, досвідченість, виконавська дисципліна, організованість, ініціативність, відповідальність корпоративного секретаря.

1. Закон України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 року // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50-51. – ст. 384.
2. Арабова Наталія, Грачева Марія. Эффективный корпоративный секретарь: мировая практика // Управление компанией. – 2004. – № 5.
3. Указ Президента України № 1648/2005 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 червня 2005 року «Про заходи щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні» від 24.11.2005 року // <http://www.president.gov.ua>
4. Рішення ДКЦПФР № 571 «Про затвердження Принципів корпоративного управління» від 11.12.2003 року // Комп'ютерно-правова база «Ліга-Закон».
5. Постанова Правління НБУ № 98 «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України» від 28.03.2007 року // Комп'ютерно-правова база «Ліга-Закон».
6. Рішення ДКЦПФР № 737 «Про схвалення Типового положення про корпоративне управління ВАТ» від 02.07.2008 року // Комп'ютерно-правова база «Ліга-Закон».
7. Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання і споживчої політики № 375 від 26.12.2005 року // Комп'ютерно-правова база «Ліга-Закон».
8. Рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 1667 від 21.12.2006 року // Комп'ютерно-правова база «Ліга-Закон».

9. Рогачев Алексей. Корпоративный секретарь по Закону Украины «Об акционерных обществах»: статус и перспективы // <http://blog.liga.net/kurilo/article/2474.aspx>

10. Корпоративный секретарь – лицо компании // Связьинвест. – 2007. – № 2.

Селіванова І.А.

доцент кафедри господарського права
Національної юридичної академії
України імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук, доцент

Правовий режим майна акціонерних товариств за участю держави

Чинне законодавство України непослідовно регулює правовий статус акціонерних товариств за участю держави (далі АТ). На жаль, і новий Закон України "Про акціонерні товариства" не виправив ситуацію. Так, відповідно до його ст. 1 діяльність державних АТ та державних холдингових компаній, єдиним засновником та акціонером яких є держава в особі уповноважених державних органів, регулюється цим Законом, з урахуванням особливостей, передбачених спеціальними законами. Особливості правового статусу, створення, діяльності, припинення, виділу державних АТ визначаються законами. Як бачимо, новий закон відсилає до спеціального законодавства, яке є досить непослідовним та суперечливим.

Однією з важливих проблем статусу таких АТ є правовий режим їх майна. Так, відповідно до норм ст. 115 ЦК України, ст. 85 ГК України, ст. 12 ЗУ "Про господарські товариства" товариство є власником майна, переданого йому учасниками товариства у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу. Практика свідчить, що приватні суб'єкти однозначно трактують ці норми - вони при формуванні статутного капіталу товариства передають свої внески у власність товариства, набуваючи замість переданого права право власності на акції товариства. Для приватного сектора це загальна і прозора ситуація, коли товариство є власником майна, а акціонери - власниками акцій.

Однак, не все так просто, коли йде мова про суб'єктів державного сектора економіки. Так, відповідно до ст. 22 ГК України вони взагалі не можуть бути власниками майна, бо кодекс закріплює правило - такі суб'єкти можуть володіти майном лише на праві господарського відання або праві оперативного управління. Це стосується і АТ, в яких держава має вирішальний вплив на господарську діяльність. Міністерство юстиції

України в своєму листі від 11.01.2007 р. N 19-32/2 [1] роз'яснило, що АТ, засновником і єдиним акціонером яких є держава в особі органів виконавчої влади, мають спеціальний (особливий) правовий режим майна у порівнянні з іншими господарськими товариствами, які створюються у загальному порядку. А саме, державне майно, передане до статутного фонду державних АТ, залишається у державній власності і відчуження його можливе тільки органами приватизації через визначені законом приватизаційні процедури. Власником майна, переданого до статутного фонду державного АТ, є держава в особі Кабінету Міністрів України (чи іншого органу виконавчої влади, який виступив засновником такого товариства), майно якої передано до статутного фонду державного АТ.

Такий підхід викликає ряд запитань - що ж такого особливого в АТ за участю держави, що його статус так принципово відрізняється від АТ без участі держави? Якщо держава не передає таким АТ право власності на майно, то, чи отримує вона права власності на акції і, відповідно, корпоративні права відносно таких АТ? І насамкінець, як послідовно законодавець витримує лінію щодо відсутності права власності у таких АТ?

Чинне законодавство виділяє наступні різновиди таких АТ:

АТ, створене в процесі приватизації. Правовою основою створення є Закон України "Про приватизацію державного майна" та Державна програма приватизації. Таке товариство є **власником майна**, переданого засновником (ФДМУ) як вклад до статутного капіталу (п. 3.5 Типового статуту [2]), причому майно передається саме у власність товариства. До моменту виконання плану розміщення акцій таке АТ є суб'єктом державного сектора економіки.

АТ, що виникає в процесі корпоратизації. Правовою основою створення є Указ Президента від 15 червня 1993 року "Про корпоратизацію підприємств". У повній відповідності до вимог ст. 12 Закону "Про господарські товариства", Положення про порядок корпоратизації підприємств, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 05.07.93 р. N 508[3], підтверджених судовою практикою [4] таке АТ є власником майна, переданого йому засновником до статутного капіталу, а держава є власником акцій таких товариств.

Державні акціонерні компанії (ДАКи) та Національні акціонерні компанії (НАКи). Правовою підставою створення, на відміну від приватизації чи корпоратизації, є індивідуальні постанови КМУ або укази Президента України [5].

Особливістю виникнення НАКів (ДАКів) є те, що вони створювались на базі підприємств цілої галузі. Їх статутний капітал формувалася

шляхом передачі до нього майна державних підприємств (організацій) та акцій корпоратизованих підприємств цілої галузі (підгалузі) економіки. Причому, ніякої інвентаризації та оцінки майна не проводилось, що викликає законне запитання - чи правильно визначений розмір статутного капіталу таких АТ? В подальшому на базі державних підприємств були створені Дочірні підприємства ДАКів (Наків), які втратили статус суб'єктів державного сектора економіки [6].

Що стосується правового режиму майна НАКів, ДАКів, то він визначений непослідовно - деякі з них визнаються власниками майна [7], інші - частково власники, частково - ні. Досить часто частина майна належить таким АТ на праві власності, інша - на праві господарського відання. 100% акцій НАКів (ДАКів) належить державі, тобто вони є суб'єктами державного сектора економіки.

4) Холдинг. Правовою підставою створення є Закон "Про холдингові компанії". Єдиним акціонером такого АТ від моменту утворення до завершення процедури приватизації або припинення є держава. Пакети акцій (часток, паїв) або інше майно, передані до статутного фонду державної холдингової компанії, перебувають у державній власності і закріплюються за нею на праві господарського відання. При цьому, державні пакети акцій (часток, паїв) та державне майно, передані державою до статутного фонду державної холдингової компанії, не можуть бути відчужені або перебувати в заставі, використані для формування статутних фондів будь-яких підприємств.

5) до п'ятого різновиду АТ з державною часткою слід віднести АТ, що виникнуть в результаті капіталізації банків в порядку Закону "Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України" від 31 жовтня 2008 року. Виходячи з норм Порядку участі держави у капіталізації банків³ в результаті капіталізації будуть виникати тільки АТ - суб'єкти державного сектора економіки, адже держава може брати участь у капіталізації банку за наявності однієї з таких умов: 1) державі належатиме одноосібно або разом з іншим інвестором у разі укладення договору про спільну участь у капіталізації банку не менш як 50 відсотків акцій плюс одна акція; 2) кількість належних державі акцій разом з переданими іншими акціонерами банку правами на участь та голосування на загальних зборах надає державі не менш як 51 відсоток голосів для вирішення питань на загальних зборах на період до відчуження державної частки в статутному капіталі банку.

³ Затверджений постановою КМУ від 4 листопада 2008 р. N 960 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2009 р.) № 429.

Банки, відносно яких держава буде здійснювати капіталізацію, наразі як приватні юридичні особи є власниками свого майна. Невже після придбання державою контролю над ними вони втратять це право і набудуть право господарського відання? Сумнівно, тим паче що держава не планує безстроково володіти акціями банків. Невже при наступній приватизації цих акцій товариство знову набуде право власності? Все це свідчить про штучність, надуманість визнання за АТ-суб'єктами державного сектора не права власності, а права господарського відання.

Підводячи підсумок вищевикладеному, слід зробити наступні висновки:

Немає ніяких підстав для такої суттєвої відмінності статусу АТ - суб'єктів державного сектора економіки від АТ без участі держави (або де вона є міноритарним акціонером) як правовий режим майна. Такі АТ також мають визнаватися власниками майна. Тому доцільно внести зміни і до п. 5 ст. 22 ГК України, виклавши його в наступній редакції:

" Держава реалізує право державної власності у державному секторі економіки через систему організаційно-господарських повноважень відповідних органів управління щодо суб'єктів господарювання, що належать до цього сектора і здійснюють свою діяльність на основі права власності, права господарського відання або права оперативного управління".

1. Ориентир, 2007, 02, № 5, Адвокат Бухгалтера, 2007, 02, № 4, Бухгалтерія. Налоги. Бизнес, 2007, 02, № 9
2. Типовий статут відкритого акціонерного товариства, що утворене шляхом приватизації майна державного підприємства, затв. наказом ФДМУ від 12 грудня 1994 р. N 787, Міністерства економіки України від 13 грудня 1994 р. № 177
3. Урядовий кур'єр, 1993, 07, 15.07.93 № 105
4. Рішення Господарського суду м. Києва від 22.04.2005 р. у справі N27/28-3/212. Електронний ресурс Ліга:Еліт 8.0.1
5. Так, наприклад, НАК "Нафтогаз України" утворена Указом Президента України "Про реформування нафтогазового комплексу України" від 25 лютого 1998 року, ДАК "Укрресурси" - Указом Президента України від 21 грудня 1994 р. "Про реформування системи матеріально-технічного забезпечення народного господарства", ДАК "Хліб України" - постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 1996 р., ДАК "Укрмедпром"- постановою КМУ від 5 червня 2000 р. N 897 "Про подальше реформування медичної та мікробіологічної промисловості" і таке інше.
6. Ухвала Харківського апеляційного господарського суду від 19.06.2007 р. по справі N АС40/35-07, Електронний ресурс Ліга:Еліт 8.0.1, Ухвала Київського

апеляційного господарського суду від 07.03.2007 р. по справі N 32/669-А Електронний ресурс Ліга:Еліт 8.0.1

7. Статут Національної акціонерної компанії "Нафтогаз України", затв. постановою Кабінету Міністрів України від 25 травня 1998 р. N 747
8. Статут державного акціонерного товариства "Будівельна компанія "Укрбуд", затв. постановою Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2004 р. N 1793 (п.п.22,31).

Петрина В.Н.
проф., к.ю.н.

Про корпорації та інші об'єднання підприємств та корпоративне право в Україні

Термін «корпоративне право», прийшовши до України з англійських країн, міцно вже тут закріпився. В Україні написано чимало статей і книжок про корпоративне право, але проблема в тому, що у цих статтях і книжках мова йде часом про досить різні речі, тобто майже кожен автор, чи колектив авторів, на свій манер дає визначення корпоративного права, включаючи до предмету його регулювання, тобто корпоративних відносин, досить різні набори суспільних відносин.

Між тим усі українські автори вслід за світовою правничою громадкістю одностайно сходяться на тому, що термін «корпоративне право» походить від терміну «корпорація» (corporation). Поняття «корпоративне право» не визначене в законодавстві України, між тим таким поняттям, як «корпорація» та «корпоративні відносини», дається визначення. Спробуємо розібратися чи можна говорити про формування в Україні корпоративного права на підставі того визначення терміну «корпорація», що містяться в чинному законодавстві України, і що потрібно було б зробити для того, щоби термінологія, яка застосовується в даній сфері українського права, відповідала загальноприйнятому в міжнародному правничому і діловому середовищі понятійному апарату.

В українському законодавстві визначення поняття «корпорація» міститься в статті 120 Господарського кодексу України (надалі – «ГКУ»). Згідно з цією статтею «корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації». Згідно з цією статтею корпорація є однією з організаційно-правових форм об'єднань підприємств.

В той же час, наприклад, в найбільш авторитетному англomовному тлумачному юридичному словнику Black's Law Dictionary поняття «корпорація» (corporation) визначається як «організація (зазвичай господарська), що законом наділена правом діяти як окрема особа, відокремлена від своїх учасників, які володіють нею, і яка має права випускати цінні папери і існувати на протязі невизначеного проміжку часу» [1, С. 341]. В принципі можна погодитись з твердженням О.О.Мельника, що «в правовій термінології США та інших держав англосаксонської правової системи поняття «корпорація» ототожнюють з поняттям «юридична особа» [2, С. 5]. В американському та англійському праві, звідки власне і походить поняття «корпорація» (corporation), походження цього терміну виводять із латинського слова corpus [3, 4], що по-українськи означає тіло, або особа. Тобто ключовим в терміні «корпорація» є те, що він означає окрему особу, тобто юридичну особу. Тому під корпоративним правом в країнах з розвинутою ринковою економікою зазвичай розуміється система правових норм, що регулює відносини, так чи інакше пов'язані з корпораціями, які є в США фактично єдиною організаційно-правовою формою юридичних осіб, через яку можна здійснювати підприємницьку діяльність. Самі ж корпорації в США за різними критеріями поділяються на різні види: приватні/закриті та публічні, корпорації типу S та корпорації типу C тощо.

Як бачимо в українському праві міжнародному терміну «корпорація» (corporation) надали досить відмінного від загальноприйнятого значення. Такі метаморфози міжнародно-прийнятих термінів досить часто відбуваються в пострадянських країнах, які тільки починають будувати ринкову економіку і в яких часом бракує знань про цю економіку, її поняття і терміни. З цього приводу доречно буде навести наступні слова із статті «Становлення корпорацій в Росії», опублікованій в російському інтернет-виданні «Регионбизнеспартнер»: «Основи створення корпоративного права закладені в США багато десятиріч тому, в результаті чого сформувалась добре прилаштована до ринкових відносин законодавча база. В цілому корпоративне право США вплинуло не тільки на країни англосаксонського права, але й на країни континентального права, в тому числі на російське законодавство. Однак терміни та поняття англосаксонської системи права часто використовуються невдало, ... а уривки з іноземних законів включаються в тексти російських нормативних правових актів в недостатньо точному перекладі» [5].

Якщо в українському праві існує таке поняття як «корпорація», навіть якщо воно не відповідає загальновизнаному в міжнародній

практиці розумінню, то, на наш погляд, було б досить дивно, якщо б це поняття, яке за логікою має лежати в основі корпоративного права, так як саме корпоративне право від нього беззаперечно походить, не входило до українського корпоративного права. В той же час у зв'язку з некоректним визначенням міжнародного терміну «корпорація» в українському законодавстві є очевидним, що ціла галузь/підгалузь права не може формуватися навколо корпорацій в українському сенсі цього слова, тобто корпорацій, як одної з кількох організаційно-правових форм об'єднань підприємств, так як, по-перше, коло відносин, які будуть регулюватись такою галуззю/підгалуззю права, буде занадто вузьким, по-друге, зміст такої галузі/підгалузі не буде відповідати загальноприйнятим міжнародним поняттям і, по-третє, на нашу думку, суспільні відносини, що складаються у зв'язку з корпораціями в українському сенсі цього слова, не вписуються в контекст поняття, чи, вірніше сказати, понять «корпоративні відносини», що вже визначені в українському законодавстві.

Що стосується перших двох із вищезазначених застережень щодо того, що українське корпоративне право не може формуватися навколо корпорацій в українському значенні цього слова, то вони є достатньо самоочевидні і в певній мірі висвітлені вище, тому хотілось би зупинитись на третьому застереженні і з'ясувати як в українському праві співвідносяться такі поняття як «корпорація» та «корпоративні відносини» і разом з'ясувати чи можна віднести до корпоративних відносин відносини, що складаються у зв'язку з об'єднаннями підприємств.

Як уже зазначалося вище корпорації згідно зі статтею 120 ГКУ є однією з організаційно-правових форм об'єднань підприємств. Згідно зі статтею 118 ГКУ «об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань». Згідно з частиною 4 статті 118 ГКУ об'єднання підприємств (надалі – «Об'єднання») є юридичними особами. Об'єднання, як справедливо відмічає проф. В.С. Щербина, самі не є підприємствами [6, С.163], і їх метою, на відміну від підприємств, є не отримання прибутку, а, як зазначено в статті 120 ГКУ, координація виробничої, наукової та іншої діяльності підприємств-засновників Об'єднання. Якщо отримання прибутку не є метою Об'єднань, то згідно з частиною 2 статті 3 та частиною 1 статті 52 ГКУ діяльність, яку здійснюють Об'єднання, є некомерційною господарською діяльністю, яка згідно зі статтею 118 ГКУ полягає в координації виробничої, наукової та іншої діяльності підприємств, що

створили відповідні Об'єднання. Координація є функцією соціального управління [7, С.345] і у зв'язку з цим закономірно виникає питання як ця функція управління Об'єднанням підприємствами співвідноситься з корпоративними відносинами, зокрема з відносинами з корпоративного управлінням в корпоративних підприємствах, якими згідно з частиною 5 статті 63 ГКУ є підприємства, що створюються у формі господарських товариств (надалі - «Підприємства»).

Згідно зі статтею 97 Цивільного кодексу України управління господарським товариством, тобто Підприємством, здійснюють його органи. «У широкому розумінні корпоративне управління розглядається як система, за допомогою якої спрямовують та контролюють діяльність господарського товариства. У рамках корпоративного управління визначається, яким чином інвестори здійснюють контроль за діяльністю виконавчого органу (менеджерів), а також яку відповідальність несуть менеджери перед інвесторами за результати діяльності товариства» [8, С.321]. В цьому сенсі, на нашу думку, здійснення Об'єднанням вищезазначеної функції управління Підприємствами, що заснували таке Об'єднання, не вписується в рамки поняття корпоративного управління, і є в певній мірі зовнішнім управлінням, яке здійснюється однією юридичною особою по відношенню до іншої юридичної особи. У зв'язку з цим виникають питання як, наприклад, в рамках категорій корпоративного управління можна пояснити чому Підприємство, що є акціонерним товариством, має виконувати, скажімо, накази, видані іншою юридичною особою-суб'єктом господарювання, тобто Об'єднанням, чи як Підприємство може керуватися в своїй діяльності статутом іншої юридичної особи-суб'єкта господарювання, тобто Об'єднання? Крім того треба звернути увагу на логічну хибність самої ідеї управління одною юридичною особою-суб'єктом господарювання, тобто Об'єднанням, іншими юридичними особами-суб'єктами господарювання, тобто Підприємствами в той час як саме це Об'єднання, управляється зазначеними Підприємствами, які створили це Об'єднання, з яких складається його вищий орган управління і які формують його виконавчі органи, і яким цей виконавчий орган підзвітний. Сама ідея наділити Об'єднання правами приймати управлінські рішення замість Підприємства і давати Підприємству у будь-якому вигляді вказівки виконувати такі рішення, відверто суперечить Принципам корпоративного управління України [9], зокрема принципу централізації поточного управління, принципу колегіальності вирішення стратегічних питань, принципу пріоритетності рішень вищих органів управління, принципу плановості, контрольованості

фінансово-господарської діяльності товариства, принципу підзвітності і підконтрольності, принципу персональної відповідальності.

Концепція Об'єднань, як вона сформована в ГКУ, є одним із рудиментів командної системи економіки, яка існувала в часи СРСР, яких ще не повністю позбулися пострадянські країни. Нічого схожого зі згаданою концепцією не існує в країнах з розвинутою ринковою економікою, де одна корпорація може управляти іншою корпорацією тільки в межах своїх корпоративних прав. З визначеннями усіх організаційно-правових форм Об'єднань, перелічених в статті 120 ГКУ, сталося те саме, що і з визначенням поняття «корпорація», тобто український законодавець взяв міжнародні терміни і наповнив їх новим змістом, відмінним від загальноприйнятого. Так, наприклад, на відміну від визначення, даного в статті 120 ГКУ, під господарською асоціацією (business association) в країнах з розвинутою економікою, як правило, розуміється будь-яка група фізичних або юридичних осіб, яка об'єдналася для досягнення певної мети. Цим загальним неформальним поняттям охоплюються і корпорації (corporations), що є юридичними особами, і партнерства (partnerships), що не є юридичними особами, тощо [10]. Знову ж таки на відміну від визначення, даного в статті 120 ГКУ, термін «консорціум» (consortium) визначається як асоціація (association), тобто об'єднання, двох або більше фізичних осіб, компаній, організацій або урядів (або будь-яку комбінацію з зазначених суб'єктів) з метою участі у спільній діяльності або об'єднання своїх ресурсів для досягнення спільної мети [11] і т.д.

З огляду на вищенаведене гадається, що вилучення з ГКУ усієї глави 12, включаючи статтю 120, яка містить визначення поняття «корпорація», було б тільки корисним для українського законодавства. В той же час вводити в право України термін «корпорація» з новим загальноприйнятим в міжнародній практиці визначенням представляється недоцільним, так як він не буде стикуватися з термінами і поняттями, що містяться в ГКУ, хіба що буде скасовано чи перероблено весь ГКУ. З огляду на це вважаємо, що корпоративне право в Україні має зберегти свою назву і цю назву треба виводити з корпоративних відносин, які визначити в законодавстві як відносини, пов'язані з юридичними особами, як це робить В.М.Кравчук [8, С.12-13].

1. Black's Law Dictionary. Seventh edition. – St. Paul, Minn., - 1999
2. Мельник О.О. Корпоративне право України. – К., - 2008
3. <http://en.wikipedia.org/wiki/Corporation>

4. <http://www.experiencefestival.com/a/Corporation - Origins/id/4949433>
5. <http://www.rbp.ru/4/1/144/>
6. Щербина В.С.. Суб'єкти господарського права. – К., - 2008
7. Юридична енциклопедія. Т.3. К., - 2001
8. В.М.Кравчук. Корпоративне право. К. – 2008
9. Принципи корпоративного управління України, затверджені рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 03.12.2003 № 571
10. <http://www.maine.gov/treasurer/unclaimed-property/report-property/definitions.html>
11. <http://en.wikipedia.org/wiki/Consortium>

Водяжін С.А.

здобувач кафедри цивільного права і процесу Одеського державного університету внутрішніх справ

Документи корпорацій як об'єкти цивільних прав

Серед проблем які привертають увагу науковців і практиків є встановлення особливостей об'єктів цивільних прав, особливо тих, які отримали своє застосування в умовах ринкової економіки але не виписані чи виписані не повно в чинному законодавстві. Зокрема йдеться про документи як загальна категорія об'єкта цивільних прав та, зокрема, документів юридичних осіб стосовно яких виникають цивільні правовідносини: від розробки їх проектів в тому числі на договірній основі, що давно не викликає ні у кого сумнівів, до боргових документів боржників та зберігання таких документів після припинення юридичних осіб. Правова наука тут опинилася позаду потреб практики і досі не відреагувала на її потреби.

Серед документів корпорацій особливої уваги заслуговують засновницькі та інші їх документи. Вони як носії інформації про інвестиційний проект та засновувану юридичну особу, посвідчення її прав є досить бажаними для конкурентів та інших осіб. Коли вони втрачаються внаслідок необережності, або конкуренти отримують їх копії, вони здатні завдати значної шкоди, хоча б на поновлення їх копій та відтворення. Чи не тому стосовно таких документів виникають охоронні зобов'язання, а засоби масової інформації містять обіцянки винагороди тим, хто віднайде та поверне втрачені вказані

та інші документи (посвідчення водія, документи про освіту тощо). До засновницьких документів господарських товариств відносяться засновницькі договори, котрі в нормативних актах та літературі чомусь йменуються установчі, що не повністю відображає семантичне навантаження та специфіку української мови, та статuti. Виключення складає повне товариство, яке не має статуту.

Особливе правове значення надається правоустановчим документам. Так право власності на окремі види майна підтверджується відповідними правоустановчими документами. Відповідно до «Тимчасового положення про порядок реєстрації прав власності на нерухоме майно» до таких документів, за якими здійснюється реєстрація, належать: договори купівлі-продажу, міни, дарування, довічного утримання, угоди про розподіл спадкового майна, посвідчені державними та приватними нотаріусами; свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, що видаються державними та приватними нотаріусами; свідоцтва про право на спадщину, видані державними нотаріусами; свідоцтва про придбання нерухомого майна з прилюдних торгів, видані державними та приватними нотаріусами; свідоцтва про придбання об'єктів нерухомого майна на аукціонах з реалізації заставленого майна, видані державними та приватними нотаріусами; свідоцтва про право власності на об'єкти нерухомого майна, видані органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями; свідоцтва про право власності, видані органами приватизації наймачам квартир у державному житловому фонді; свідоцтва про право на спадщину та свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, оформлені консульськими установами України; договори відчуження нерухомого майна між юридичними особами, які не підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню; рішення судів, третейських судів про визнання права власності на об'єкти нерухомого майна; акти про денаціоналізацію (демуніципалізацію) будівель; витяг із нотаріально посвідченого договору, укладеного між житлово-будівельним кооперативом або членом цього кооперативу і місцевими органами виконавчої влади, про безстрокове користування відведеною земельною ділянкою і про будівництво багатоквартирного будинку з правом власності на окрему квартиру, за наявності акта про прийняття будинку в експлуатацію; рішення товариського суду про розподіл майна колишнього колгоспного двору; мирова угода, затверджена ухвалою суду; накази органів Фонду державного майна з додатком переліком об'єктів нерухомого майна про передачу у власність цих об'єктів акціонерним товариствам та акт приймання-передавання вказаного майна, підписаний у встановленому порядку; дублікати

правовстановлюючих документів, видані державними та приватними нотаріусами, органами приватизації, державними архівами; свідоцтва про право власності, видані Державним управлінням справами, на житлові та не житлові об'єкти суб'єктам, що беруть участь разом з Державним управлінням справами в будівництві нового житла

Документами переймалися видатні правознавці. Так В. Г. Кукольник у курсі «Российское частное гражданское право», що мало структуру нормативного акту, у його пар 132 до нерухомих речей окрім іншого, в п.7 зазначив: «Сюда надлежит отнести всякие крепости или документы, устанавливающие право собственности, пользования или повинности на недвижимыя имущества» [1, с.52]. Інакше документи ставились як носії права власності на нерухомість і стосувались підтвердження прав власності, користування чи повинностей на нерухомість. На жаль, ми можемо наразі лише передбачати, що такий підхід надавав можливість власникам більш кращим чином розпоряджатися належними їм правами через передачу право установчого документа там, де це їм було зручно. У такому сенсі зазначений документ все рівно був носієм права власності. Проте у подальшому їх дослідження не отримали свого продовження, а в радянській цивілістиці, як свідчить проведене нами дослідження, ігнорувались взагалі.

Для того щоб з'ясувати особливість документів як об'єктів цивільних прав ми повинні принаймні встановитися у загальних підходах до об'єктів цивільних прав в цивілістичній доктрині. Досить ґрунтовний огляд основних підходів в українській цивілістичній літературі стосовно них було проведено Р.В.Шишкою [2, с.475-477]. Можна в цілому погодитися з ним, що в доктрині цивільного права стосовно об'єкта права проведено три основних позиції: речово-правова теорія об'єкта, теорія дії, теорія множинності об'єкта [2., с.475].

Стосовно документів корпорацій як і інших документів слід визнати виключне право. Іншими словами тільки володілець чи власник таких документів має виключне право на них і всі інші особи повинні утримуватися від дій спрямованих на заволодіння ними та використання поміщеної в них інформації (інше використання) якщо законом, договором або іншим правомочинном не передбачене інше.

Вони є самостійними об'єктами права які емітуються у встановленому порядку, наділяються легітимними та іншими ознаками, є носіями інформації, виконують визначену їм емітентом чи законом функцію є інструментом для реалізації заложений в цих документах суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

1. Кукольник В.Г. Российское частное гражданское право //Антологія української юридичної думки. В 6 т. /Редкол.: Ю.С.Шемпученко (голова)

та ін. Том 6: Цивільне право /Упорядники: Я.М.Шевченко, І.В.Усенко, Г.П. Тимченко, Т.І.Бондарук, С.Є.Морозова; відп. редактор Я.М.Шевченко. -К.: Видавничий дім «Юридична книга», 2003 – С. 51-66,

2. Цивільне право України: Курс лекцій: У 6-ти томах. Т.1. Вид. 2-ге виправ. та доп. /Р.В.Шишка (кер. авт. кол.), О.Л.Зайцев, Є.О.Мічурін та ін. За ред. Р.В.Шишки та В.А.Кройтора. Х.: Еспада. 2008. 680 с.

Калаур І.Р.

доцент кафедри цивільного права і процесу Тернопільського національного економічного університету, к.ю.н.

Бутрин Н.С.

викладач кафедри цивільного права і процесу Тернопільського національного економічного університету

Обмеження у здійсненні права на участь в розподілі прибутку та права одержувати частини прибутку (дивідендів)

Одним із елементів механізму правового регулювання суспільних відносин є обмеження суб'єктивних прав. Сутність цього правового явища полягає у тому, що вони звужують зміст суб'єктивного права та ускладнюють його здійснення. Досліджуючи особливості обмеження цивільних прав, науковці одностайні у тому, що їхня формальна визначеність повинна забезпечуватись тільки на законодавчому рівні і реалізуються вони через три форми правового регулювання – заборону, дозвіл та позитивне зобов'язання. [1, с.44; 2, с.65; 3, с.185]

Перша із них є юридичним засобом, що спрямований на створення перешкод для здійснення небажаної поведінки. Наглядним прикладом вираження обмежень корпоративних прав через встановлення у законі заборон є ст. 158 ЦК України [4] та ст. 31 Закону України «Про акціонерні товариства» [5]. Обидві статті визначають обставини, за яких акціонерне товариство не має права приймати рішення про виплату дивідендів та виплачувати дивіденди акціонерам. Як узагальнююче поняття для цих обставин, законодавець у назвах вказаних статей використовує термін «обмеження», хоча у самих назва йдеться лише про обмеження щодо виплати дивідендів. Зауважимо, що необхідними правовими умовою їхньої виплати є не тільки відсутність, законодавчо визначених обставин, які забороняють це робити, але і прийняття акціонерними товариством рішення про виплату дивідендів. Саме тому у статтях законодавець говорить про заборону оголошення та виплати дивідендів.

Так, акціонерне товариство не має права оголошувати та виплачувати дивіденди до повної сплати статутного капіталу. Така вимога обумовлена його гарантійною функцією, оскільки статутний капітал визначає мінімальний розмір майна товариства і гарантує інтереси його кредиторам. Немаловажливим у цьому питанні є момент сплати статутного капіталу. Через те у Законі «Про акціонерні товариства» обмеження у формі заборони щодо прийняття товариством рішення про виплату дивідендів та виплати дивідендів за простими і привілейованими акціями обумовлене реєстрацією звіту про результати розміщення акцій, яку здійснює Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Таке обмеження діє як на етапі сплати статутного капіталу при створенні акціонерного товариства так і при його наступних збільшеннях.

Оскільки статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю має таке ж функціональне призначення, що і статутний капітал акціонерного товариства, вважаємо за необхідне встановити подібні обмеження при прийнятті цими господарськими товариствами рішення про розподіл прибутку та його виплату.

В основі другого обмеження щодо оголошення та виплати акціонерним товариством дивідендів лежить співвідношення чистих активів товариства з розміром його статутного капіталу та резервного фонду (ч. 3 ст. 158 ЦК України). Подібне обмеження встановлено і у ст. 31 Закону України «Про акціонерні товариства». Проте законодавець вказує на ще один елемент, який слід враховувати при співвідношенні реальних та ідеальних показників майнового стану товариства. Так відповідно до ч. 1 ст. 31 цього Закону акціонерне товариство не має права приймати рішення про виплату дивідендів та здійснювати їх виплату за простими акціями у разі, якщо власний капітал товариства менший, ніж сума його статутного капіталу, резервного капіталу та розміру перевищення ліквідаційної вартості привілейованих акцій над їх номінальною вартістю. Аналогічна заборона визначена і у ч. 3 цієї статті щодо виплати дивідендів за привілейованими акціями. У цьому випадку до уваги беруть розмір перевищення ліквідаційної вартості привілейованих акцій над їх номінальною вартістю, власники яких мають переваги щодо черговості отримання виплат у разі ліквідації.

Власний капітал товариства – це реальний показник майнового стану та фінансової стабільності товариства. Розмір статутного та резервного капіталів – це показники ідеальні, які визначені у статуті товариства. Ідеальним показником також є різниця між розміром ліквідаційної вартості привілейованих акцій та їхньою номінальною вартістю, якщо акції того чи іншого класу надають їхнім власникам перевагу щодо

черговості отримання виплат у разі ліквідації товариства, пропорційно частці належних акціонеру привілейованих акцій певного класу у загальній кількості привілейованих акцій цього класу. Перевищення розміру ідеальних показників над реальним свідчить про фінансову нестабільність товариства, а тому виплата дивідендів приведе до зменшення, і так недостатнього для нормального функціонування акціонерного товариства, його власного капіталу.

Наступне обмеження торкається лише права на отримання дивідендів і обумовлене обов'язком акціонерного товариства викупити акції у акціонерів – власників простих та привілейованих акцій (ч. 2 ст. 31 Закону України «Про акціонерні товариства»). Акціонерне товариство зобов'язане викупити акції у власника простих акцій, якщо він зареєструвався для участі у загальних зборах та голосував проти прийняття загальними зборами рішення про: злиття, приєднання, поділ, перетворення, виділ товариства, зміну його типу з публічного на приватне; вчинення товариством значного правочину; зміну розміру статутного капіталу. Викуп привілейованих акцій товариство зобов'язане здійснити, якщо їхній власник голосував проти прийняття загальними зборами рішення про: внесення змін до статуту товариства, якими передбачається розміщення нового класу привілейованих акцій, власники яких матимуть перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат під час ліквідації акціонерного товариства; розширення обсягу прав акціонерів – власників розміщених класів привілейованих акцій, які мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат під час ліквідації акціонерного товариства.

З нашого погляду подібне обмеження доцільно встановити і на випадок розподілу прибутку та отримання його частини учасниками інших видів господарських товариств. Можливість встановлення такого обмеження обумовлена обов'язком господарських товариств виплатити учаснику, вартість частини майна товариства, що пропорційна частці цього учасника у статутному (складеному капіталі), якщо інше не встановлено установчими документами. Законодавчими актами передбачено чотири випадки, коли на господарське товариство покладається вказаний обов'язок, зокрема, якщо частку учасника у статутному капіталі викупило саме товариство, якщо учасник вийшов з товариства, вибув з товариства або його виключили з товариства. Таким чином в результаті встановлення вказаного обмеження товариство не матиме права приймати відповідне рішення до того часу поки не виплатить вартість частини майна, що пропорційна частці учасника у статутному капіталі.

Законодавець у ст. 158 ЦК України вказує на можливість встановлення у законі інших підстав обмеження щодо оголошення та виплати дивідендів акціонерним товариством. Так ч. 11 ст. 13 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [6] встановлена заборона на прийняття рішення про виплату дивідендів без згоди розпорядника майна після його призначення і до припинення процедури розпорядження майном. Вказане обмеження властиве не тільки акціонерним товариствам, але й іншим видам господарських товариств.

Таким чином, з метою забезпечення фінансової стабільності господарських товариств та гарантії інтересів їхніх кредиторів, розглянуті нами обмеження щодо оголошення і виплати дивідендів необхідно встановити при здійсненні учасниками інших видів товариств права на участь у розподілу прибутку.

Водночас у ст. 31 Закон України «Про акціонерні товариства» передбачені обмеження у здійсненні виплати дивідендів, які властиві лише цьому виду господарських товариств. Вони обумовлені пріоритетним правом отримання дивідендів акціонерами – власниками привілейованих акцій певного класу. В результаті чого акціонерне товариство не має права здійснювати виплату дивідендів за простими акціями, якщо поточні дивіденди за привілейованими акціями не виплачено повністю (ч. 2 ст. 31 Закону) та здійснювати виплату дивідендів за привілейованими акціями певного класу до виплати поточних дивідендів за привілейованими акціями, власники яких мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів (ч. 3 ст. 31 Закону).

Аналіз змісту досліджуваних нами статей дозволяє помітити, що заборона вчинення дій, яка законодавчо встановлена для одного учасника корпоративних відносин – акціонерного товариства, обумовлює обмеження прав іншого учасника – акціонера. Так, обидві статті, шляхом вказівки – «акціонерне товариство не має права...», – встановлюють заборону акціонерному товариству оголошувати та виплачувати дивіденди, за наявності обставин, які передбачені у ст. 158 ЦК України та ст. 31 Закону України «Про акціонерні товариства». Оголошення дивідендів, як відомо, виражається у прийнятті загальними зборами акціонерів рішення про їх виплату. Приймаючи участь у роботі таких зборів, акціонер реалізує своє право на участь у розподіл прибутку. Отже, законодавчо визначена заборона для акціонерного товариства щодо оголошення дивідендів трансформується в обмеження здійснення акціонером права участі у розподілі прибутку.

1. Алексеев С.С. Правовые запреты в структуре советского права // Правоведение. – 1973. – №5 – С.43-52.

2. Алексеев С.С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. – М.: 1989. – 237 с.
3. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретично-правові аспекти): Монографія. – Х.: ЮрСвіт, НДІ Приватного права та підприємництва АПрН України, 2008. – 482 с.
4. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №40-44. – Ст.356.
5. Закон України «Про акціонерні товариства» // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – №50-51. – Ст.384.
6. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» в редакції Закону від 30.06.99 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №42-43. – Ст.378.

Бородовський С.О.

кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри цивільного
права Прикарпатського юридичного
інституту Львівського державного
університету внутрішніх справ,
партнер юридичного товариства
«ЮРПАЙНТЕЛ», адвокат

Об'єкт правочину в корпоративних відносинах

Виникнення в Україні юридичних осіб із корпоративним устроєм, активна еволюція цього правового інституту та його нормативно-правового регулювання, а також запровадження в Україні інституту правочину передбачає удосконалення теоретичних знань щодо функціонування правочину, як базового механізму автономного регулювання в корпоративних відносинах.

Метою цієї статті є визначення особливостей правочину при здійсненні учасниками цивільних відносин їх корпоративних прав.

Питання об'єкту правовідношення в правовій науці є дискусійним. В загальному, під ним розуміють матеріальні і нематеріальні блага, з приводу яких здійснюється правовідношення.

Під об'єктом правовідношення розуміють те, на що спрямовані суб'єктивні права і юридичні обов'язки [1] або те з приводу чого воно здійснюється [2].

Так, відповідно до п. 1 ст. 202 ЦК України [3] правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних

прав та обов'язків. Як вид юридичного факту він є обставиною об'єктивної дійсності, виникнення якого залежить від волі суб'єкта цивільних прав. На нашу думку, розуміння правочину лише з позиції теорії юридичних фактів обмежує його зміст, оскільки не враховує регулятивної функції правочину. Будучи механізмом регулювання цивільних відносин, правочин не може бути просто дією, що спрямована на настання правових наслідків. Таким чином, включення в сентенцію «правочин» у п. 1 ст. 202 ЦК України терміну «спрямована» є виправданим лише для стадії формування правочину, оскільки позначає спрямованість дії особи у вираженні її волі на зовні, для повідомлення її змісту іншим учасникам цивільних відносин.

Як юридичний акт і юридично значима дія правочин підлягає розумінню саме у зв'язку з правовими наслідками, на досягнення яких, відповідно до положення п. 1 ст. 202 ЦК України, він спрямований.

Учасники господарського товариства мають право у порядку, встановленому установчим документом товариства та законом: 1) брати участь в управлінні товариством у порядку, визначеному в установчому документі, крім випадків, встановлених законом; 2) брати участь у розподілі прибутку товариства і одержувати його частину (дивіденди); 3) вийти у встановленому порядку з товариства; 4) здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві, у порядку, встановленому законом; 5) одержувати інформацію про діяльність товариства у порядку, встановленому установчим документом (п. 1 ст. 116 ЦК України). А також учасники господарського товариства можуть також мати інші права, встановлені установчим документом товариства та законом.

В юридичній літературі часто можна зустріти думку про те, що за допомогою правочину опосередковуються тільки майнові, але ніколи особисті немайнові відносини. В цьому контексті цікавим є положення п. 1 ст. 100 ЦК України, де вказано, що право участі у товаристві є особистим немайновим правом і не може окремо передаватися іншій особі.

Однак у порівнянні з іншими особистими немайновими правами право участі має свою специфіку, що стосується можливості його передачі, у той час як особисті немайнові права, за загальним правилом, не відчужувані від їхнього носія ніякими правовими механізмами [4].

Тому важливо підкреслити застереження, що міститься в п. 1 ст. 100 ЦК України, що право участі у товаристві не може окремо передаватися іншій особі. Так, право участі у товаристві припиняється з відчуженням часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві, у порядку, встановленому законом,

а включення до товариства іншого учасника замість вибулого чи придбання цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві позначає момент набуття права участі у корпоративній організації. Відповідно при переході права власності на корпоративні права від однієї особи до іншої право участі у товаристві трансформується з права відчужувача у право набувача. Таким чином, за допомогою правочину здійснюється опосередкування відносин в яких об'єктом є особисте немайнове право.

Такому судженню протистоїть позиція, відповідно до якої право участі розглядається як організаційне право. Так, в п. 1 ст. 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» [5] цінні папери - документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають із цих документів, іншим особам. Вказівка законодавця на ознаку акції як регулятора взаємовідносин емітента і власника акції є підкресленням того, що за допомогою акції виникають і регулюються організаційні відносини щодо участі у товаристві.

У свою чергу акція як цінний папір і частка в статутному капіталі мають одну й ту саму правову природу і представляють собою організаційне суб'єктивне право "бути учасником товариства" [6].

При цьому, питання правової природи корпоративних прав активно розглядається в юридичній літературі, однак відсутність єдиного підходу до його розуміння підкреслює його дискусійний характер. Відповідно до змісту прав, що в сукупності іменуються корпоративними правами, права учасників господарських товариств можна поділити на майнові, особисті немайнові і такі, що не мають майнового характеру, але не є особистими.

Так, реалізація організаційного права на управління товариством через рішення загальних зборів в товаристві з обмеженою відповідальністю або через згоду учасників повного товариства про прийняття правонаступника до відповідного товариства тягне за собою виникнення у правонаступника (спадкоємця) права на участь у товаристві. Отже реалізація спадкоємцем (правонаступником) переважного права на вступ до товариства і ухвалення рішення про прийняття його є фактичним (юридичним) складом, що на основі єдності волі учасників товариства та правонаступника (спадкоємця) формує відповідний правочин. Відповідно до п. 4 ст. 202 ЦК України така погоджена дія двох або більше сторін є двостороннім правочинном.

В разі, коли спадкоємець (правонаступник) заявляє про бажання увійти до складу учасників, а товариство відмовляє у прийнятті до нього таке рішення припиняє переважне право на вступ і трансформує його у право на видачу у грошовій або натуральній формі частки у майні, яка належала реорганізованій або ліквідованій юридичній особі (спадкодавцю).

Таким чином, за опосередкуванням правочину в корпоративних відносинах опосередковується реалізація загальними зборами або учасниками товариства організаційного корпоративного права на участь, що у свою чергу встановлює, змінює та припиняє права спадкоємця (правонаступника).

В сфері правозастосування, а також в нормативно правових актах, припускаються помилки у визначенні об'єкту правочину щодо передання корпоративних прав. Наприклад, в п. 3 ст. 29 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців» [7] вказано, що у разі внесення змін до установчих документів, які пов'язані із зміною складу засновників (учасників) юридичної особи, подається нотаріально засвідчена копія документа про перехід чи передання частки учасника у статутному капіталі товариства, або нотаріально посвідчений договір про такий перехід чи передання.

Тому не зважаючи на те, що в п. 1 ст. 113 ЦК України господарським товариством є юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками. Однак власником майна, переданого учасниками товариства як вклад до статутного (складеного) капіталу є господарське товариство (ст. 115 ЦК України). Відповідно об'єктом, щодо якого вчиняється правочин є не частка в статутному капіталі, а корпоративні права [8].

1. Советское гражданское право. Под ред. Д. М. Генкина, т.1, - М.: Юриздат, 1950. - С. 109; Советское гражданское право. Под ред. С. Н. Братуся, - М.,1950. - С. 55
2. Голунский А. Строгович М. Теория государства и права. - М.,1940. - С. 227;
3. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - NN 40-44;
4. Спасибо-Фатеева І.В. Корпоративні права учасників господарських товариств // <http://corpravo.com/biblioteka/statti/spasibo-fatejeva-v-korporativn-prava-uchasnikv-gospodarskih-tovaristv>;
5. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» // Відомості Верховної Ради України. - 2006 р. - № 31. - С. 1126;

6. Майфат А. В. Некоторые особенности акционерных отношений // Юридический мир. - 2000. - № 4;
7. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців» // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - N 31-32;
8. Кравченко С.С. Юридична природа прав учасників господарських товариств: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2007. — 213 с.

Спасибо I.

к.ю.н., асистент кафедри цивільного права № 2 Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Момент набуття права власності на частку в статутному капіталі

Право на частку в статутному капіталі безпосередньо пов'язано з корпоративним правом – правом учасника господарського товариства, зокрема з обмеженою відповідальністю (ТОВ). Враховуючи широке коло поглядів на корпоративні права, їх сутність та правове регулювання, виходитимемо, по-перше, з взаємообумовленості цих прав та права на частку в статутному капіталі, що належить учаснику господарського товариства; по-друге, з того, що з набуттям права на частку в особі виникають корпоративні права; по-третє, що в певних випадках особа набуває право на частку, але корпоративних прав вона набути не може.

Право на частку в статутному або складеному капіталі може набуватися: (а) при створенні товариства, коли особа виступає його засновником, (б) пізніше – при відчуженні учасником товариства своєї частки іншій особі, (в) при спадкуванні частки, (г) при переведенні права на частку, яке було предметом застави, на заставодержателя, якщо заставодавцем не виконані умови договору, забезпеченого заставою, або порушені обов'язки заставодавця; (г) при реорганізації учасника або господарського товариства.

В разі створення господарського товариства його учасники вносять вклади на підставі договору про заснування цього товариства, який укладається між собою, і набувають право на частку після державної реєстрації товариства.

При подальшому відчуженні частки це оформлялося протоколом загальних зборів учасників та заявами учасника про відступлення ним прав іншій особі та, відповідно, цієї особи про її вступ до товариства.

Після цього вносилися зміни до статуту і відбувалася їх державна реєстрація.

Пізніше стала зрозумілою хибність такого оформлення відносин, оскільки, безперечно, учасник господарського товариства та особа, яка бажає стати учасником, *домовляються між собою*, а це означає, що вони *укладають договір*. При оплатному відчуженні частки в статутному капіталі укладається договір купівлі-продажу, а при безоплатному – договір дарування. Не виключено й укладення договору довічного утримання (догляду), предметом якого може бути частка в статутному капіталі.

На підтвердження права на частку в статутному капіталі господарського товариства та її розміру учасникам, що повністю внесли свої вклади, мають бути видані свідоцтва (ст. 52 Закону України «Про господарські товариства»), які не є цінними паперами. До речі, вони не завжди видаються учасникам ТОВ, а в повних та командитних товариствах таких свідоцтв навіть не передбачено.

Між тим про права учасників усіх господарських товариств зазвичай можна дізнатися із їх установчих документів – засновницького договору (для повних та командитних товариств) або статуту (для ТОВ).

При відчуженні учасником своєї частки та відповідному набутті її іншою особою важливим є *момент*, з якого особа набуває прав за договором (а отже, і прав на частку, і прав учасника, тобто корпоративних прав). Судова практика виходить з того, що цей момент має визначатися в договорі, який укладається з приводу відчуження частки. Ним може бути день укладення договору або день проведення розрахунків, тобто виконання договору. В будь-якому разі це не залежить від рішення загальних зборів ТОВ/ТДВ або інших учасників повного та командитного товариств про прийняття особи, яка придбала частку, до складу учасників. Не пов'язується набуття прав учасника цією особою і з державною реєстрацією змін до статуту.

Втім, слід враховувати те, що, *по-перше*, зміни до установчих документів юридичних осіб підлягають обов'язковій державній реєстрації згідно з ч. 3 ст. 4 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців». *По-друге*, відповідно до ч. 2 ст. 12 цього Закону в Єдиному державному реєстрі містяться такі відомості щодо юридичної особи: перелік засновників (учасників) юридичної особи, дані про розмір статутного фонду (статутного або складеного капіталу), в тому числі частки кожного із засновників (учасників). *По-третє*, згідно з ч. 1 зазначеного Закону, якщо відомості, що підлягають внесенню до Єдиного державного реєстру, були внесені до нього, то вони вважаються достовірними.

Крім того, треба враховувати те, що учасник ТОВ має відчужувати належну йому частку в статутному капіталі з додержанням вимог ч.ч. 1 та 2 ст. 147 ЦК про переважне право інших учасників на придбання цієї частки і на відсутність заборон продавати частку третім особам, тобто повинно бути письмове звернення до всіх учасників товариства. Крім того, слід внести відповідні зміни до статуту про новий склад учасників, що здійснюється загальними зборами (ч. 4 ст. 145 ЦК) з їх наступною реєстрацією.

Отже, під час, коли частка продана, але не внесені зміни до статуту та/або до Єдиного державного реєстру, новий учасник ТОВ перебуває у такому становищі: він набув усіх прав учасника; має правостановлювальний документ на підтвердження набуття ним прав (договір), але оформлення його прав не завершено з причин, які від нього не залежать. У такому разі, звичайно, сама ця особа має бути зацікавленою, аби довести процедуру оформлення своїх прав до кінця, звернувшись, якщо це потрібно, до суду. І якщо вона намагатиметься продати частку, яку набула, і відомості про це ще не були внесені до статуту та Єдиного державного реєстру, то хоча заборони закон не містить, але їй це буде неможливо зробити внаслідок того, що вона не зможе надати нотаріусу відповідних документів про свою участь у товаристві.

Підтвердження цьому – ч. 3 ст. 18 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», згідно з якою, якщо відомості, які підлягають внесенню до Єдиного державного реєстру, не були до нього внесені, вони не можуть бути використані в спорі з третьою особою.

Таким чином набуття права власності на частку в статутному капіталі є досить непростим питанням, яке потребує належного врегулювання та при вирішенні якого важливу роль грає встановлення моменту набуття права власності. Останній є важливим елементом правонабуття як на саму частку, так і на відповідні корпоративні права, які отримує набувач разом з нею.

Зеліско А.В.

доцент кафедри цивільного права,
кандидат юридичних наук

Фермерське господарство як суб'єкт корпоративних відносин

Протягом вісімнадцяти років незалежності в Україні сформувалась система законодавчих актів, які стали основою для діяльності численних організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права. У зв'язку з цим все більшу увагу як законодавців так і науковців привертають проблеми корпоративних правовідносин у цивільному праві. Слід зауважити, що єдиної точки зору у науці стосовно того, з якими саме організаційно-правовими формами юридичних осіб приватного права пов'язуються корпоративні правовідносини немає. Сформувалися кілька основних позицій при вирішенні такого питання. Прихильники першої точки зору стверджують, що корпоративними є відносини, що виникають між всіма юридичними особами та їх учасниками, незважаючи на вид або організаційно-правову форму юридичної особи [1,6]. Інша точка зору полягає в тому, що корпоративні відносини виникають у процесі створення, функціонування та припинення господарських товариств [2,130]. Також корпоративні правовідносини розглядаються як такі, що виникають при створенні і в процесі діяльності всіх видів товариств [3,171].

Одними із видів юридичних осіб, які можна визначити як корпоративні товариства є фермерські господарства. В сучасних умовах економічної нестабільності вони є ефективним інструментом забезпечення стабілізації та подальшого розвитку сільськогосподарської діяльності в Україні.

Чинне законодавство України є не послідовним у питаннях підходів до визначення статусу фермерських господарств, що зумовило наявність у його нормах численних неузгоджень та суперечностей. Тому метою нашого дослідження є спроба на основі аналізу положень відповідних нормативно-правових актів виокремити недоліки у правовому регулюванні фермерських господарств як корпоративних юридичних осіб.

Незважаючи на той факт, що Цивільний кодекс України не передбачив організаційно-правову форму фермерських господарств, останні за своєю правовою природою є корпоративними юридичними особами. Підтвердженням такого висновку є створення фермерських господарств шляхом об'єднання осіб та/або майна з метою отримання

прибутку. Отже, можна стверджувати, що вони наділені ознаками, властивими для товариств. Слід погодитися з науковцями, які наголошують на тому, що ЦК України не встановив вичерпного переліку юридичних осіб, а відтак вони можуть створюватися на підставі та у формах, передбачених окремими законами, до створення та діяльності таких юридичних осіб мають субсидіарно застосовуватися положення ЦК України стосовно інституту юридичних осіб [4,138]. До вказаних юридичних осіб належать і фермерські господарства.

Спеціальним нормативно-правовим актом, який визначає правовий статус фермерських господарств є Закон України «Про фермерські господарства» 2003 року. Однак, вказаний Закон навряд чи містить послідовні концептуальні підходи до регулювання статусу фермерських господарств.

Адже відповідно до ст. 1 Закону фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства відповідно до закону. Виходячи з наведеної дефініції, фермерське господарство є самостійним суб'єктом права – юридичною особою приватного права.

Проте ст. 22 Закону визначає фермерське господарство як об'єкт майнових прав – цілісний майновий комплекс, що включає майно, передане до складеного капіталу, не розподілений прибуток, майнові та інші зобов'язання.

Наведене дає можливість стверджувати, що фермерські господарства розглядаються законодавцем одночасно як суб'єкт та об'єкт права. Цілком очевидно, що така «подвійність» не може сприяти ефективному регулюванню їх діяльності.

Закон України «Про фермерські господарства» визначає, що майном фермерського господарства є складений капітал, порядок формування якого врегульовується у статуті.

Окремі зауваження викликає природа складеного капіталу фермерського господарства (ч. 4 ст. 1). Традиційно сукупність внесків засновників, призначених для забезпечення діяльності створеної ними юридичної особи, називають статутним капіталом [1,497]. Вказаний термін справді є характерним для юридичних осіб, які здійснюють свою діяльність на основі статуту. Чим саме зумовлене визначення капіталу фермерського господарства як складеного, є не зовсім зрозумілим. Якщо проаналізувати положення ЦК України, то термін «складений капітал» використовується законодавцем до повних та командитних

товариств, які, як відомо, діють не на підставі статуту, а на основі засновницького договору. Тому доцільним буде стверджувати, що до фермерських господарств більш вдалим буде застосовувати термін «статутний капітал».

Виходячи із ч. 4 ст. 1 та ст. 19 Закону, можна зробити висновок, що законодавець ототожнює поняття майна та складеного капіталу фермерського господарства. В даному випадку слід погодитися з позицією В.М. Кравчука, який наголошує, що «статутний капітал помилково ототожнюють з усім майном (активами юридичної особи). Статутний капітал – це не майно, а джерело його утворення» [1,497]. Отже, Закон України «Про фермерські господарства» містить не цілком вірні концептуальні підходи до визначення правового режиму майна фермерського господарства.

Цікавими є норми ч. 2 ст. 20 Закону, згідно з яким майнові права, що входять до складеного капіталу фермерського господарства, передаються його на визначений у статуті термін. Законодавець не деталізує, якими критеріями визначається такий термін. Мабуть, мається на увазі строк, протягом якого буде здійснювати свою діяльність фермерське господарство. Однак наведене припущення більше знаходиться в сфері здогадок, ніж реальних нормативних положень.

До того ж, деякі заперечення викликає передбачена в ст. 20 можливість врегулювання в статуті внесення вкладів у вигляді майнових прав до складеного капіталу фермерського господарства. Так як самої вказівки у статуті про передачу майнових прав недостатньо – необхідним є укладення окремого цивільно-правового договору.

Слід зазначити, що серед об'єктів, які можуть належати фермерському господарству у ст. 19 не вказано земельні ділянки, а лише право користування ними. ст. 20 того ж Закону містить норму, згідно з якою у власності фермерського господарства може перебувати будь-яке майно, в тому числі земельні ділянки... На жаль, положення Закону не дають змоги з'ясувати чи є земельні ділянки внеском до складеного капіталу і які правові підстави у фермерського господарства для користування земельними ділянками, що належать на праві приватної власності його членам.

В ході дослідження викладеної вище проблематики слід погодитися з твердженням І.М. Кучеренко про те, що Закон «Про фермерські господарства» не визначив фактично об'єкта права власності членів фермерського господарства [5,220]. І справді, виходячи з аналізу норм Закону фермерське господарство визнане самостійним суб'єктом права власності на майно (складений капітал). Водночас, підкреслює

І.М. Кучеренко, ст.22 визначає фермерське господарство як цілісний майновий комплекс, що включає не лише передане до складеного капіталу майно, але й майнові права, які теж входять до складеного капіталу відповідно до ст. 21 Закону. Враховуючи те, що фермерське господарство як цілісний майновий комплекс може відчужуватися на підставі рішення його членів, то воно виступає об'єктом права власності членів фермерського господарства [5,218-219]. Однак не слід забувати, що фермерське господарство є корпоративною юридичною особою, а тому у членів, які передали до складеного капіталу майно чи земельну ділянку, виникає сукупність корпоративних прав (майнових та організаційних), пов'язаних із наявністю їх частки у складеному капіталі. Зокрема, відповідно до ст. 20 Закону член фермерського господарства має право на отримання частки майна фермерського господарства при його ліквідації або у разі припинення членства у фермерському господарстві. Розмір такої частки визначається статутом.

Отже, Закон неоднозначно підходить до визначення об'єктів права власності членів фермерського господарства, передбачаючи, фактично, що ними може бути або фермерське господарство як цілісний майновий комплекс або частка у складеному капіталі.

Розглянуті положення свідчать про те, що Закон України «Про фермерські господарства» фактично розрахований не на юридичних осіб, а на здійснення спільної діяльності без створення юридичної особи. Тому слід погодитися із існуючою в науці цивільного права думкою, відповідно до якої для фермерського товариства більш близькою є конструкція простого товариства, аніж юридичної особи [6,30].

Доцільно підкреслити необхідність здійснення подальших досліджень правового регулювання діяльності фермерських господарств, зокрема, питань, пов'язаних із реалізацією членами фермерського господарства майнових та організаційних прав, пов'язаних із участю у ньому шляхом передачі майна (в тому числі земельних ділянок) чи майнових прав до складеного капіталу фермерського господарства.

1. Кравчук В.М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В.М. Кравчук. – К.: Істина, 2005. – 720 с.
2. Вінник О.М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення: монографія / О.М. Вінник. – К.: Атіка, 2003. – 352 с.
3. Корпоративне управління: монографія / І. Спасибо-Фатеева, О. Кібенко, В. Борисова; за заг. ред. І. Спасибо-Фатеевої. – Х.: Право, 2007. – 500 с.

4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / за відповід. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Т. 1. – 2005. – 832 с.
5. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: монографія / І. М. Кучеренко. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 328 с. – 328 с.
6. Кучеренко І.М. Право власності і виникнення нових форм виробництва у сільському господарстві / І. М. Кучеренко // Нові форми сільськогосподарського виробництва. – К.: Наукова думка, 1994. – 149 с.

Єсауленко Н.В.

аспірантка Інституту держави і права
ім. В.М.Корецького НАН України

Деякі питання щодо правового режиму частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю як об'єкта спадкування

Сучасна концепція об'єктів цивільних прав закріплена у статті 177 Цивільного кодексу України (далі ЦК України), де визначено, що об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага. Але, цивільне право має більш широке поняття щодо об'єктів цивільних прав – майно. У статті 190 ЦК України встановлено, що майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Аналіз правової сутності частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю дозволяє говорити, що частка у статутному капіталі є специфічним об'єктом цивільних прав, оскільки частка не існує як предмет матеріального світу, але підтверджує сукупність прав і обов'язків, які набуває учасник товариства з обмеженою відповідальністю.

Відповідно до статті 178 ЦК України об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином, якщо вони не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороті, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи. Отже, частка у статутному капіталі може бути оборотоздатним об'єктом прав, але відповідно до статті 147 ЦК України можуть бути передбачені

обмеження під час її відчуження та під час її спадкування. Частиною 5 статті 147 ЦК України передбачено, що частка у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю переходить до спадкоємця фізичної особи або правонаступника юридичної особи – учасника товариства, якщо статутом товариства не передбачено, що такий перехід допускається лише за згодою інших учасників товариства. Так, частка у статутному капіталі товариства є об'єктом спадкування, що прямо передбачено законодавством.

Відповідно до пункту 5 статті 147 ЦК України, спадкоємці мають право на прийняття їх у товариство, але така можливість може бути виключена, якщо за статутом перехід допускається лише за згодою інших учасників товариства. Як бачимо, важливого правового значення для спадкоємців набуває статут, оскільки, саме він вирішує їх долю. Однак, якщо статутом не передбачено, що перехід частки у статутному капіталі товариства допускається лише за згодою його учасників, права спадкоємців не обмежені та вони самі вирішують: вступати їм у товариство або не вступати. Це є їх право. І незважаючи на те, що останнє не передбачено ЦК України, воно має право на існування, оскільки є одним із законних способів розпорядження своїм майном.

Вважаємо, що законодавець тут зробив упущення не передбачивши зазначене, хоча така позиція і передбачена статтею 55 Закону України «Про господарські товариства» від 19.09.1991р. № 1576-ХІІ (із змінами) (далі Закон України), відповідно до якої, у зв'язку зі смертю громадянина, учасника товариства, спадкоємці мають переважне право вступу до даного товариства, а у разі відмови спадкоємця від вступу до товариства або відмови товариства у прийнятті до нього спадкоємця, йому видається у грошовій або натуральній формі частка у майні, яка належала спадкодавцю. Зазначене необхідно й для того, щоб запобігти ситуації, коли спадкоємець ставав би учасником товариства проти своєї волі. Отже, пропоную, пункт 2 частини 5 статті 147 ЦК України, викласти у наступній редакції: «Розрахунки із спадкоємцями (правонаступниками,) які відмовилися від вступу у товариство або яким було відмовлено у вступі до товариства здійснюються відповідно до положень статті 148 цього Кодексу».

Майнові права учасника товариства з обмеженою відповідальністю ЦК України пов'язує з правом власності на частку у статутному капіталі. Тому, успадковуючи частку у статутному капіталі, спадкоємець набуває право власності на таку частку. Відповідно до статті 1299 ЦК України право власності на нерухоме майно виникає у спадкодавця з моменту державної реєстрації цього майна. Але, щодо іншого майна, діє й інший принцип. Так, ЦК України встановлена належність спадкоємцям

спадщини з дня її відкриття. Отже, право власності на частку у статутному капіталі переходить до спадкоємців померлого учасника з дня відкриття спадщини.

Якщо спадкоємець померлого учасника відмовився від вступу у товариство або учасники відмовили спадкоємцю у прийнятті, то відповідно до статті 148 ЦК України, спадкоємець має право одержати вартість частини майна, пропорційну його частці у статутному капіталі товариства. Тобто, у даному випадку, об'єктом спадкування не є частка. Спадкоємець не може бути її власником, оскільки не стає учасником товариства. Мова іде тільки про право на одержання вартості частини майна, що пропорційна його частці у статутному капіталі. Але, якщо нотаріусом видається свідоцтво про право на спадщину де зазначено, що до спадкового майна входить частка у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю, спадкоємець померлого учасника фактично стає учасником цього товариства та до нього не застосовуються правила статті 148 ЦК України. Отже, спадкоємець набуває право власності на частку одночасно з набуттям статусу учасника товариства.

Право власності на частку у статутному капіталі з обмеженою відповідальністю у спадкоємців виникає незалежно від того, повністю або частково спадкодавець сплатив вклад (ч.5 стаття 147 ЦК України). Це відрізняється від правил відчуження частки учасниками товариства, оскільки відчуження частки можливо тільки після повної її сплати (стаття 53 Закону України).

Враховуючи вищевикладене, можна зробити наступні висновки:

- частка у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю є специфічним об'єктом цивільних прав, яка підтверджує сукупність прав і обов'язків учасника товариства з обмеженою відповідальністю, може бути оборотоздатним об'єктом цивільних прав та є об'єктом спадкування;
- спадкоємці набувають право власності на частку у статутному капіталі одночасно з набуттям статусу учасника товариства;
- право власності на частку у статутному капіталі з обмеженою відповідальністю у спадкоємців померлого учасника виникає незалежно від того, повністю або частково останній (спадкодавець) сплатив вклад, що відрізняється від правил відчуження частки учасниками товариства.

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003р. №435-IV (із змінами).

2. Закону України «Про господарські товариства» від 19.09.1991р. № 1576-XII (із змінами).

Гриняк А.Б.

старший науковий співробітник відділу юридичних форм правового захисту суб'єктів приватного права НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, кандидат юридичних наук

Відмінність договору підряду від інших цивільно-правових договорів у підприємницькій діяльності

Із розвитком ринкової відносин та відмовою України від командно-адміністративної системи управління юридичні особи, відповідно до ст. 2 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), є одними із найбільш активних учасників цивільних правовідносин. Основною та найбільш стійкою в часі правовою формою їх участі в цих правовідносинах є цивільно-правовий договір, роль якого докорінно змінилася в умовах ринкової економіки. Саме тому, на наш погляд, актуальним є дослідження, крім корпоративних (внутрішніх, логіко-фактичних, зовнішніх) правовідносин, відносин юридичних осіб із іншими учасниками цивільних правовідносин, а також питання розмежування цивільно-правових договорів, укладених юридичною особою.

Договір підряду має давнє історичне коріння, яке відслідковується ще з римського права. Підряд (*lokatio conductio operis*) входив до договору найму. Родовою ознакою було надання однією особою іншій чого-небудь на відплатній основі, а підряд та послуги передбачали виконання певної роботи. Мета договору підряду (*lokatio conductio operis*), якою виступав саме економічний результат – *opus*, могла співпадати із майновим результатом, що дозволяло наблизити договір підряду до договорів купівлі-продажу. Тим більше, що договір купівлі-продажу, який спрямовувався на перехід майна у власність, історично передував договору підряду. Однак, як зазначають М.І. Брагінський та В.В. Вігрянський, між договорами підряду та купівлі-продажу існувала суттєва різниця, оскільки підряд охоплював і процес виготовлення результату. Так, будівництво будівлі являлось предметом договору підряду, а набуття готового будинку – купівлею-продажем [1, с. 21].

Дійсно, в сучасному ЦК України із договорів, які в розділі III книги V знаходяться попереду договору підяду, найбільш близьким щодо нього можна вважати саме договір купівлі-продажу. Оскільки, по-перше, як і договір купівлі-продажу, підряд спрямований на перехід майна у власність (господарське відання чи оперативне управління). По-друге, вищезазначені договори завжди є двосторонніми, оплатними і консенсуальними.

Відмінні ознаки вищевказаних договорів стосуються об'єкту договору. Так, для купівлі-продажу ним виступає передача майна (товару), а для підяду – виготовлення (обробку, переробку, ремонт) речі та передання результату. Тобто, якщо договір не регулює виконання робіт щодо виготовлення результату – до даних правовідносин застосовуються норми про купівлю-продаж. Якщо ж договірним регулюванням охоплюється не тільки перехід майна у власність, але й виготовлення (обробка, переробка, ремонт) речі – застосовуються норми про підряд.

Необхідно відзначити, що в ряді випадків проблема розмежування договорів купівлі-продажу та підяду не завжди так легко вирішується. Мова йде, власне, про випадки, коли конкретний договір включає в себе ознаки і купівлі-продажу, і підяду. В російській юридичній літературі наводяться приклади використання на практиці договору на переробку із давальницької сировини та його різновиду – толлінгу. Особливість останнього, як зазначається в літературі, полягає в тому, що підприємство, яке обробляє сировину, в знак оплати виконаних робіт набуває замість грошей право на відповідну частку у виготовленій продукції [2, с. 38; 3, с. 56].

Щодо спірного питання правової природи відносин із давальницької сировини і, відповідно, толлінгу заслугоує на увагу думка, висловлена М.І. Брагінським та В.В. Вітрянським, що такий договір може бути насамперед змішаним, тобто таким, що включає в себе як елементи поставки так і підяду. В такому випадку підрядні елементи виникатимуть в ньому з приводу переробки сировини, а обов'язок підприємства вважатиметься виконаним в результаті передання переробленої сировини. І, навпаки, елементи купівлі-продажу (поставки) виражаються в тому, що на відміну від підяду виготовлена продукція не може бути індивідуально-вираженою річчю, а результат роботи конкретизується виключно такими ознаками як кількість, якість тощо [1, с. 38]. У той же час договір переробки може бути кваліфікованим як підряд за умови, що відповідна сторона візьме на себе зобов'язання, виконуючи певну роботу, використовувати отриманий від контрагента

матеріал та передати виготовлену із нього річ (наприклад, майстерня за договором побутового підяду із матеріалу замовника шие йому костюм).

Разом із бурхливим розвитком ринкових відносин в Україні та відступом держави від командно-адміністративної політики широкого застосування у будівельній сфері набуває договір про спільну діяльність. Одним з різновидів якого є договір простого товариства. На практиці назвичай за таким договором один із учасників виконує певну роботу, а інші – надають необхідні для цього грошові кошти, устаткування, матеріали тощо. Як бачимо, договір простого товариства містить схожі із підрядом ознаки. Однак, існують і відмінності, якими і відрізняються вищезазначені договори. В літературі існують різні точки зору щодо відмінних ознак цих договорів. Так, К.М. Варшавський основною відмінністю між договором простого товариства та підрядом називав те, що предметом договору простого товариства є спільна діяльність [4, с. 14]. Більш чіткішою, на наш погляд, видається позиція М.І. Брагінського та В.В. Вітрянського щодо таких відмінностей, а саме: договором простого товариства регулюються внутрішні відносини між тими, хто здійснює таку діяльність, натомість предметом підрядних договорів виступає сама діяльність і, відповідно, охоплюються відносини між тим, хто здійснює цю діяльність, і тим, для кого вона здійснюється [1, с. 40].

Однією із особливостей чинного ЦК України є відмежування від підяду договорів на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт (далі – НДРДКТР). Така диференціація, в основі якої лежить юридико-технічний критерій, дозволила створити спеціальний правовий режим, який дозволяє відмежувати відносини із виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт від підрядних відносин.

Разом з тим, самостійність відокремлених від підяду типів договорів не є абсолютною. Враховуючи те, що в даному випадку мова йде все ж про «підрядоподібні» договори, законодавець у ЦК України норми, які регулюють правовідносини з виконання НДРДКТР (глава 62), розмітив серед положень про договори підрядного типу.

Загалом договори на виконання НДРДКТР пов'язує з договорами підяду те, що вони спрямовані на досягнення результату, відокремленого від роботи. Саме для досягнення цього результату сторони укладають договір на виконання НДРДКТР, оскільки замовників цікавить все ж таки результат робіт, нехай навіть негативний, а не роботи як такі [5, с. 365]. Разом з тим, договори на виконання НДРДКТР мають як спільні так і відмінні ознаки (щодо об'єкту,

результату договору, розподілу ризиків випадкової загибелі предмета договору або неможливості закінчення робіт тощо).

Непростою є практика розмежування договору підряду і трудового договору. Так, якщо предметом договору підряду є певний результат виконаної роботи, то у трудовому договорі такий результат не є обов'язковою умовою, оскільки за трудовим договором основне значення відіграє трудова діяльність працівника в цілому, а не певної разової роботи. Як слушно зазначено у навчальному посібнику «Договірне право України. Особлива частина», підрядник організаційно самостійний у виробничому процесі, замовникові не підпорядкований, виконує роботу переважно своїми засобами та інструментами і на свій ризик. В той час як працівник за трудовим договором підпорядкований адміністрації, додержується встановлених правил внутрішнього розпорядку, роботу виконує, як правило, засобами організації і не несе ризику випадкової загибелі предмета праці [6, с. 385].

Разом з тим, розмежування вищезазначених договорів необхідно здійснювати і за суб'єктним складом. Адже стороною підрядного договору (підрядником) може виступати як фізична так і юридична особа. Натомість за трудовим договором працівником виступає лише фізична особа, яка зараховується до штату певної організації і, відповідно, отримує визначений обсяг прав та гарантій, передбачених КЗпП України (право на відпустку, оплату праці, безкоштовне санітарно-медичне обслуговування тощо).

Отже, велику групу підприємницьких договорів становлять договори на виконання робіт. Загальновідомо, що договори підряду реципіювані цивільним законодавством з римського приватного права та містять як спільні, так і відмінні ознаки із іншими цивільно-правовими договорами. Таким чином, з розвитком підприємництва в Україні ускладнюються і договірні відносини між контрагентами (змішані договори тощо), тому важливим завданням сьогодення стає вміння на практиці відмежовувати одні договірні відносини від інших та, відповідно, застосовувати щодо них різну нормативно-правову базу, оскільки неправильне застосування до підрядних відносин законодавства, що регулює інші договірні відносини, може істотно порушити права контрагентів договору.

1. Брагинский М. И, Витрянский В. В. Договорное право. Книга третья: Договоры о выполнении работ и оказании услуг; М.: «Статут», 2007. – 1055с.
2. Сковородко п. Толлинг: способов ухода от НДС становится все меньше // Экономика и жизнь. –1997. – № 43. – С. 38.
3. Загребнев С. Толлинг – находка для производителей // Экономика и жизнь. –1997. – № 22. – С. 56.

4. Варшавський К. М. Подряды и поставки в СССР. – М., 1925. – С. 14.

5. Гражданское право: Учебник / Е. Ю. Валявина, Н. п. Василевская, Н. Д. Егоров и др.; под ред. А. п. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М.: Проспект, 1997. – ч. 2. – 784 с.

6. Договірне право України. Особлива частина: навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін.: за ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 1200 с.

Симонян Ю.Ю.

асистент кафедри права
інтелектуальної власності та
корпоративного права Одеської
національної юридичної академії

Загальні та спеціальні засади заснування та ліквідації командитних товариств

Загальна процедура заснування юридичної особи повинна розглядатися не як одномоментна реєстрація, а як юридичний склад, структурні відносини, кінцевою метою яких є формування правособ'єктності юридичної особи, тобто її праводієздатності [1, с.95].

Для командитних товариств, як юридичних осіб за законодавством України, характерно те, що у разі коли два або більше засновників домовляються між собою про спільні дії, спрямовані на створення юридичної особи, вони укладають засновницький договір, який є установчим документом командитного товариства. Згідно зі ст. 134 ЦК командитне товариство створюється і діє на підставі засновницького договору, який підписується тільки всіма повними учасниками чи одноособовою заяви повного учасника (меморандум) [2].

Але суттєво відрізняє стадію створення командитного товариства від створення інших видів господарських товариств присутність вкладників, без яких господарське товариство в формі командитного не може існувати.

Як виражають свою волю щодо вступу у командитне товариство вкладники? На наступний час вкладники знайомляться з положеннями засновницького договору та погоджуються на його умови, подають заяви про вступ до командитного товариства, де вони зобов'язуються внести вклад до складеного капіталу товариства, в зв'язку з чим у них з'являються ряд прав та обов'язків. Але думається, що воля вкладників повинна визначатися шляхом укладання нотаріально посвідченого договору між ними та засновниками командитного товариства для

стимулювання до вступу у командитне товариство та захисту інтересів вкладників.

Важливим у процесі створення підприємницьких товариств є питання щодо формування фінансово-майнової бази цих товариств і виникнення майнових та інших прав і обов'язків їх учасників [3, с.68].

На думку І.В. Спасиво - Фатеевої, без організаційних зусиль засновників по створенню товариства не буде прокладений шлях до внесення майнових вкладів; без внесення майнових вкладів не може існувати товариство і не визначатимуться права учасників на участь в управлінні товариством; від ефективності участі в управлінні товариством залежить і розмір часток учасників, їх прирощення (розмір дивідендів)[4, с.27].

Як вважає В.М. Кравчук, статутний капітал підприємницького товариства формується за рахунок вкладів учасників. Склад, оцінка та порядок внесення вкладів має важливе значення не лише для формування майнової бази товариства, а й для виникнення корпоративних прав учасників [5, с.57-61].

Що стосується командитних товариств, то можна сказати, що однією з нерегульованих і малодосліджених проблем на стадії заснування командитного товариства є формування коштів для послідувочої стадії державної реєстрації.

Справа у тому, що в принципі для командитного товариства створення статутного фонду не вимагається, хоча загальна норма ст. 4 Закону України «Про господарські товариства» й вказує на необхідність передбачати порядок створення та розмір статутного фонду [6].

Але треба пам'ятати, що вкладники вступають у відносини ні з засновниками, а з самим командитним товариством, тобто юридичною особою. Тут настає цікавий момент. На даному етапі, коли ще не створена юридична особа, вкладники знаходяться у відносинах з повними товаришами (засновниками) і діють на основі знайомства та довіри. При формуванні своїх внесків до складеного капіталу вони довіряють засновникам, які придбали чи внесли в даний період організації юридичної особи майно і у яких існує спільна часткова власність на таке майно в цей час, бо самого товариства як юридичної особи до моменту його державної реєстрації ще не існує. З цього приводу слідкує, що відношення по внесенню вкладів вкладники мають будувати з самою командитою, а ні з повними учасниками, і до моменту внесення вкладів вкладниками командита має існувати як юридична особа.

Найбільш розповсюджена схема формування майна командитного товариства практикується за рахунок внесків вкладників [7, с.124]. Тому безпосередньо самим законом передбачається, що на момент реєстрації

командитного товариства кожен з командитистів повинен внести не менше 25 відсотків свого внеску.

Думається, що таке правило не може бути імперативом. Мова повинна йти не про внесення саме кожним із вкладників 25 відсотків, а про сумарне грошове вираження цього внеску зі сторони всіх вкладників. Сумарно вимога Закону буде виконана. Таке правило дає можливість на момент створення залучати командитистів в розрахунок на їх майбутні внески. Крім цього попереджається необхідність в подальшому робити зміни до засновницького договору.

При формуванні складеного капіталу КТ потрібно пам'ятати, що сукупний розмір вкладів вкладників не повинен перевищувати 50% складеного капіталу командитного товариства [8, с.277].

ст. 137 ч. 1 ЦК визначає, що внесення вкладів посвідчується свідоцтвом про участь вкладників у командитному товаристві [2].

Виникає питання щодо правової природи прав вкладників командитного товариства? Виходячи з цього, що вкладники вносять свої вклади у складений капітал командитного товариства, вони мають певні права та обов'язки, наприклад, отримання певної частки прибутку (дивідендів) КТ, першочергового повернення вкладів у разі ліквідації товариства, передачі своєї частки у складеному капіталі товариства іншому вкладнику чи третій особі та отримання активів в разі ліквідації товариства відповідно до закону. Ці права носять чітко виражений майновий характер.

Для повного і командитного товариств мінімальний розмір складеного капіталу не встановлено і на практиці можуть виникати проблеми, пов'язані із визначенням частки повних учасників, зокрема, коли майновий внесок одного з учасників (засновників) може бути більший, ніж у інших учасників (засновників), а частки можуть бути визнані рівними, тому що всі засновники – повні товариші несуть необмежену, субсидіарну відповідальність, яка не залежить від часток в складеному капіталі. Якщо внески є нерівними, то це необхідно відображати в засновницькому договорі як і те, що вони відрізняються по формі: скажемо майнові внески у виді нерухомого майна та грошові. Це буде доцільним.

Що стосується припинення командитного товариства, то Цивільний кодекс України встановлює загальні вимоги щодо припинення юридичних осіб. ст. 104 ЦК визначає, що юридична особа припиняється в результаті передавання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам (злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення) або в результаті ліквідації [2]. При реорганізації

командитного товариства все майно товариства переходить до правонаступника.

Але для командитного товариства існують спеціальні вимоги щодо ліквідації. Так, командитне товариство не ліквідується, якщо у ньому залишаються хоч би один повний учасник та один вкладник. Припускаючи таку ситуацію, законодавець повинен був врахувати таку обставину, що повний учасник КТ може стати обмежено або повністю недієздатним чи померти і тоді яким чином буде здійснюватися процедура ліквідації, хто буде відповідати по боргам командитного товариства? Ю.В. Яковлев, розглядаючи це питання, вказує на те, що право припинення КТ у разі смерті єдиного учасника з повною відповідальністю повинно бути надане найбільш зацікавленим у справедливому припиненні товариства особам – вкладникам [7, с.154]. Вважаємо, що це не є вихід з такої ситуації, так як вкладникам прийдеться повністю відповідати по зобов'язанням товариства, тому необхідно переглянути умови правонаступництва у даному випадку.

Якщо всі вкладники вибувають з командитного товариства, то встановлене право повних учасників перетворити командитне товариство у повне, так як фактично відбувається не ліквідація, а перетворення товариства у зв'язку зі зміною його організаційно-правової форми.

Якщо з командитного товариства вибувають всі повні учасники, тоді це товариство ліквідується згідно зі ст. ст. 111-112 ЦК. Але яким чином і на яких умовах повинні вибути всі повні учасники командитного товариства? Це може бути рішення повних учасників про ліквідацію КТ, якщо закінчився строк, на який воно створювалося, або досягнуто мету, поставлену при його створенні, якщо є відповідне рішення суду за поданням органів, що контролюють діяльність товариства, чи у разі банкрутства товариства, а також з інших підстав, передбачених законодавством.

Виходячи із положень ст. 139 ЦК вкладники отримують кошти тільки після задоволення вимог всіх кредиторів товариства, тому їх не можна розглядати як кредиторів. Вони тільки мають переважне право на отримання вкладів перед повними учасниками КТ. Якщо недостатньо коштів товариства для повного повернення вкладникам їхніх вкладів, то кошти розподіляються між вкладниками пропорційно до їхніх часток у складеному капіталі товариства.

1. Цивільне та сімейне право України: підруч./За заг.ред. Харитонова Є.О., Голубевої Н.Ю. –К.: Правова єдність, 2009. – 968 с.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. –ст. 243.

3. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти)/Монографія за заг. ред. В.В.Луця. – Тернопіль: «Підручники і посібники». – 2007. – 318 с.
4. Спасибо-Фатеєва І., Дуденко Т. Правова природа майнових і корпоративних прав, їх оборотоздатність та деякі аспекти застави //Юридичний радник. – № 2 (4). –2005. – С.27.
5. Кравчук В.М. Вклади статутного капіталу господарського товариства// Право України. – 2007. – № 7. – с.57-61.
6. Про господарські товариства: Закон України від 19.10.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – ст. 682.
7. Яковлев Ю.В. Суб'єкти підприємницької діяльності-товариства на вірі/Монографія. –Одеса, «Удача», 2002. – 184 с.
8. Мельник О.О. Корпоративне право України. Навчально-практичний посібник із зразками документів. –К.: ФОРМ Мельник О.О., 2008. –368 с.

Хацієвська Н.В.

аспірантка Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Академії правових наук України

Цивільно-правове регулювання строків у договорі оренди державного, комунального та іншого майна

Одним з напрямів підвищення ефективності використання майна державних і комунальних підприємств та організацій у сучасних умовах є передача його в оренду фізичним і юридичним особам. За допомогою оренди реалізуються як інтереси власника щодо отримання доходу з наявних у нього виробничих фондів, так і інтереси орендаря, який, не обтяжуючи себе щоразу придбанням необхідного обладнання, устаткування тощо у власність, має змогу ефективно використовувати найняте ним майно для здійснення своєї статутної діяльності.

Правовому регулюванню відносин щодо передання майна у тимчасове користування присвячена гл. 58 Цивільного кодексу України (далі - ЦК) [1] «Найм (оренда)», §5 гл. 30 Господарського кодексу України (далі - ГК) [2] «Оренда майна та лізинг». Оренда цілісних майнових комплексів державних і комунальних підприємств, їх структурних підрозділів, а також окремого індивідуально визначеного державного і комунального майна регулюється Законом України «Про оренду державного і комунального майна» в редакції Закону України «Про внесення змін

до Закону України «Про оренду державного і комунального майна» від 4 лютого 2009 р. [3]. Нормами цього Закону можуть регулюватися відносини щодо оренди майна інших форм власності, якщо інше не передбачено законодавством або договором оренди.

Визначення договору оренди майна у сфері господарювання дано у ч. 1 ст. 283 ГК: за договором оренди одна сторона (орендодавець) передає другій стороні (орендареві) за плату на певний строк у користування майно для здійснення господарської діяльності.

У статті 2 Закону України «Про оренду державного і комунального майна» під орендою розуміється основане на договорі строкове платне користування майном, необхідним орендареві для здійснення підприємницької та іншої діяльності.

Відповідно до ч. 1 ст. 638 ЦК договір є укладеним, якщо сторони у належній формі досягли згоди з усіх істотних умов. Істотними є умови про предмет і ті умови, які визнані такими за законом або необхідні для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою однієї із сторін має бути досягнуто згоди. Особливістю договору оренди земельної ділянки є визначений законом перелік істотних умов договору. Так, згідно із ч. 1 ст. 284 ГК і ст. 10 Закону України «Про оренду державного і комунального майна» істотними умовами договору оренди є: об'єкт оренди (склад і вартість майна з урахуванням індексації оренди); термін, на який укладається договір; орендна плата з урахуванням її індексації; порядок використання амортизаційних відрахувань; відновлення орендованого майна та умови його повернення; виконання зобов'язань; забезпечення виконання зобов'язань – неустойка (штраф, пеня), порука, завдаток, гарантія тощо; порядок здійснення орендодавцем контролю за станом об'єкта оренди; відповідальність сторін; страхування орендарем узятого ним в оренду майна; обов'язки сторін щодо забезпечення пожежної безпеки орендованого майна.

За угодою сторін у договорі оренди можуть бути передбачені й інші умови, зокрема щодо використання орендарем об'єкта оренди за цільовим призначенням.

Дуже важливим для забезпечення стабільності взаємовідносин сторін є правило про те, що умови договору оренди є чинними на весь строк дії договору, коли після його укладення законодавством встановлюються правила, які погіршують становище орендаря.

На наш погляд, застосування у Законі України «Про оренду державного і комунального майна» поняття «термін, на який укладається договір оренди» суперечить чинному законодавству, зокрема ЦК, який у ст. 251 чітко вказує на те, що строком є певний період у часі, зі спливом якого пов'язана певна дія чи подія, яка має

юридичне значення, а терміном, у свою чергу, є певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Більш того, у змісті ч. 4 ст. 10 Закону України «Про оренду державного і комунального майна» має місце і поняття «строку дії договору оренди», а ст. 12 цього ж Закону говорить про момент укладення договору оренди, який по суті у даному випадку виступає терміном його укладення.

Отже, до істотних умов договору оренди, крім усіх інших, закон відносить строк дії договору, який визначається за погодженням сторін (ч. 1 ст. 763 ЦК, ч. 4 ст. 284 ГК, ст. 17 Закону України «Про оренду державного і комунального майна»). Як правило, всі умови, які повинні бути дотримані при виконанні зобов'язання (предмет, строк, спосіб, місце), мають однакове значення і недотримання будь-якої з них є рівнозначним невиконанню зобов'язання. Іноді деяка умова (наприклад, місце виконання) відіграє вирішальну роль, а порушення інших умов може бути визнане можливим. Дуже часто важливим є надати предмет саме у певний строк, а всі інші умови є начебто другорядними. Однак, всі умови належного виконання зобов'язання рівнозначні не тільки з точки зору кредитора, але і самі по собі, оскільки неможлива передача речі поза місцем, поза часом тощо. Нас, у даному випадку, цікавить саме строк (термін) виконання того чи іншого обов'язку як одна із умов належного виконання зобов'язання.

Цікавим є питання про те, чи вважатиметься укладеним договір оренди, в якому погоджено всі інші істотні умови, а конкретний строк оренди не встановлений? У роз'ясненні президії Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики застосування Закону України «Про оренду державного майна» від 7 грудня 1995 р. [4] (п. 3) зазначається, що лише за наявності умов, наведених як істотні у ст. 10 цього Закону, якщо такі умови не врегульовані чинним законодавством, можна вважати договір оренди майна укладеним. Разом із тим, згідно з ч. 2 ст. 763 ЦК, якщо строк договору найму не встановлений, договір найму вважається укладеним на невизначений строк. Кожна із сторін у цьому разі може відмовитися від договору у будь-який час, попередивши про це другу сторону за один місяць, а в разі найму нерухомого майна – за три місяці. Договором або законом може бути встановлений інший строк для попередження про відмову від договору найму, укладеного на невизначений строк.

Мабуть, стосовно договору оренди, як зазначає В. В. Луць, слід керуватися не загальними нормами про майновий найм, а спеціальними правилами Закону України «Про оренду державного і комунального майна», за якими умова про строк оренди належить до істотних умов цього договору (ст. 10), а договір оренди вважається укладеним з

моменту досягнення домовленості з усіх істотних умов і підписання сторонами тексту договору (ст. 12 Закону) [5, с. 191]. Необхідність чіткого визначення у договорі строку оренди майна підкріплюється і деякими іншими положеннями названого закону, що стосуються продовження дії договору на новий строк. Часто буває так, що після закінчення строку договору орендар продовжує користуватися майном, виконує інші обов'язки за договором, а орендодавець проти цього не заперечує. За загальним правилом, закріпленим у ст. 764 ЦК, якщо наймач продовжує користуватися майном після закінчення строку договору найму, то, за відсутності заперечень наймодавця протягом одного місяця, договір вважається поновленим на строк, який був раніше встановлений договором. Дещо інакше сформульоване дане положення у ч. 2 ст. 17 Закону України «Про оренду державного і комунального майна», відповідно до якого у разі відсутності заяви однієї із сторін про припинення або зміну умов договору оренди протягом одного місяця після закінчення терміну дії договору, він вважається продовженим на той самий термін і на тих самих умовах, які були передбачені договором. Крім того, орендар, який належним чином виконував свої обов'язки, після закінчення строку договору оренди має переважне право, за інших рівних умов, на продовження договору оренди на новий строк.

Сторонами договору оренди є орендодавець і орендар. За договором оренди державного і комунального майна сторони пов'язані взаємними правами та обов'язками.

Здійснення цивільних прав у часовому відношенні нерозривно пов'язане із строками виконання цивільних обов'язків. Поряд зі строками здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків існують і строки захисту цивільних прав. При цьому конкретними строками здійснення цивільних прав є: 1) строки існування певного суб'єктивного права; 2) присікальні (преклюзивні) строки; 3) гарантійні строки, а строками захисту, в свою чергу, є строки, які надані управомоченій особі для звернення до компетентних державних чи громадських органів з вимогою про примусове здійснення і захист свого права, це претензійні строки та строки позовної давності [6, с. 60].

Правова природа строків здійснення цивільних прав пов'язана з належним учасникам цивільних правовідносин суб'єктивним правом, тому, звертаючи на це особливу увагу, строками здійснення цивільних прав можна назвати строки, протягом яких особа, що має суб'єктивне право, може реалізувати ті можливості, які закладені саме в суб'єктивному праві.

Строки існування цивільних прав являють собою строки дії суб'єктивних прав у часі. Основне їх призначення полягає у забезпеченні

управомоченим особам часу для реалізації їх прав. Зі впливом такого строку суб'єктивне цивільне право припиняється, а можливість його реалізації втрачається. Прикладом строків існування цивільних прав є строк суборенди, який не може перевищувати строку дії договору оренди державного і комунального майна (ст. 22 Закону України «Про оренду державного і комунального майна»).

Присікальні (преклюзивні) строки встановлюють межі існування цивільних прав. Вони надають управомоченим особам суворо визначений час для реалізації їх прав під загрозою припинення цих прав. Відмінність присікальних строків від строків існування цивільних прав полягає у тому, що строки існування цивільних прав визначають нормальну тривалість цих прав, а присікальні строки мають своє призначення у достроковому припиненні суб'єктивних прав у випадку їх нездійснення чи неналежного здійснення. Прикладом присікального строку є положення ч. 2 ст. 17 Закону України «Про оренду державного і комунального майна», згідно з яким, у разі відсутності заяви однієї із сторін про припинення або зміну умов договору оренди протягом одного місяця після закінчення терміну дії договору він вважається продовженим на той самий термін і на тих самих умовах, які були передбачені договором. Такого типу строки є в сутності санкціями за неналежне здійснення або нездійснення прав, як правило, достроково припиняючими саме суб'єктивне цивільне право.

Строки виконання цивільних обов'язків тісно пов'язані зі строками здійснення цивільних прав. Оскільки праву суб'єкта завжди відповідає певний обов'язок, тому строк здійснення права однією особою є одночасно строком виконання обов'язку іншою особою.

Основними обов'язками орендодавця за договором оренди державного і комунального майна є: передати об'єкт оренди орендареві у строки і на умовах, визначених у договорі оренди. У разі порушення цього зобов'язання орендар має право вимагати від орендодавця передачі об'єкта та відшкодування збитків, завданих затриманням передачі, або відмовитись від договору і вимагати відшкодування збитків, завданих йому невиконанням договору оренди; проводити за свій рахунок капітальний ремонт зданого в оренду майна, якщо інше не передбачено законом або договором.

За договором оренди орендаря може бути зобов'язано використовувати об'єкт оренди за цільовим призначенням відповідно до профілю виробничої діяльності підприємства, майно якого передано в оренду, та виробляти продукцію в обсягах, необхідних для задоволення потреб регіону. У разі розірвання договору оренди, закінчення строку його дії та відмови від його продовження або банкрутства орендаря

він зобов'язаний повернути орендодавцеві об'єкт оренди на умовах, зазначених у договорі. Якщо орендар допустив погіршення стану орендованого майна або його загибель, він повинен відшкодувати орендодавцеві збитки, якщо не доведе, що погіршення або загибель майна сталися не з його вини.

Орендар також зобов'язаний: використовувати та зберігати орендоване майно відповідно до умов договору, запобігати його пошкодженню, псуванню; вносити орендну плату своєчасно і в повному обсязі. За ч. 1 ст. 286 ГК і ст. 19 Закону України «Про оренду державного і комунального майна» орендна плата є фіксованим платежем, який вносить орендар орендодавцеві незалежно від наслідків своєї господарської діяльності. Зміна розміру орендної плати під час дії договору оренди можлива за угодою сторін. Строки внесення орендної плати, як правило, визначаються у договорі, проте Методика розрахунку використання плати за оренду державного майна, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 1995 р. № 786 [7], рекомендує в договорі оренди цілісного майнового комплексу державного підприємства встановлювати, що сплата орендних платежів має проводитися щоквартально в 5-денний термін від дати, встановленої для подання квартальних бухгалтерських звітів (балансів), а за IV квартал - у 10-денний термін від дати, встановленої для подання річного бухгалтерського звіту (балансу).

Договором оренди можуть бути встановлені й інші обов'язки сторін, а також передбачатися санкції за невиконання або неналежне виконання обов'язків як орендарем, так і орендодавцем.

Претензійні строки як строки захисту цивільних прав являють собою проміжки часу, протягом яких уповноважений суб'єкт має право, а іноді і повинен звернутися безпосередньо до зобов'язаної особи з метою врегулювання неузгодженостей перед зверненням до суду за захистом своїх порушених прав. Так, відповідно до ч. 3 ст. 13 Закону України «Про оренду державного і комунального майна», якщо орендодавець у строки і на умовах, визначених у договорі оренди, не передасть орендареві об'єкт оренди, орендар має право вимагати від орендодавця передачі об'єкта та відшкодування збитків, завданих затриманням передачі, або відмовитися від договору і вимагати відшкодування збитків, завданих йому невиконанням договору оренди. Однак, дана норма не встановлює строків пред'явлення таких вимог.

Позовна давність визначається цивільним законодавством як строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права та інтересу (стаття 256 ЦК України).

Одностороння відмова від договору оренди не допускається. Договір оренди припиняється у разі: 1) закінчення строку, на який його було укладено; 2) приватизації об'єкта оренди орендарем чи за його участю; 3) ліквідації (банкрутства) орендаря; 4) загибелі об'єкта оренди.

Договір оренди може бути розірваний за погодженням сторін. На вимогу однієї із сторін договір оренди може бути достроково розірваний за рішенням суду в разі невиконання сторонами своїх зобов'язань та з інших підстав, передбачених законодавчими актами України.

Слід також вказати, що з матеріальними строками захисту цивільних прав тісно пов'язані саме процесуальні строки, які також слід враховувати при визначенні загальної тривалості процесу захисту порушених прав від моменту порушення цивільного права до моменту захисту. Поряд з процесуальними строками також можна виокремити процедурні строки, які можуть відноситися як до строків здійснення цивільних прав, так і до строків захисту.

1. Цивільний кодекс України: Прийнятий 16 січня 2003 року. – К.: Істина, 2003. – 368 с.
2. Господарський кодекс України: Офіційний текст. – К.: Кондор, 2004. – 208 с.
3. Закон України «Про оренду державного та комунального майна» // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 15. – ст. 99; № 31. – ст. 244.
4. Збірник офіційних документів Вищого арбітражного суду України. – К., 1995. – С. 154-155.
5. Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. – 2-е вид., перероб. і допов./ В. В. Луць. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 576 с.
6. Вахонєва Т. М. Строки (терміни) у цивільному праві: Дис.... канд. юрид. наук. – К., 2005. – 224 с.
7. Методика розрахунку використання плати за оренду державного майна, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 1995 р. № 786// ЗП України. – 1996. – № 2. – ст. 57.

Кравчук В.М.

суддя Львівського окружного адміністративного суду, професор кафедри господарського права Львівського державного університету внутрішніх справ, к.ю.н., доцент

Перехід корпоративних прав до іншої особи

Одним з найбільш дискусійних питань корпоративного права є питання про момент виникнення корпоративних правовідносин з особою, яка набула частку в статутному капіталі. Цієї проблеми в тій чи іншій мірі торкалися усі провідні вчені у цій галузі, проте єдиного підходу не вироблено.

Поділ корпоративних прав на майнові і організаційні давно вже вважається традиційним. Майнові права – це права на частку і ті, що випливають із володіння нею (отримання частини прибутку та ліквідаційної квоти). Організаційні – ті, що випливають з права участі в товаристві (право на участь в управлінні). Ці права взаємопов'язані, але їх правова природа та механізм виникнення та реалізації відрізняється.

Залежно від форми договору про відчуження частки (простой письмової чи нотаріальної), право власності на частку переходить до набувача або в момент, зазначений у договорі, або в момент (в день) нотаріального посвідчення такого договору. Саме з цього моменту між набувачем частки та товариством виникають майнові корпоративні правовідносини.

Момент виникнення (переходу) організаційних корпоративних прав в літературі є дискусійним. На практиці керуються п. 31 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24.10.2008р. № 13, відповідно до якого особа, яка придбала частку в статутному капіталі ТОВ чи ТДВ, здійснює права і виконує обов'язки учасника товариства з моменту набуття права власності на частку в статутному капіталі.

Питання про момент виникнення корпоративних прав у набувача частки має важливе практичне значення. Від його правильного вирішення залежить механізм здійснення та захисту корпоративних прав. Видається, що різноманітність підходів до цього питання зумовлена концептуальною різницею у регулюванні корпоративних відносин в ЦК та ГК України.

Відповідно до ст. 167 ГК України під корпоративними відносинами маються на увазі відносини, що виникають, змінюються та

припиняються щодо корпоративних прав. Натомість, ЦК України не передбачає корпоративних прав, а для регулювання відносин між учасником і товариством використовує два поняття: “право участі у товаристві” і “частка в статутному капіталі”.

Відповідно до ст. 100 ЦК України право участі у товаристві є особистим немайновим правом і не може окремо передаватися іншій особі. Як бачимо, закон дає лише загальну характеристику цього права, як особистого немайнового, але не розкриває його змісту, як це зроблено у ст. 167 ГК України. Поняття особистого немайнового права наведено у ст. 269 ЦК України. Істотними його ознаками є відсутність економічного змісту, неможливість втрати цих прав через відмову або позбавлення, довічність володіння, невідчужуваність. Видається, що жодна з цих ознак особистого немайнового права для права участі не характерна. Колеги відзначали, що право участі, як самостійна категорія, відмінна від корпоративних прав, має сенс лише щодо непідприємницьких товариств [1, С. 308-312]. Я теж підтримував таку позицію і вважав ст. 100 ЦК України помилковою. Однак при системному її тлумаченні в сукупності з іншими нормами ЦК України, які регулюють діяльність господарських товариств, нарікання на ст. 100 видаються передчасними (хоча вона й потребує суттєвих змін).

Справа в тому, що відповідно до ЦК України право участі у товаристві і право на частку в статутному капіталі того самого товариства є самостійними відносно одне одного правами. Набуття права на частку не завжди призводить до набуття права участі. Так, наприклад, спадкоємець набуває права власності на частку в статутному капіталі внаслідок її успадкування, але не набуває права участі в товаристві. Зазначена ситуація відповідає принципу добровільності участі в товариствах, оскільки у випадку спадкування корпоративних прав в повному обсязі (тобто і права участі) спадкоємець ставав би учасником товариства поза власною волею. Фактично, між товариством і спадкоємцем, який прийняв спадщину, до складу якої входить частка в статутному капіталі, виникають лише майнові корпоративні правовідносини.

Розділення права на частку та права участі в товаристві не є винаходом українського законодавця. Аналогічні підходи можна зустріти в іноземному праві. У Великобританії особа, яка придбала пай, стає лише пайовиком, а членом компанії – лише після внесення її імені до журналу членів компанії [2, С. 70].

Таким чином, з позиції цивільного законодавства, права учасників товариств складаються з двох самостійних прав:

1. права на частку в статутному капіталі товариства (майнове право);
2. права участі в товаристві (особисте право).

Набуття кожного з цих прав можливе в різний час та з різних підстав. Право на частку набувається внаслідок внесення вкладу до статутного капіталу, придбання частки на підставі цивільних правочинів або спадкування. В свою чергу, право участі в товаристві виникає внаслідок відповідного особистого волевиявлення та прийняття особи до товариства (вступу до товариства). Разом з тим, виникнення права участі в підприємницькому товаристві без набуття права на частку в його статутному капіталі є неможливим. Внаслідок вступу до товариства може виникнути лише членство в непередприемницьких товариствах.

Співвідношення права участі і права на частку згідно ЦК України (загальне правило) можна сформулювати наступним чином: набуття частки в статутному капіталі не завжди є підставою виникнення права участі в товаристві, проте припинення права на частку в статутному капіталі є одночасно й підставою припинення права участі в товаристві. Припинити участь в товаристві без припинення права на частку в статутному капіталі учасник не може.

Як бачимо, на даний час існує дві концепції правового регулювання відносин щодо участі в товаристві:

- “господарська концепція”, яка передбачає поєднання усіх прав учасників товариства, в тому числі права на частку в статутному капіталі і права участі, в межах корпоративних прав;
- “цивільстична концепція”, яка передбачає два самостійних права: права на частку в статутному капіталі товариства і право участі в товаристві.

Кожна з цих концепцій має свої переваги. З позиції господарської концепції набувач частки не повинен вступати в товариство, оскільки вже автоматично вважається його учасником, а тому він не залежить від волевиявлення товариства чи його інших учасників.

Цивільстична концепція захищає персональний склад товариств, більшою мірою відповідає інтересам дійсних (теперішніх) учасників товариства, оскільки вступ до товариства нових учасників повністю залежить від них. У разі набуття права на частку в статутному капіталі товариства дійсні учасники вирішують питання про вступ в товариство набувача, оскільки він не набув і не має права участі.

Судова практика останніх років поступово починає сприймати ідею про перехід права участі (момент виникнення організаційних корпоративних прав) одночасно і разом із набуттям права на частку в статутному капіталі. Це призведе до того, що суди, розглядаючи спори, пов'язані із придбанням частки в статутному капіталі, не будуть надавати значення тому, чи вирішувалося загальними зборами учасників питання про вступ.

Однак не вирішеним залишилося питання про правове значення інших обставин, пов'язаних із придбанням частки. З одного боку, для набуття права на частку та права участі в товаристві не вимагається ані рішень загальних зборів учасників, ані згоди інших учасників (окрім переважних прав), ані державної реєстрації змін до статуту. З другого боку, реально здійснювати свої права учасник може лише після того, як відповідні зміни будуть внесені до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Внесення змін до державного реєстру передбачає подання заявником змін до статуту (нової редакції статуту), затвердження яких є виключною компетенцією загальних зборів учасників. Для того, щоб затвердити зміни до статуту, необхідно скликати загальні збори учасників, внести це питання до порядку денного зборів, і що б за це рішення проголосували учасники, що володіють в сукупності більше як 50% голосів (ст. 59 Закону України “Про господарські товариства”). Якщо товариство не проводить збори, не розглядає питання про внесення змін до статуту або не приймає його, не подає документів для державної реєстрації змін до статуту, то права та інтереси набувача частки, безумовно, порушуються. Разом з тим, ефективних засобів захисту цих прав в межах діючого законодавства немає.

В механізмі виникнення корпоративних правовідносин, який на даний час схематично виглядає як «договір» - «зміни до статуту» - «реєстрація», дуже важливим є розуміння правової сутності кожного елементу. Право на частку виникає на підставі договору, тобто з цивільно-правової підстави. Договір є результатом волевиявлення двох сторін: відчужувача і набувача частки. Зміни до статуту – це частина рішення зборів учасників, тобто корпоративний акт, який відображає волю товариства. Державна реєстрація змін до статуту – це акт публічно-правовий. Кожен з цих актів є юридичним фактом, що породжує певні правові наслідки для різного кола осіб. На підставі договору у набувача виникає право на частку в статутного капіталі, а у відчужувача це право припиняється; на підставі рішення зборів учасників про затвердження змін до статуту відбувається зміна статуту. З моменту ухвалення такого рішення, зміни набувають чинності для всіх учасників товариства;

внаслідок державної реєстрації змін до статуту вони набувають ознаки публічної достовірності, тобто де-факто набувають чинності для будь-яких третіх осіб.

Міркуючи над шляхами вирішення проблеми небажання затверджувати зміни до статуту, видається, що слід було б скасувати вимогу про включення прізвищ (найменувань) учасників до статуту товариства. Внесення змін до державного реєстру в частині складу учасників повинно відбуватися на підставі документів, які свідчать про перехід частки або припинення участі (договір, заява, свідоцтво про смерть, судові рішення тощо), без внесення змін до статуту. Тоді не буде потреби вносити зміни до статуту у разі зміни складу учасників. Доказом статусу учасника буде довідка з Єдиного державного реєстру.

Доцільно було б, що б внесення змін до Єдиного державного реєстру відбувалося одночасно із нотаріальним посвідченням договору про відчуження частки. Такі дії могли б виконувати нотаріуси. Це б сприяло захисту прав та інтересів учасників корпоративних правовідносин.

У разі запровадження таких змін, момент переходу корпоративних прав до особи, яка придбала частку в статутному капіталі товариства, повинен пов'язуватися із внесенням змін до державного реєстру.

1. Кібенко О.Р. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи: перспективи використання європейського законодавчого досвіду у правовому полі України. Серія "Юридичний радник". – Х. Страйд, 2005. – 432 с.
2. Половников Г.В. Английское право о компаниях: закон и практика: Учебное пособие. – М.: Издательство «НИМП», 1999. – 240 с.

Мічурін Є.О.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і
процесу Харківського національного
університету внутрішніх справ

Обмеження у здійсненні корпоративних прав

ст. 167 ГК України надає визначення корпоративних прав як частку прав особи у статутному фонді (майні) господарської організації, які надають повноваження на участь цієї особи у керуванні господарською організацією, одержання частки прибутку цієї організації та її активів у випадку ліквідації та інші повноваження.

У той саме час ч. 2. ст. 167 ГК України вказує на те, що володіння корпоративними правами не є підприємництвом. Що особливо важливо,

ця частина встановлює, що законом можуть бути встановлені обмеження окремим особам з володіння корпоративними правами чи їх здійсненню. Ретельному аналізу ця норма не піддавалася й чітких критеріїв для встановлення таких обмежень наразі в законі не встановлено. Втім, проблема заслуговує на увагу, оскільки ст. 3 Конституції України встановила, що розвиток прав фізичних осіб (зокрема й тих, що мають корпоративні права) складає зміст та спрямованість діяльності держави. Отже, доцільно й не обгрунтовано, навіть законом (на чому наголошує ч. 2 ст. 167 ГК України) такі права обмежувати не можна, враховуючи напрямок конституційних положень на розвиток прав фізичних осіб, але не на їх ускладнення.

Безперечно, сенс у закріпленні в ч. 2. ст. 167 ГК України можливості обмежень корпоративних прав в окремих випадках законом існує. Адже необмежене право здатне перетворитися на свавілля, що буде йти на шкоду суспільству та іншим вповноваженим особам. Отже, в окремих випадках такі обмеження є необхідними. Так, в літературних джерелах Росії відзначається, що деякі надмірні права акціонерів, у тому числі, невеликих, дозволяють їм звертатися у суди з позовами про захист своїх майнових інтересів, у забезпечення яких суди накладають заборону на майно та обмежують діяльність компаній [1]. Залишається проблема критеріїв таких обмежень, що є вкрай важливими у правовій державі, де охороні майнових прав фізичних осіб приділяється вкрай велика увага. Проблемою є те, що такі обмеження несистематизовані, єдиних підходів до обмежень корпоративних прав фізичних осіб не розроблено.

ст. 7 Закону України «Про акціонерні товариства» передбачає переважне право акціонерів акціонерного товариства, на викуп акцій, що продаються одним з акціонерів. Цим обмежуються права інших, ніж інші акціонери осіб, на купівлю акцій. Статутом приватного акціонерного товариства може бути передбачено переважне право придбання товариством акцій, що продаються його акціонерами, якщо акціонери не використали своє переважне право на придбання акцій. Втім, права третіх осіб (не акціонерів) на придбання акцій існують, хоч і в обмеженому вигляді, оскільки відмова акціонерів (чи акціонерного товариства, якщо це передбачено статутом) чи нездійснення цього права у визначений законом строк, надають можливість іншим особам скористатися правом на купівлю акцій. Очевидно, вимога ч. 4 ст. 7 Закону України «Про акціонерні товариства» не виправдано ускладнює реалізацію права на продаж акцій з беззастережним дотриманням закону у АТ з великою кількістю акціонерів (а їх можуть бути не один десяток чи навіть набагато більше). Адже у цій частині сказано, що акціонер приватного акціонерного товариства, який має намір продати

свої акції третій особі, зобов'язаний письмово повідомити про це решту акціонерів товариства та саме товариство із зазначенням ціни та інших умов продажу акцій. Повідомлення акціонерів товариства здійснюється через товариство. Після отримання письмового повідомлення від акціонера, який має намір продати свої акції третій особі, товариство зобов'язане протягом двох робочих днів направити копію повідомлення всім іншим акціонерам товариства. Очевидно, достатнім було б в законі написати, чи альтернативно було б закріплено достатність такого повідомлення через засоби масової інформації, що спростило б повідомлення акціонерів про продаж акцій.

Проблемним залишається питання здійснення корпоративних прав, якщо вони придбавалися у шлюбі, отже згідно зі ст. ст. 63, 65 Сімейного кодексу України придбання цих прав одним з подружжя із сумісного майна породжує спільну власність на такі права, а в деяких випадках - можливість оспорування у суді іншим з подружжя правочину з придбання корпоративних прав та можливість їх сумісного здійснення. В літературі висловлюється думка, що придбаваючи корпоративні права на кошти (чи вкладаючи майно) подружжя, той з подружжя, що це зробив й надалі продовжує при здійсненні цих прав виражати спільну волю подружжя [2].

Оскільки чинне законодавство не до кінця чітко встановлює норми про поділ корпоративних прав при розділі майна подружжя, вважаємо цілком корисною для правозастосування судову практику з цього питання. Згідно з роз'ясненнями Верховного Суду України частка у статутному фонді при розподілі майна подружжя не може бути предметом розподілу, втім її вартість враховується при розділі сумісного майна.

Зустрічаються випадки незаконного обмеження набуття корпоративних прав (прав засновувати господарські товариства). Так, в Указі Президента України «Про міри із забезпечення погашення заборгованості перед бюджетом та державними цільовими фондами» від 24.12.1999 №161/99 вказано на необхідність забороняти всіма можливими згідно із законом способами створення суб'єктів підприємницької діяльності фізичними та юридичними особами, що є засновниками суб'єктів підприємницької діяльності, які мають заборгованість перед бюджетом, державними цільовими фондами. Невипадково тоді Держкомпідприємництвом у Листі №2-221/6704 від 12.11.2001 було вказано, що коло обмежень у підприємницькій діяльності має встановлюватися законом. Отже, норму ч. 2. ст. 167 ГК України, що з'явилася згодом й встановила можливість обмеження корпоративних прав лише законом слід вважати прогресивною, такою, що не припускає

свавілля при встановленні невизначених законом обмежень при здійсненні корпоративних прав.

Очевидно, наступною стадією має стати чітке закріплення в законодавстві підстав таких обмежень, якими мають стати дві основні - суспільні інтереси та права інших уповноважених осіб. Пріоритетами, що можуть стати при встановленні обмежень корпоративних прав можуть бути потреби комерційного обороту, якому не має заважати свавілля чи зловживання правом з боку особи - засновника при здійсненні ним корпоративних прав. Інтереси всіх чи більшості засновників мають бути вищими ніж інтереси окремих засновників, останні мають підкорятися першим у тому випадку, коли того вимагають інтереси корпорації. Насправді, вказані пріоритети використовуються у багатьох законах, зокрема, у Законі України «Про акціонерні товариства», втім основні положення про обмеження корпоративних прав не одержали закріплення на рівні чітко сформульованих ідей, багато у чому нині виявляються через «дух права», логічність закріплення тих чи інших обмежень у законі.

1. Плескачевский В. Основные направления совершенствования корпоративного законодательства: доклад на слушаниях Комитета по собственности Госдумы РФ от 15.10.2004. - <http://www.nccg.ru/site.xp/050056051051124.html>
2. <http://www.buhgalteria.com.ua/Hit.html?id=906>

Томчишен С.В.

кандидат юридичних наук, головний редактор журналу «Актуальні питання цивільного та господарського права»

Співвідношення права участі та права на частку у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю як підстав правоволодіння корпоративними правами

Питання співвідношення «права участі» та «права на частку у статутному капіталі» товариства з обмеженою відповідальністю останнім часом привертає чимало уваги. Передусім актуальність цього питання обумовлена необхідністю реформування створеного ще з розпадом СРСР законодавства про господарські товариства, яке внаслідок ринкових змін та стрімкого розвитку суспільно-економічних відносин вже не здатне ефективно врегулювати відносини, пов'язані з діяльністю товариств з обмеженою відповідальністю. За роки існування

прийнятого ще у 1991 році Закону України «Про господарські товариства» (надалі — Закон) накопичилось чимало проблемних питань, пов'язаних із застосуванням його норм до діяльності товариств з обмеженою відповідальністю. Серед них і питання переходу частки учасника у статутному капіталі товариства до іншої особи та набуття такою особою права участі в товаристві.

Інтерес до цього питання зумовлений тим, що в сьогоднішніх економічних умовах «відчуження частки у статутному капіталі товариства» є найпоширенішим способом припинення участі в товаристві та введення до нього нового учасника і навіть заміни всіх його учасників, що не тягне припинення діяльності товариства як самостійного суб'єкта господарського обороту та зменшення його майна, необхідного для здійснення статутної діяльності, як це відбувається у разі припинення участі в товаристві внаслідок добровільного виходу з нього.

Такі переваги роблять продаж «частки» ефективним способом продажу «бізнесу», внаслідок чого особа, яка набуває частку у статутному капіталі товариства, отримує контроль над його діяльністю. Контроль над товариством забезпечується через закріплену в законодавстві та установчих документах товариства «систему корпоративних прав», до складу яких поряд з іншими правами учасника товариства входять право участі та право на частку у статутному капіталі.

Втім, чинне законодавство не містить чітких норм, які б дозволяли визначити механізм набуття корпоративних прав учасника товариства не тільки у разі відчуження учасником своєї частки іншій особі, а і в інших випадках, коли особа, яка не є учасником товариства, отримує право на частку, зокрема, у разі реорганізації юридичної особи — учасника або припинення її діяльності, смерті фізичної особи — учасника, у випадку звернення стягнення на заставлену частку, звернення на частину майна товариства, пропорційну частці учасника у статутному капіталі товариства, а також у разі відчуження без згоди учасника його частки у статутному капіталі товариства, яке перебуває у процесі банкрутства, тощо.

Вирішенню наведених питань не було приділено законодавцем достатньої уваги і в прийнятих ЦК України та ГК України. Незважаючи на те, що в цих кодифікованих нормативних актах міститься значна кількість норм, присвячених врегулюванню діяльності як товариств взагалі, так і товариств з обмеженою відповідальністю зокрема, їх застосування одночасно з нормами Закону не тільки не дозволяє однозначно вирішити зазначене питання, а й деякою мірою ускладнює його вирішення.

Таким чином, вивчення цього питання зумовлене не лише необхідністю виявлення вад законодавства для його вдосконалення, а й існуючою сьогодні необхідністю вироблення єдиної практики його застосування. У зв'язку з цим питання про юридичну природу таких понять, як «право участі» та «право на частку у статутному капіталі» товариства з обмеженою відповідальністю є особливо актуальним не тільки з теоретичної точки зору, а й має важливе практичне значення.

Так, у ЦК України та Законі «право на частку у статутному капіталі» товариства з обмеженою відповідальністю визначено як окремий об'єкт цивільних прав. Зокрема, частка учасника у статутному капіталі товариства може переходити (бути відчуженою) до інших учасників, самого товариства або до інших осіб, які не є учасниками товариства (ст. 147 ЦК, ст. 53 Закону). Втім, право участі у товаристві віднесено до особистих немайнових прав, яке не може окремо передаватись іншій особі (ч. 1 ст. 100 ЦК). Зі змісту наведених норм є очевидним, що його перехід до іншої особи може мати місце з переходом чогось іншого, а зокрема, можна припустити, що саме з переходом частки учасника у статутному капіталі товариства.

Такий висновок до недавнього часу повною мірою відповідав і чинному законодавству. Однак після внесення змін до ст. 53 Закону та викладення її в новій редакції згідно із Законом № 997-V (997-16) від 27.04.2007 р. з неї було виключено положення, відповідно до якого перехід частки учасника у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю до іншої особи зумовлював перехід до такої особи всіх прав та обов'язків попереднього учасника. Вилучене положення саме і дозволяло підставою набуття особою (яка не була учасником товариства) права участі у товаристві та всіх корпоративних прав і обов'язків учасника вважати перехід до неї частки у статутному капіталі товариства. Однак, у зв'язку із вказаними змінами на сьогодні, можна стверджувати, що набуття особою частки одного із учасників товариства не тягне набуття нею права участі у товаристві.

Такий висновок деякою мірою відповідає й іншим нормам, які врегульовують набуття участі у товаристві. Зокрема, ч. 5 ст. 147 ЦК України передбачається, що частка учасника у статутному капіталі товариства може переходити до спадкоємця (правонаступника), якщо статутом не буде передбачено отримання згоди всіх інших учасників. При цьому стосовно особи, яка набуває право на частку у статутному капіталі товариства в порядку спадкування (правонаступництва), ч. 1 ст. 55 Закону передбачається лише переважне право спадкоємця (правонаступника) на вступ до товариства. правонаступник (спадкоємець) може відмовитись від вступу

до товариства або саме товариство може відмовити йому у прийнятті до товариства (ч. 2 ст. 55 Закону).

Наведені норми дозволяють констатувати, що набуття права участі у товаристві та корпоративних прав і обов'язків спадкоємцем (правонаступником) частки учасника відбувається через процедуру «вступу-прийняття» до товариства. А отже, з наведених норм можна зробити висновок, що набуття права участі у товаристві ставиться у залежність від волевиявлення як особи, яка набуває право на частку, так і самого товариства.

Зроблений висновок повною мірою можна поширити і на випадок відчуження учасником товариства своєї частки особі, яка не є учасником товариства. Адже, з урахуванням того, що як відчуження частки, так і прийняття спадщини та правонаступництва є лише юридичними фактами, які зумовлюють виникнення права на частку, здається нелогічно в першому випадку допускати виникнення в особи, яка набула частку, права участі у товаристві, а в інших випадках зводити набуття права участі до процедури «вступу-прийняття» до нього.

Про відсутність сьогодні єдиного підходу до вирішення питання про те, що є підставою набуття права участі у товаристві («вступ-прийняття» чи «набуття права на частку»), свідчить і аналіз судової практики. Так, з цього приводу в п. 1.10 Рекомендацій Президії Вищого господарського суду України від 28 грудня 2007 № 04-5/14 «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» зазначається таке:

«... при з'ясуванні підсудності господарському суду корпоративного спору треба враховувати, що... п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК України не відносить до складу сторін корпоративного спору осіб, які мають право на набуття корпоративних прав шляхом вступу до господарського товариства або придбання акцій. Тому господарські суди повинні виходити з того, що справи у спорах, пов'язаних із розподілом майна подружжя, вступом до господарських товариств спадкоємців, правонаступників, осіб, яким було відчужено частку у статутному капіталі господарських товариств тощо, розглядаються залежно від суб'єктного складу сторін спору загальними або господарськими судами...». У зв'язку з цим далі за текстом наведених Рекомендацій (п. 2.2.2) звертається увага на те, що у вирішенні корпоративних спорів слід виходити з того, що особа стає носієм корпоративних прав з моменту набуття права власності на акції акціонерного товариства або вступу до інших господарських товариств.

З наведеного можна зробити висновок, що спадкоємці (правонаступники) та особи, які набувають частку, не набувають права участі у товаристві, а відповідно не здійснюють корпоративні

права та не виконують обов'язки учасника товариства з настанням події (юридичного факту), внаслідок якої до них переходить право на частку. Таким чином, набуття права участі у товаристві, відповідно і набуття корпоративних прав та обов'язків учасника товариства, пов'язується із «вступом-прийняттям» до товариства.

Подібна позиція викладена також і в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24 жовтня 2008 року № 13 стосовно «вступу-прийняття» до товариства правонаступників та спадкоємців його учасника (абз. 2 п. 3). Однак щодо особи, яка придбала частку у статутному капіталі товариства за цивільно-правовим договором, зазначається, що вона здійснює права і виконує обов'язки учасника товариства із набуттям права власності на неї (абз. 3 п. 31). Тобто, з наведеного можна зробити висновок, що набуття участі у товаристві пов'язується не із «вступом-прийняттям» до товариства, а із юридичним фактом, який став правовою підставою для переходу до такої особи частки учасника.

З цим висновком без сумніву можна було б погодитись, якщо установчі документи товариства, які серед обов'язкових відомостей повинні містити також і порядок прийняття нових учасників (порядок вступу (прийняття) до товариства — ст. 88 ЦК України), передбачатимуть набуття права участі у товаристві особою, яка придбала частку, із її набуттям, тобто без дотримання процедури «вступу-прийняття» до товариства. Адже положення установчих документів товариства, з одного боку, є обов'язковими для учасників та самого товариства, а з другого — і є одним із способів фіксації волевиявлення учасників (при його затвердженні установчими зборами) та товариства, як самостійного суб'єкта цивільних правовідносин, при прийнятті загальними зборами рішень щодо внесення до них змін у зв'язку із прийняттям нового учасника. Однак без врахування змісту установчих документів, навряд чи можна однозначно стверджувати про наявність правових підстав розглядати набуття права на частку у статутному капіталі товариства як достатню самостійну підставу для виникнення в її набувача права участі у товаристві та відповідно корпоративних прав та обов'язків.

Можливість виникнення права участі у товаристві ставиться у залежність також і від змісту установчих документів товариства. Зокрема, з цього приводу треба звернути увагу на те, що згідно з ч. 2 ст. 53 Закону та ч. 2 ст. 147 ЦК України відчуження учасником товариства з обмеженою відповідальністю своєї частки (її частини) третім особам допускається, якщо інше не встановлено статутом товариства. А отже, при затвердженні установчими зборами

статуту товариства або через внесення за рішенням загальних зборів до нього відповідних змін взагалі може бути виключено право на продаж частки, а відповідно і можливість через її набуття мати право участі у товаристві. Поряд з цим, навіть якщо в установчих документах не містяться обмеження на продаж частки, її продаж ставиться у залежність від волі його учасників через закріплене за ними у ч. 3 ст. 53 Закону та ч. 2 ст. 147 ЦК України переважне право купівлі частки (або її частини).

Треба зазначити, що поставлення виникнення права участі у залежність не тільки від юридичного факту, який став правовою підставою для переходу частки від учасника до іншої особи, а і від волі його учасників та самого товариства, яка зафіксована в його установчих документах як взагалі щодо можливості прийняття нового учасника, так і щодо порядку його прийняття, певною мірою відповідає і юридичній сутності такого правового інституту, як «товариство», поняття якого закріплено у ч. 2 ст. 83 ЦК України. Так, відповідно до цієї норми товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. З наведеної норми є очевидним, що оскільки товариство створюється саме шляхом об'єднання осіб (учасників), то набуття права участі в ньому не може відбуватись без врахування волевиявлення його учасників.

Таким чином, підсумовуючи наведене, можна констатувати, що на сьогодні, особливо в умовах реформування корпоративного законодавства в цілому та зокрема законодавства про товариства з обмеженою відповідальністю, існує гостра потреба у закріпленні в законодавстві чітких правових підстав для набуття права участі у товаристві з урахуванням, з одного боку, як інтересу його учасника у припиненні участі у товаристві через відчуження своєї частки та інтересу особи, яка її набула і прагне стати учасником товариства, так і, з другого боку, інтересів інших його учасників та самого товариства.

Секція 2. Законодавче, договірне та локальне регулювання корпоративних відносин. Проблеми здійснення та захисту корпоративних прав

Первомайський О.О.

канд. юрид. наук, доцент, старший наук. співробітник НДІ приватного права та підприємництва АПРН України

Правове регулювання акціонерних відносин в період дії прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про акціонерні товариства»

До загальної характеристики, що визначає регулятивну силу нормативно-правового акту, традиційно зараховують й такі складові елементи цієї характеристики як визначення дії цього акту за колом осіб, у просторі та у часі. Виокремлення вказаних суб'єктних, просторових та часових обмежень в дії нормативно-правових актів є актуальним для більшості галузей законодавства, у тому числі цивільного.

Прикметним є те, що чинний ЦК України в межах окремої статті, а саме: статті 5, містить положення, що стосуються дії актів цивільного законодавства лише у часі, в той час як визначення меж регулятивної дії актів цивільного законодавства за колом осіб та у просторі, може бути з'ясоване внаслідок системного тлумачення одразу кількох статей ЦК.

При цьому, визнаючи той факт, що з'ясування меж регулятивної дії того чи іншого закону в переважній більшості випадків не є надважливим в процесі витлумачення його змісту, відзначимо й те, що надання чітких та недвозначних відповідей на питання щодо меж регулятивної дії правового акту за колом осіб, у часі та просторі є обов'язковою передумовою застосування такого акту.

З огляду на наведене вище, слід констатувати, що початкова практика тлумачення та застосування Закону України «Про акціонерні товариства» (надалі – Закон) до врегулювання акціонерних відносин, свідчить про наявність певних проблемних моментів в питаннях визначення меж його дії за колом осіб та у часі. На з'ясуванні суті цих проблем та правових засобах їх мінімізації або повного усунення й зупинимося нижче.

Відповідно до ч.1 розділу XVII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону останній набирає чинності через шість місяців з дня його опублікування, крім другого речення частини другої статті 20, яке набирає чинності через два роки з дня опублікування цього Закону.

Згідно ж до ч. 2 цього розділу Закону: «через два роки з дня набрання чинності цим Законом втрачають чинність статті 1 - 49 Закону України «Про господарські товариства».

З часу публікації Закону між фахівцями відбулася дискусія, стосовного визначення дати, з якої Закон мав набути чинності. В якості таких дат визнавалися і 29 квітня, і 30 квітня 2009 року.

Системне тлумачення наведених формулювань Закону в аспекті положень ст.254 ЦК та врахування тієї обставини, що перша публікація Закону відбулася 29.10.2008 року, дозволяє дійти висновку про те, що Закон набув чинності 30 квітня 2009 року, в той час як 29 квітня 2009 року було останнім днем шести місячного строку протягом якого Закон не мав чинності.

Відмітимо, що необхідність вказівки *post factum* на дату (день) набуття чинності Законом викликана не стільки бажанням долучитися до відповідної дискусії, скільки міркуванням про майбутнє, бо від визначення дати набуття Законом чинності залежить й визначення дати закінчення перехідного двохрічного строку зі спливом якого втрачатимуть чинність певні положення Закону України «Про господарські товариства». З урахування останньої обставини, сенс в продовженні дискусії щодо дати набуття Законом чинності продовжує зберігатися.

Більш того, значущість точного визначення дати набуття Законом чинності, пов'язана й з тією обставиною, що останнім днем перехідного періоду може бути визначено або 29 квітня, або 30 квітня 2011 року. Однак, якщо перша дата припадає на робочий день, то друга – на вихідний та ще й напередодні свят. Відповідно ж до ч.5 вже згадуваної ст.254 ЦК: «якщо останній день строку припадає на вихідний, святковий ... день ..., днем закінчення строку є перший робочий за ним робочий день». Враховуючи те, що 30 квітня 2011 року припадає на суботу, що, за загальним правилом, є вихідним днем, то ця дата не може розглядатися у якості останнього дня цього строку. Окрім того, наступними після 30 квітня за календарем датами є 1 та 2 травня, що є святковими днями й припадають, відповідно, у 2011 році на неділю та понеділок тижня, що теж виключає можливість визнання одного з них останнім днем закінчення строку дії перехідного періоду.

На підставі чого, у випадку не внесення змін до чинного законодавства та не перенесення днів святкування у 2011 році, у випадку визнання першим днем чинності Закону - 30 квітня 2009 року, можна зробити припущення, що останнім днем двох річного строку перехідного періоду згідно Закону буде 04 травня 2011 року.

Більш складним видається формування категоричних висновків за результатами аналізу правової ситуації щодо визначення змісту та характеру взаємодії в регулюванні акціонерних відносини двох законів України: «Про акціонерні товариства» та «Про господарські товариства». При цьому, мова, звісно, йде про зазначену «взаємодію в регулюванні»

протягом перехідного дворічного строку, встановленого Законом, після завершення якого частина норм Закону «Про господарські товариства» втрагить чинність.

Аналізуючи процитовані вище формулювання частин 1 та 2 розділу XVII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону, можемо зробити перші припущення стосовно того, що неповнота зазначеного розділу Закону є вагомим підґрунтям для, по-перше, можливих тверджень про конкуренцію норм двох Законів протягом перехідного періоду й, по-друге, провокування суперечок між учасниками акціонерних відносин у зв'язку з невизначеністю в механізмі правового регулювання цих відносин.

Судження про існування невизначеності в механізмі правового регулювання акціонерних відносин в час перехідного періоду ґрунтується на тому, що згідно частин 1 та 2 розділу XVII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону протягом двох років є чинними одразу два закони, дія яких спрямована на регулювання акціонерних відносин. Однак при цьому пряме та недвозначне визначення в тексті Закону кола суб'єктів, участь яких в цих відносинах підпадає під регулятивну силу або Закону України «Про акціонерні товариства», або Закону України «Про господарські товариства», відсутнє.

У зв'язку з чим, окрім достатньо простих та визначених з правової точки зору ситуацій з визначення Закону який застосовується до врегулювання акціонерних відносин, існує й значна кількість інших ситуацій, в якій така визначеність відсутня.

Наприклад, розділ XVII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону не містить норм, що би визначали Закон, який має застосовуватися до регулювання відносин за участю акціонерного товариства, на загальних зборах акціонерів якого, що були проведенні в травні – вересні 2009 року, були прийняті рішення про зміну назви товариства на «приватне» або «публічне» акціонерне товариство та про часткове приведення статутних документів товариства у відповідність до вимог Закону, звісно без прийняття рішень щодо зміни розміру статутного капіталу тощо, що згадується у ч.6 розділу XVII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону.

Чи можемо в подібних випадках стверджувати, що до регулювання участі такого товариства в акціонерних відносинах перестають застосовуватися відповідні положення Закону України «Про господарські товариства»?

А якщо рішенням акціонерів взагалі обмежилось лише зміною назви товариства, або навпаки, було внесено зміни до статуту без зміни

назви. Чи застосовуються положення Закону України «Про господарські товариства» в таких випадках?

Перерахування можливих варіантів правових ситуацій можна було би й продовжувати, однак є впевненість, що вітчизняна практика спродукує такі варіанти й поза наших зусиль, результатом чого буде поява великої кількості спірних ситуацій та судових спорів між учасниками акціонерних відносин.

Урачування останньої обставини та відверте визнання того, що й після спливу перехідного періоду, тобто у травні 2011 року, певна частина акціонерних товариств з тих чи інших причин не виконають вимоги ч. 5 розділу XVII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону, згідно якої статuti та інші внутрішні положення акціонерних товариств, створених до набрання чинності цим Законом, підлягають приведенню у відповідність з нормами цього Закону не пізніше ніж протягом двох років з дня набрання чинності цим Законом, має стимулювати нас до відшукування правових засобів мінімізації можливих ризиків виникнення проблемних моментів та спорів між учасниками акціонерних відносин.

Оптимальним шляхом мінімізації або навіть повного усунення подібних ризиків, виглядає внесення змін та доповнень до розділу XVII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону, які би удосконалили правове регулювання акціонерних відносин в аспекті більш чіткого визначення кола суб'єктів, участь яких в цих відносинах підпадає під регулятивну силу або Закону України «Про акціонерні товариства», або Закону України «Про господарські товариства».

Зокрема, може бути розглянуто в якості можливих варіантів законодавчих пропозицій внесення доповнень до ч.6. розділу XVII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону.

В якості можливих доповнень, можуть бути запропоновані норми наступного змісту:

- у разі якщо після набрання чинності цим Законом загальними зборами акціонерного товариства, створеного до набрання чинності цим Законом, прийнято рішення про зміну назви товариства на «приватне» або «публічне» акціонерне товариство, таке товариство зобов'язане привести свої статут та інші внутрішні документи товариства у відповідність із цим Законом;
- у випадку прийняття рішення про зміну назви товариства на «приватне» або «публічне» акціонерне товариство, зміну розміру статутного капіталу товариства, деномінацію акцій, але не внесення необхідних змін до статуту товариства з метою приведення його у

відповідність із цим Законом, останнє є підставою для відмови в державній реєстрації змін до установчих документів цієї юридичної особи та/або внесення відповідних змін до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців;

- участь акціонерних товариств в акціонерних відносинах, статuti яких приведені у відповідність із цим Законом, з часу державної реєстрації змін до їх статутів та/або внесення відповідних змін до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, регулюється цим Законом;
- у випадку не приведення статуту акціонерного товариства у відповідність із цим Законом, до врегулювання акціонерних відносин за участю останнього засовуються відповідні положення Закону України «Про господарські товариства» до втрати останніми чинності в порядку, визначеному цим Законом.

Подібні зміни та доповнення до Закону, сприятимуть більш чіткому визначенню кола суб'єктів, участь яких в цих відносинах підпадатиме під регулятивну силу Закону України «Про акціонерні товариства» або Закону України «Про господарські товариства».

Зрозуміло, що підлягають розгляду та критичному аналізу не лише наведені вище пропозиції, а й інші варіанти удосконалення правового регулювання акціонерних відносин протягом строку існування перехідного періоду, встановленого розділом XVII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону.

Кобецька Н.Р.

старший науковий співробітник
Лабораторії з проблем корпоративного
права НДІ приватного права і
підприємництва АПрН України,
кандидат юридичних наук, доцент

Корпоративний контроль та механізми його регулювання в Законі України «Про акціонерні товариства»

Сучасна ситуація в акціонерних товариствах характеризується зниженням кількості операцій, пов'язаних з вкладенням інвестицій, вільним обігом акцій, і збільшенням масштабів операцій, спрямованих на переділ власності. Основною проблемою сьогодні є формування

такої системи управління, яка б враховувала інтереси всіх суб'єктів корпоративних відносин. Визнаючи і закріплюючи принцип рівності прав акціонерів, фактично треба визнати, що загальний обсяг їх прав визначається кількістю належних акціонеру акцій і є ефективним за умови концентрації акціонерного капіталу. При цьому зацікавленість в придбанні контрольного пакету акцій та встановленні контролю над товариством є вирішальним фактором вкладення інвестицій.

Можливість суб'єктів акціонерних відносин здійснювати вирішальний вплив на прийняття тактичних і стратегічних рішень та в кінцевому рахунку отримувати вигоди від діяльності корпорації власне і охоплюється поняттям корпоративного контролю. Легальне визначення контролю в акціонерному товаристві знайшло відображення в ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства» і по-суті зводиться до можливостей формувати органи товариства, визначати зміст управлінських рішень та впливати на розпорядження належним йому майном.

Аналіз норм Закону України «Про акціонерні товариства» дає можливість визначити встановлені ним механізми регулювання відносин контролю в товаристві, обмеження, спрямовані на захист в таких відносинах насамперед прав міноритаріїв, та недопущення задіяння недобросовісних методів встановлення контролю, рейдерських захоплень:

1. насамперед, це механізм придбанням значного і контрольного пакету акцій, напряду пов'язаний зі встановленням контролю. ст. 64 Закону встановлює обов'язок осіб, що мають намір придбати значний пакет акцій (10% і більше простих акцій), подати товариству письмове повідомлення про свій намір не пізніше, як за 30 днів до дати придбання та оприлюднити його, а наступна ст. 65 Закону встановлює обов'язок власників контрольного пакету акцій (50% і більше простих акцій) запропонувати всім акціонерам викупити у них прості акції товариства, що є важливим механізмом захисту прав власників не контрольного пакету акцій. Хоча товариство і не має права вживати заходів до перешкоджання такому придбанню, але з іншої сторони – володіючи інформацією, воно в змозі підготуватись до можливого перерозподілу контролю;
2. гарантування переважного права існуючих акціонерів на придбання акцій при їх додатковій емісії (ст. 27 Закону «Про акціонерні товариства»), при чому пропорційно частці належних їм простих акцій у загальній кількості простих акцій, про

що товариство зобов'язане письмово повідомити акціонерів не пізніше як за 30 днів до початку їх розміщення. Такий принцип пропорційності дає можливість зберегти існуючий ступінь контролю в товаристві;

3. ряд процедурних положень щодо порядку проведення загальних зборів товариства, які унеможливають фальсифікацію скликання та встановлення результатів зборів, як і можливості маніпулювати підвідомчістю при ініціюванні судових справ, а саме, правило про проведення загальних зборів за місцезнаходженням товариства (ч.2 ст. 35 Закону), використання бюлетенів при голосуванні з особистим підписом акціонера (ст. 43 Закону), прийняття рішення по ключових питаннях діяльності більш як $\frac{3}{4}$ голосів акціонерів від загальної їх кількості (ч. 5 ст. 42 Закону) тощо;
4. значна кількість положень, спрямованих на врахування інтересів міноритаріїв, і цим самим обмеження використання рейдерами саме міноритаріїв та їх акцій для проникнення в товариство, як наприклад, запровадження кумулятивного голосування при обранні членів наглядової ради (ст. 53 Закону), коли, звичайно, при узгодженості позицій та концентрації голосів міноритарними акціонерами, вони реально в змозі отримати місця в наглядовій раді; визначення випадків і порядку обов'язкового викупу акціонерним товариством акцій на вимогу акціонерів за ціною, не нижчою їх ринкової вартості (ст. ст. 68, 69 Закону); врегулювання, за умови закріплення в статуті, переважного права на придбання акцій, що продаються акціонерами приватного товариства, яке не поширюється тільки на випадки переходу права власності на цінні папери в результаті їх спадкування чи правонаступництва (ст. 7 Закону). Щоправда Закон в регулюванні останнього положення чітко говорить про продаж акцій, а не будь-яке відчуження, як, зокрема, дарування акцій як форму відчуження, яку широко використовують рейдери при одержанні акцій приватних (закритих) акціонерних товариств;
5. детально виписана процедура прийняття рішень про вчинення значних правочинів та правочинів, щодо вчинення яких є заінтересованість (ст. 70-72 Закону), спрямована на недопущення сумнівних операцій з активами товариства всупереч інтересам насамперед самого товариства, та ряд інших законодавчих механізмів.

Ефективність норм Закону визначиться в процесі їх застосування. Безумовно ефективність корпоративного управління і контролю безпосередньо залежить від реалізації на практиці принципу поєднання інтересів різних груп суб'єктів, що беруть участь в даних відносинах. Надзвичайно важливим є забезпечення і реалізація збалансованих механізмів захисту різних категорій акціонерів, врахування глибинної сутнісної природи інтересів мажоритарних і міноритарних акціонерів, впровадження розумної системи стримувань і противаг, з метою забезпечення інтересів акціонерного товариства в цілому.

Бобрин В.І.

кандидат юридичних наук, завідувач наукового відділу юрисдикційних форм правового захисту суб'єктів приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва АПРн України

Махінчук В.М.

кандидат юридичних наук Учений секретар Інституту приватного права і підприємництва Академії правових наук України

Проблеми правового регулювання реорганізації господарських товариств шляхом приєднання

Насамперед варто визначитись із правовою природою «приєднання». Ще з радянських часів і до прийняття ЦК України в законодавстві України і вітчизняній юридичній науці приєднання розглядалось як різновид реорганізації юридичних осіб. Це, зокрема, впливало із ч. 1 ст. 37 Закону СРСР «Про підприємства в СРСР», ч. 1 ст. 34 Закону України «Про підприємства в Україні», які нині втратили чинність, а також з ч. 1 ст. 19 Закону України «Про господарські товариства». При цьому варто звернути увагу на те, що в Україні «Про господарські товариства» реорганізація розглядається як вид припинення юридичних осіб, хоча науковці неодноразово звертали увагу на те, що такий спосіб реорганізації як виділення не призводить до припинення юридичної особи, а навпаки є способом її утворення.

У Господарському кодексі України (далі – ГК України) приєднання розглядається і як спосіб утворення суб'єкта господарювання (ч. 1 ст. 56), і як спосіб його припинення (ч.1 ст. 59). Закладене у ГК України

розуміння приєднання як способу утворення, так і припинення суб'єкта господарювання безумовно має суттєві вади, адже воно не враховує всі його правові наслідки.

В Цивільному кодексі України термін «реорганізація» вживається лише один раз в п. 4 ч. 1 ст. 129 і стосується однієї із підстав для прийняти рішення про визнання учасника повного товариства таким, що вибув із його складу. У наведеній нормі це поняття не розкривається і зважаючи на інші положення ЦК України, насамперед, Главу 7 «Загальні положення про юридичну особу», на наше переконання, вживання цього терміну у вказаній статті є проявом недосконалості юридичної техніки при формулюванні відповідної норми, ніж свідомим кроком законодавця.

Відповідно до ЦК України приєднання є одним із способів припинення юридичних осіб (ч. 1 ст. 104). Такий самий підхід до юридичної природи приєднання закладено і в Законі України «Про акціонерні товариства» (ч. 1 ст. 79 ЦК України).

Отже, не зважаючи на усталену практику вживання юридичної термінології розвиток законодавства України, що регулює діяльність юридичних осіб, однозначно вказує на тенденцію до визначення законодавцем правової природи «приєднання» як виду (способу, форми) припинення юридичних осіб.

Разом з тим, в підзаконних актах, які регулюють особливості приєднання окремих видів юридичних осіб, приєднання розглядається переважно як різновид реорганізації. Так, наприклад, не зважаючи на те, що в ст. 2 Методичних рекомендацій про порядок реорганізації, реструктуризації комерційних банків, затверджених постановою Правління Національного банку України від 9 жовтня 2000 р. № 395, приєднання визначається як припинення діяльності одного комерційного банку як юридичної особи та передавання за передаточним балансом усіх його майнових прав і зобов'язань іншому комерційному банку - юридичній особі на правах філії чи без відкриття філії, в ст. 4 (пункти 4.1.2, 4.1.3 та інші) мова йде про реорганізацію шляхом приєднання.

В пунктах 3.1 - 3.2 Положення про порядок реєстрації випуску акцій та інформації про їх емісію під час реорганізації товариств, затвердженому рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 30 грудня 1998 року № 221, вказується про необхідність прийняття вищим органом кожного товариства рішення про реорганізацію шляхом приєднання, а також про погодження проекту договору про приєднання (при цьому тексти проекту договору, який погоджується вищим органом кожного товариства, що реорганізовується, мають бути ідентичними).

У Методичних рекомендаціях щодо забезпечення правонаступництва за укладеними договорами страхування при реорганізації страховиків шляхом приєднання, затверджених розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 9 вересня 2003 р. № 48, закріплюється, що приєднання - це одна з форм реорганізації, яка передбачає припинення діяльності одного страховика як юридичної особи та передавання за передавальним балансом усіх його майнових прав і обов'язків іншому страховику - юридичній особі.

Зважаючи на викладений вище, аналіз чинного законодавства можна констатувати, що розуміння приєднання як виду припинення юридичних осіб не слід тлумачити вузько, адже процедура приєднання стосується не лише того господарського товариства, яке в його результаті припиняє свою діяльність, а й товариства, до якого здійснюється приєднання.

Це також підтверджується й досвідом інших країн. Так, зі змісту положень Третьої директиви 78/855/ЄЕС "Про злиття публічних компаній з обмеженою відповідальністю" від 9.10.1978 р. (Third Council Directive 78/855/EEC of 9 October 1978 based on Article 54 (3) (g) of the Treaty concerning mergers of public limited liability companies) в у процесі злиття (до якого включається й приєднання в розумінні українського законодавства) реорганізуються як компанії, що припиняють своє існування, так і компанії, до яких переходять права та обов'язки припинених компаній. При цьому відповідні гарантії надаються учасникам і кредиторам усіх компаній, що є учасниками реорганізації, тобто компаній, що припиняються, та компаній - їх правонаступників, за умови, якщо це існуючі, а не новостворювані компанії. Так, учасники усіх компаній, що приймають участь у реорганізації, мають своєчасно повідомлятися про умови реорганізації, що планується, загальні збори кожної компанії, що приймає участь у реорганізації, мають прийняти відповідне рішення, кредитори усіх компаній, що приймають участь у реорганізації, мають право на передбачений директивами захист. До прийняття Закону України «Про акціонерні товариства» в українському ж праві під спеціальне регулювання підпадали лише господарські товариства, що припиняються внаслідок реорганізації, а юридичним особам - правонаступникам надавалась досить широка свобода дії, що на практиці неодноразово призводило до зловживань та порушень прав учасників (акціонерів) товариств, до яких здійснювалось приєднання, та кредиторів таких товариств. На разі така ситуація зберігається однак лише щодо тих господарських товариств, які відмінні від акціонерних.

Відтак, ми вважають за необхідне втілити у законодавстві України сучасну модель регулювання питань реорганізації юридичних осіб,

що вже знайшла своє відбиття у законодавстві ЄС, і зокрема, щодо приєднання.

Також в цій роботі хотілось би зупинитись на окремих практичних проблемах, пов'язаних із реалізацією приєднання господарських товариств в умовах сучасного правового регулювання. Викладене нижче цілком стосується не лише приєднання, а й іншого виду (форми) реорганізації (припинення) – злиття.

Насамперед, звертаємо увагу на те, що чинне законодавство більш-менш детально регулює процедуру приєднання лише стосовно акціонерних товариств, тобто, коли хоча б одне з товариств, які беруть участь у приєднанні, є акціонерним. Приєднання за участю інших організаційно-правових форм господарських товариств регулюється лише окремими статтями ЦК України, ГК України, Закону України «Про господарські товариства», Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців», спеціальними законами та підзаконними актами, а також локальними актами товариств. При цьому цілісного законодавчого підходу до даної процедури не має. Для товариств, які задіяні в процедурі приєднання, достатньо лише формально дотримуватися загальних положень законодавства щодо прийняття відповідних рішень на загальних зборах учасників, створення комісії з припинення, своєчасного повідомлення кредиторів, складання та затвердження передавального акту, зняття товариства, яке припиняється при приданні, з реєстрації як платника податків та внесків до Пенсійного фонду України та фондів загальнообов'язкового соціального страхування, збільшення статутного капіталу товариства, до якого здійснюється приєднання тощо. Багато інших і важливих аспектів цієї процедури залишаються в тіні законодавчого регулювання. При цьому контроль з боку держави за процедурою приєднання є досить обмеженим. За винятком господарських товариств, які здійснюють банківську і страхову діяльність, а також акціонерних товариств, контроль за приєднанням господарських товариств фактично здійснює лише орган державної реєстрації (якщо не враховувати перевірки органами податкової служби, Пенсійного фонду України та фондів загальнообов'язкового соціального страхування, які носять досить вузько орієнтований характер). При цьому орган державної реєстрації перевіряє лише формальне дотримання вимог Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців», що не передбачає, зокрема, перевірку того, чи були дотримані товариствами, задіяними в процесі приєднання, права та інтереси їх кредиторів.

До прийняття Закону України «Про акціонерні товариства» приєднання за участю акціонерних товариств (акціонерного товариства чи до акціонерного товариства) регулювалось Законом України «Про господарські товариства» та Положенням про порядок реєстрації випуску акцій та інформації про їх емісію під час реорганізації товариств, затвердженому рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 30 грудня 1998 року № 221. Останній нормативний акт, не зважаючи на його недосконалість та визнання судом окремих його норм такими, що не відповідають законам України, більш-менш чітко визначає порядок здійснення товариствами, які беруть участь у приєднанні, основних дій задля його реалізації. При цьому, відповідно до цього Положення допускається приєднання акціонерного товариства до іншого акціонерного товариства, акціонерного товариства до господарського товариства іншого виду, господарського товариства іншого виду до акціонерного товариства.

Процедура приєднання акціонерного товариства, закріплена в Законі України «Про акціонерні товариства», в цілому є прогресивнішими у порівнянні з нормами вищевказаного Положення. Цей Закон прямо передбачає можливість лише приєднання акціонерного товариства до акціонерного товариства, однак він не передбачає прямої заборони на приєднання акціонерного товариства до господарського товариства іншого виду чи навпаки. На наш погляд, встановлення такої заборони було б недоцільним, оскільки в такому разі її можна відносно просто «обійти» поступовим здійсненням (і) перетворення господарського товариства, відмінного від акціонерного, в акціонерне товариство та подальшим (ii) приєднанням його до іншого акціонерного товариства.

Крім того, така б заборона не відповідала загальноєвропейському підходу до злиття публічних компаній з обмеженою відповідальністю, який не лише не передбачає подібних обмежень, а й навпаки передбачає здійснення так званих комбінованих реорганізацій (тобто таких, що поєднують кілька видів чи форм).

Отже, зважаючи на чинне законодавство України приєднання акціонерного товариства до іншого акціонерного товариства здійснюється у порядку, передбаченому Законом України «Про акціонерні товариства», і до цих відносин Положення про порядок реєстрації випуску акцій та інформації про їх емісію під час реорганізації товариств застосовується лише в тій частині, в якій воно не суперечить нормам вищевказаного Закону. Приєднання ж акціонерного товариства до господарського товариства іншого виду і навпаки здійснюється у відповідності до Положення про порядок реєстрації випуску акцій та

інформації про їх емісію під час реорганізації товариств (з урахуванням загальних положень вказаних вище законів України).

Такий стан правового регулювання вбачається не достатньо виваженим, оскільки процедури приєднання, передбачені Законом України «Про акціонерні товариства» і Положенням про порядок реєстрації випуску акцій та інформації про їх емісію під час реорганізації товариств, суттєво відрізняються між собою, хоча їх економічна сутність є однаковою, а відтак не потребує відмінного правового регулювання.

Зважаючи на те, що в реорганізації шляхом приєднання участь бере не лише товариство, яке припиняється, а й те, до якого здійснюється приєднання, на наш погляд, питання про приєднання акціонерного товариства до господарського товариства іншого виду має вирішуватися аналогічно до положень Закону України «Про акціонерні товариства», що регулюють приєднання акціонерного товариства. І для цього наразі є всі передумови, зокрема, відсутність прямої законодавчої заборони на приєднання акціонерного товариства до господарського товариства іншого виду і навпаки, а також закладена у законодавстві (ст. 8 ЦК України) можливість застосування закону за аналогією.

Також, на наш погляд, доцільно на законодавчому рівні заборонити приєднання збиткових підприємств, оскільки такі операції мають, зазвичай, негативний економічний та соціальний ефект і призводять до зменшення податкових надходжень від господарської діяльності та однозначно призводять до зменшення активів товариства, до якого здійснюється приєднання. При цьому чинне законодавство лише досить обмежено регулює питання, пов'язані із відшкодуванням учасникам (акціонерам) господарського товариства, до якого здійснюється приєднання збиткового товариства, збитків, заподіяних внаслідок приєднання. В свою чергу це що не дозволяє належним чином захистити їх права та інтереси. Тому варто взагалі відмовитись від можливості приєднання збиткового підприємства, або принаймні визначити межу («порог») збитковості юридичної особи, що не дозволятиме проводити його приєднання.

Однак, це питання вимагає більш детального і поглибленого наукового дослідження, а його практична реалізація безумовно не буде можлива без отримання відповідних роз'яснень від Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, яка здійснює контроль за діяльністю акціонерних товариств.

Ковальський В.С.

президент видавничої організації
«Юрінком Інтер», кандидат юридичних
наук, доцент

Питання правового регулювання і правового впливу в корпоративних відносинах

Вчення про механізм правового регулювання дозволяє глибоко пізнати специфіку аналізованих об'єктів і відносин регулювання, їх загальні та відмінні складові, а також особливості правового впливу та власне правового регулювання на суспільні відносини як у соціальному, так і в нормативному аспектах. Розуміння його базується на системному погляді щодо процесів, станів речей та явищ, які відбуваються у сфері дії права, особливо щодо функцій права у певних видах відносин.

Механізм правового регулювання включає в оборот застосування права відповідні алгоритми певних видів діяльності, які стосуються структури і інфраструктури судочинства, правоохоронної і правозахисної діяльності. Тому дослідження механізму правового регулювання є, безумовно, актуальним і відбиває практичні, теоретичні, інформаційні аспекти.

У контексті розуміння методології охоронної функції права важливим є уточнення понять «регулювання» і «вплив». І перше і друге поняття базуються на активній, інтегруючій та організуючій ролі права. Проте за обсягом поняття «вплив» є більш широким, включає у свою орбіту дій і взаємодії між суб'єктного значення, які можуть мати нормативний, соціальний, природний характер. У той самий час правове регулювання — це окремий спрямований спосіб (сукупність певних видів і форм) впливу права на суспільні відносини, соціальну поведінку і свідомість людей. Проте якщо поняття «правовий вплив» не викликає особливих зауважень і дискусій, окрім того, що до його складу не завжди включають (або виключають) ідеологію і виховання, то поняття «правове регулювання» дискутується як за змістом та значенням, так і за окремими видами регулювання. Під правовим впливом ми розуміємо активний нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини усього спектра правових засобів (норм права, правових відносин, актів застосування права), а також і інших правових явищ (правової свідомості, правової культури, правових принципів, правотворчості, правової ментальності). Під правовим регулюванням у теорії права розуміють регулювання суспільних відносин шляхом

специфічних правових засобів, а саме, нормами права, конструюванням і захистом правових відносин, актами реалізації права [1].

Українські вчені-теоретики права розглядають поняття механізму правового регулювання в дещо іншому ракурсі. Так, правове регулювання, на думку авторів академічного курсу з теорії держави та права, — це певний процес, об'єктивними та суб'єктивними чинниками якого виступають рівень зрілості та стійкості суспільних відносин, рівень соціальної структури суспільства, стан економічного розвитку суспільства, загальний рівень правової культури населення тощо. Правове регулювання відрізняється від правового впливу тим, що останнє пов'язане з тими суспільними відносинами, які не регулюються правом, але на які поширюється його дія. Притому правовий вплив включає не тільки правові засоби впливу на суспільне життя, а й інформаційні, виховні, ідеологічні тощо. Щодо структурного розуміння, то тут між російськими та українськими теоретиками розбіжностей практично немає, оскільки структурно правовий вплив включає правосвідомість, правову культуру, правові принципи, правотворчий процес, механізм правового регулювання [2].

Взагалі правовий вплив і правове регулювання розмежовуються за критеріями соціальної дії права та складом його функцій. Останні є відмінними і конкретизуються у предметі впливу та предметі регулювання. Перше є вужчим, за друге, оскільки до останнього належать також соціальні та інші відносини, які не охоплюються правовим регулюванням. Крім того, загальноновизнаним є те, що правове регулювання, на відміну від правового впливу, пов'язане зі встановленням конкретних прав та обов'язків, з визначенням приписів про необхідне, можливе, неприпустиме або заборонене. В теорії права зазначаються й інші відмінності між правовим впливом і правовим регулюванням. Наприклад, В. Косович розглядає відмінності між правовим впливом і правовим регулюванням, які стосуються не тільки функцій права, а й різниці традиційних підходів у юридичному позитивізмі і природному праворозумінні, відмінностей механізму правового регулювання та правового впливу, а також різних рівнів впливу міжнародного права на національне. Правовий вплив і правове регулювання спрямовані на забезпечення системи суспільних цінностей. Співвідносяться вони як загальне та конкретне, як взаємопов'язані та взаємозумовлені поняття [3]. Так, регулятивно-аксіологічна функція права набуває легітимного характеру, коли серед інших суспільних регуляторів правові норми набувають головного сенсу і основного вичерпного змісту поряд із нормами моралі, технічними правилами, релігійними заповідями, законами економіки і логіки. В такому сенсі

вона не має нічого спільного із «зовнішнім впливом», «втручанням права» в суспільні відносини, руйнацією механізмів саморегуляції тощо. Так, в економічній, соціологічній і політологічній науках досить часто застосовують терміни «регулювання», «регулююча функція» і використовують їх у різних значеннях. Ринкове регулювання розуміється як протиставлення державному втручання. Економічна наука фіксує та вивчає дію регуляторів, що реалізуються у всьому цілком суцюзом, зокрема у процесі виробництва, обміну, розподілу, перерозподілу, споживання, які діють на ринках товарів, послуг, цінних паперів, праці, фондовому і фінансовому ринках тощо. При цьому економічні механізми мають бути доповнені правовими регуляторами, підсилені або пом'якшені чи навіть знівельовані останніми. Особливо це стосується цінової політики щодо енергоносіїв, продуктових товарів, а також товарів, попит і споживання яких відчуває сезонні коливання (бензин, газ, вугіль, борошно, цукор тощо). Наприклад, завдяки цінам можливо регулювати попит і пропозиції на ті чи інші товари, зокрема імпортовані. В той самий час завдяки співвідношенню попиту і пропозиції на ті чи інші товари, послуги складаються ціни на них, збільшуючи попит чи пропозицію.

Потрібно зазначити, що культурна сфера є особливо чутливою до будь-яких механізмів регулювання. Цінності культури є досить диференційованими й, на нашу думку, наприклад, книга як матеріальний носій культури має набагато більше значення, ніж сфера розваг, кіно або телебачення. Книга як культурна цінність є не менш ваговою, ніж цінність свободи. Обмеження розвитку цієї цінності означає відмову від самої свободи. Політика обмежень щодо книжкової справи — зменшення державної підтримки національних книжкових програм, звуження фінансування для забезпечення підручниками шкільних закладів та ВНЗ — стала характерною ознакою урядових заходів у цій сфері протягом 2006—2009 років. Видавничій справі в цілому завдано удару шляхом підвищення орендної плати, збільшення цін на папір та поліграфічні послуги. А самі поняття «видавництво», «книгарня», «бібліотека» сприймається не як заклад культури, а нівельовані у комерційній площині. Жоден закон тут ефективно не працює, проте квітне урядова демагогія [4].

Багатосторонній вплив охоронної функції права на суспільні та правові відносини, на діяльність органів держави і охоронні недержавні структури, ЗМІ, інших суб'єктів охоронних відносин дозволяє чітко визначити їх роль, знайти більш раціональні засоби формування і в цілому ефективнішу систему законодавства та практики його застосування у цій царині.

Наше розуміння правового регулювання виходить з існування двох його типів, а саме — зобов'язального та охоронного. Зобов'язальні та охоронні правовідносини мають різне функціональне значення, але вони доповнюють одне одного. Виділення охоронного типу правового регулювання пов'язане з розвитком правової системи, визначенням правових норм і принципів, що мають бути адекватними межах та підставам юридичної відповідальності, її реалізації, виокремлення етапів, особливостей встановлення юридичних фактів, їх своєрідного складу, зокрема в злочинних діях, деліктних актах, недоговірних зобов'язаннях. Відповідно до такого типу регулювання визначаються поняття, класифікація норм, принципи, зобов'язання, які виникають як наслідок вчинення протиправних дій, вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення, рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи, створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи, заподіяння шкоди, набуття або збереження майна без достатньої правової підстави тощо. Відповідно й відносини, що виникають при цьому, мають зобов'язальний, охоронний або змішаний характер.

Останнім часом зріс науковий і практичний інтерес до проблем регулювання корпоративних відносин. Причини цього полягають у поширенні практики використання корпоративних інструментів для захоплення підприємства, часто виключно заради майна, яким володіє підприємство. Гостроти проблемі додає недостатній рівень урегульованості корпоративних відносин законодавством та установчими документами господарських товариств, які часто не дозволяють адекватно вирішити конфліктні ситуації, збалансувати інтереси акціонерів (учасників) товариств і самих товариств, узгодити корпоративні права та обов'язки акціонерів (учасників) товариств з необхідністю забезпечити стабільну роботу останніх. Як наслідок маємо численні ситуації цілком законного блокування роботи товариства акціонерами (учасниками), які володіють достатньою кількістю голосів для зриву кворуму, міноритарні акціонери вправі оспорювати будь-які рішення органів товариства, але не мають реальних можливостей захистити свої майнові права.

Корпоративні відносини виникають у господарських товариствах (незалежно від того, чи ці товариства означають об'єднання капіталу — АТ, ТОВ, ТДВ, чи об'єднання учасників — повне та командитне товариства, що означає підвідомчість господарським судам корпоративних спорів. Виникає запитання: чи може термін "корпоративний" означати зв'язок з підприємством через участь у випуску корпоративних цінних паперів, тобто цінних паперів, емітентами

яких є підприємства, або через вирішення питань корпоративної заборгованості, тобто заборгованості підприємств тощо. На цьому тлі виникає запровадження такого інструменту регулювання корпоративних відносин, як угоди між учасниками (акціонерами) товариств, тобто акціонерних угод [5]. Предметом таких угод може бути встановлення переважного права на придбання акцій, зобов'язання з'явитись для участі у загальних зборах, голосувати на них певним чином, обмеження права відчужувати акції, відмова від отримання дивідендів тощо. У чинному законодавстві, як відомо, порядок формування та виявлення волі юридичної особи регулюється імперативними нормами. Зміна окремих норм закону статутом юридичної особи допускається лише за прямою вказівкою закону, і такий регулятор корпоративних відносин, як акціонерні угоди не передбачається. У договорі про заснування товариств регулюються лише відносини на час створення товариства шляхом заснування, у той час як акціонерні угоди укладаються в уже створеному товаристві. Природа таких домовленостей, у першу чергу, лежить у площині внутрішніх відносин у товаристві (які у країнах англосаксонської системи права сформували предмет *company law*, а у нас зараз формуються як предмет корпоративного права), а норми зобов'язального права визначають лише, так би мовити, форму таких відносин — договір, договірні зобов'язання.

Закон України "Про акціонерні товариства", прийнятий 17 вересня 2008 року, вказує на можливість укладення акціонерами угод між собою, щоправда, не приділяючи особливої уваги їх регулюванню. Відповідно до положення абз. 7 ч. 1 ст. 29 Закону "Про акціонерні товариства" статутом товариства може бути передбачена можливість укладення договору між акціонерами, за яким на акціонерів покладаються додаткові обов'язки, у тому числі обов'язок участі у загальних зборах, і передбачається відповідальність за його недотримання. Таким чином, за угодою акціонер може прийняти на себе додатковий, не передбачений законом обов'язок, за виконання якого несе відповідальність лише він сам. Але для прийняття рішень органами товариства матимуть значення не взяті учасником на себе зобов'язання за акціонерною угодою, а фактично вчинені ним дії. Юридична особа пов'язана з правовою та судовою системою держави, у якій вона створена. Цей зв'язок будується на концепції державного суверенітету, а тому є абсолютним. Юридична особа породжується в порядку, передбаченому волею держави, і підпорядкована її правовій системі у питаннях регламентації її створення, припинення, діяльності, а також способу формування та виявлення її волі. Звідси характерною є імперативність колізійної норми щодо регулювання діяльності юридичних осіб, яка не

допускає застосування права іншої держави за згодою сторін. Втручання інших держав чи залучення їх законодавства до регулювання внутрішніх відносин між органами чи учасниками юридичної особи, на нашу думку, посягає на державний суверенітет. У цьому контексті потрібно розглядати питання застосування іноземного права щодо угод між учасниками господарських товариств з приводу діяльності товариства та корпоративного управління. Деякі фахівці акціонерні угоди розглядали як спосіб підпорядкування іноземному праву відносин між акціонерами з приводу управління товариством у тих випадках, коли один з акціонерів є іноземцем, що, на нашу думку, не відповідає концепції регулювання корпоративних відносин нормами вітчизняного права.

1. Общая теория государства и права. Академический курс: в 3 т. / отв.ред. М. Н. Марченко. — М.: НОРМА, 2007. — Т. 3. — С. 93—95.
2. Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. — 2-ге вид. перероб. і допов. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — С. 297.
3. Косович В. Правовий вплив і правове регулювання: критерії розмежування // Вісник Львівського університету. — Серія юридична. — Вип. 46. — 2008. — С. 21—25.
4. Ковальський В. Плекаймо книгу, шануймо книгоробів / В. Ковальський // Юридичний вісник України. — 2009. — № 22.
5. Про можливість такого інструменту регулювання і охорони корпоративних відносин нагадується в деяких публікаціях. Див.: Остапович Г. Про акціонерні угоди, корпоративне управління та застосування іноземного права / Г. Остапович, С. Демченко // Юридичний вісник України. — 2009. — № 14.

Берестова І.Е.

к.ю.н, доцент, завідувач наукового сектора проблем цивільного права Науково-дослідного інституту приватного права та підприємництва Академії Правових наук України

Правові наслідки недійсності правочину у корпоративних відносинах (на прикладі відчуження частки у статутному капіталі)

Аналіз літератури, присвяченої недійсним й неукладеним правочинам та практиці їх застосування, виявив актуальність питань щодо співвідношення умов про застосування наслідків недійсності правочину

з вимогами, які впливають із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави [1]. Відсутність єдності підходів в судах щодо аспектів визнання правочинів недійсними, відсутність цілісного та однакового розуміння цілей, завдань та заходів, направлених на захист сторін (потерпілого) в цивільних правовідносинах обумовлюють необхідність ретельного дослідження наслідків недійсного правочину.

У рамках цієї наукової доповіді вважається за доцільне розглянути проблеми правових наслідків недійсних правочинів щодо відчуження частки у статутному капіталі.

Недійсність правочину означає, що дія, яка була здійснена у вигляді правочину, не призводить до настання юридичних наслідків, на виникнення яких вона була спрямована. Тобто учасники правочину не набувають тих цивільних прав та обов'язків, які повинні були б виникнути при укладенні дійсного правочину; при цьому на них поширюються правові наслідки його недійсності [2].

Визнання правочину недійсним породжує низку наслідків, спрямованих на те, щоб не допустити існування такого правочину, усунути наслідки його здійснення. Недійсність правочину означає те, що його не існує і фактично не існувало, а отже не існує й тих позитивних наслідків, на виникнення яких він був спрямований. При чому це стосується всіх різновидів недійсного правочину – як нікчемними, так оспорюваних [3].

Такі самі наслідки стосуються і визнання недійсним договору про відчуження часток у статутному капіталі товариства. Так, наприклад, особа, що передала частку в статутному капіталі у випадку визнання договору недійсним, одержує її назад, але зобов'язана повернути гроші, одержані за недійсним договором.

Проблема може виникнути у випадку, по-перше, коли між відчуженням частки та визнанням договору купівлі-продажу пройшов істотний проміжок часу і, як наслідок, відбулося істотне збільшення вартості майна (частки у статутному капіталі). Тобто, розмір частки, яка була предметом договору не збільшився, а ціна – істотно..

У результаті, продавець відновлюється в товаристві з тією самою часткою, яку він мав до укладення недійсного договору (наприклад 65%). При цьому покупцеві повертаються сплачені ним за частку гроші.

Звичайно, вартість частки не збільшується сама по собі, або внаслідок дива, все це результат кропіткої діяльності покупця (власника частки): його моральних зусиль, праці, матеріальних затрат, організаційних навичок тощо, то покупець ображений і вважає, що він потерпів від несправедливості та беззаконня. При цьому, під вартістю частки розуміється вартість частини чистих активів, які припадають на частку

в статутному капіталі. Очевидно, що продавець до зростання вартості частки не причетний, а основна заслуга в цьому за покупцем. [4].

Важливою проблемою, пов'язаною недійсністю правочинів, є процедура застосування відповідних правових наслідків у разі повного або часткового недійсного правочину. ЦК України встановлює різні правові наслідки частково або повністю виконаних недійсних правочинів, при чому вони диференціюються в залежності від підстав недійсності (ст.ст. 215, 216, 217 ЦК України). Основні наслідки пов'язані із визначенням юридичної долі отриманого за правочинном.

У результаті визнання правочину недійсним відбувається застосування двосторонньої реституції та додаткові майнових наслідків, які полягають в обов'язку відшкодування винною стороною заподіяних збитків та моральної шкоди іншій стороні або третій особі. Двостороння реституція є загальним наслідком недійсності правочину і передбачає, що у разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, - відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування (абз. 2 ч. 1 ст. 216 ЦК України).

Restitutio in integrum (реституційна вимога) чітко закріплена в інституті набуття, збереження майна без достатньої правової підстави. Вона з'являється лише в тоді, коли за правочинном здійснюється надання, тобто відбувається безпідставне переміщення матеріальних благ.

Отже, виходить, що внаслідок реституції продавець частки одержує більшу вартість, ніж та, яка ним була продана, тобто збагачується за рахунок іншої особи. Тому двостороння реституція, як наслідок недійсності договорів про відчуження часток в статутному капіталі, може призвести до виникнення зобов'язань з безпідставного збагачення.

Відповідно до ст.1212 ЦК України особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуте майно), зобов'язана повернути потерпілому це майно. Особа зобов'язана повернути майно і тоді, коли підстава, на якій воно було набуте, згодом відпала.

Норми про набуття майна без достатньої підстави застосовуються також до вимог про повернення виконаного за недійсним правочинном, витребування майна власником із чужого незаконного володіння, повернення виконаного однією із сторін у зобов'язанні, відшкодування шкоди особою, яка незаконно набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи.

Підставами виникнення набуття, збереження майна без достатньої правової підстави у випадках визнання правочину недійсним, є не економічна нерівноцінність надання, а недійсність правочину, яка обумовлює ненастання тих правових наслідків, на досягнення яких була направлена воля його учасників.

Але зобов'язань з безпідставного збагачення не виникає, якщо немає збагачення, як такого. Тобто, якщо вартість частки не змінилася або зменшилася. В цьому випадку продавець частки, який одержує її внаслідок застосування реституції, вправі пред'явити по покупця частки позов про відшкодування збитків, завданих у зв'язку із зменшенням її вартості. На це, зокрема, орієнтує ст. 216 ЦК України: якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною. Слід звернути увагу, що збитки відшкодовуються лише тоді, коли вони заподіяні винними діями покупця частки.

Тому безпідставно набути буде не тільки те, що було отримане без відповідного зустрічного надання, але і все те, що було виконане за правочинном, який визнаний недійсним. Тобто, в такому випадку вступає в дію правило ч. 1 ст. 1212 ЦК України — особа зобов'язана повернути майно і тоді, коли підстава, відповідно до якої воно було набуте, згодом відпала.

Правовою підставою вилучення майна при визнанні правочину недійсним, незалежно від юридичної характеристики переданого майна (речі визначені індивідуальними або родовими ознаками), є безпідставне набуття або збереження майна (ст. 1212 ЦК України).

Отже, безпідставно набути майном в нашому випадку буде різниця між вартістю частки в статутному капіталі товариства на момент укладення недійсного договору і вартістю частки на момент вступу в силу рішення суду про визнання договору недійсним. При цьому вартість частки в статутному капіталі слід розраховувати за правилами, передбаченими ст. 148 ЦК України, ст. 54 Закону України "Про господарські товариства" та статутном товариства.

1. Проект постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання право чинів недійсними. // Лист Верховного Суду від 23.02.2009. (адресне посилання: Офіційний сайт Верховного Суду України)– С. 3.
2. Сльщанков В.А. О ничтожности заключенного неуправомоченным отчуждателем договора купли-продажи чужой вещи // "Юрист". – № 1. – 2001 – С.51.
3. Узагальнення практики розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними // Верховний Суд України від 24.11.2008 року.

4. Кравчук В. Правові наслідки недійсності договорів про відчуження часток в статутному капіталі товариства

Зозуляк О.І.

старший викладач кафедри господарського та екологічного права Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ України, здобувач НДІ приватного права і підприємництва Академії правових наук України

Значні правочини акціонерних товариств

Прийняття довгоочікуваного Закону України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 року № 514-VI (далі – Закон про АТ) стало важливим етапом на шляху вдосконалення правового регулювання акціонерних відносин. Серед багатьох новел даного нормативно-правового акту¹ хотілося б звернути увагу на норми, присвячені значним правочинам акціонерних товариств. У правовій літературі дану категорію правочинів прийнято називати «правочинами із конфліктом інтересів» або «правочини, ускладнені конфліктом інтересів» [1, с.42].

«Згладжування», нівелювання конфлікту в значних правочинах можливе, в першу чергу, через законодавче регулювання порядку їх схвалення, адже у побудові нових, якісних відносин між акціонерами та учасниками повинні бути зацікавлені як органи управління акціонерного товариства, так і самі акціонери. Досягнення високого рівня прозорості товариств, залучення іноземних інвестицій, вихід на міжнародні ринки вимагають регламентованої політики.

Найважливіші новели Закону про АТ – поділ АТ на публічні та приватні; обмеження кількості акціонерів у приватних АТ та вимога обов'язкового лістингу публічних АТ; заборона документарної форми випуску акцій; новий порядок визначення розміру та порядку виплати дивідендів АТ; нові правила скликання та проведення загальних зборів акціонерів; запровадження кумулятивного голосування під час обрання Наглядової ради; особливий порядок придбання значного та контрольного пакетів акцій АТ; суттєво оновлений механізм здійснення реорганізаційних процедур та багато інших.

процедури схвалення значних правочинів.

Виділення значних правочинів з-поміж інших правочинів, що укладаються акціонерним товариством, зумовлює потребу в теоретико-правовому аналізі поняття «значний правочин», порядку схвалення значних правочинів та наслідків його недодержання, що й становить мету даної статті.

У п. 4 ч.1 ст. 2 Закону про АТ дається легальне визначення значного правочину, як правочину (крім правочину з розміщення товариством власних акцій), учиненого акціонерним товариством, якщо ринкова вартість майна (робіт, послуг), що є його предметом, становить 10 і більше відсотків вартості активів товариства, за даними останньої річної фінансової звітності.

Наведене визначення дозволяє визначити наступні характеристики значного правочину акціонерних товариств. По-перше, перелік правочинів, що можуть вчинятися акціонерним товариством є відкритим. Виняток складають правочини з розміщення товариством власних акцій, вчинення яких не вимагає прийняття рішення. По-друге, для віднесення правочину до категорії значних важливе значення має ринкова вартість майна (робіт, послуг), що є його предметом. Іншими словами, критерієм значного правочину, який відрізняє його від «незначного», виступає його розмір, виражений в частині від активів товариства за даними бухгалтерського обліку [2]. Ринкова вартість майна відповідно до ч.1. ст. 8 Закону про АТ визначається на засадах незалежної оцінки, проведеної відповідно до Закону «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12.07. 2001 р. № 2658-III.

Законом про АТ допускається можливість статутом акціонерного товариства визначити додаткові критерії для віднесення правочинів до категорії значних (п.1 ч.1 ст. 70 Закону). Таким чином, законом передбачається можливість поширення порядку вчинення значних правочинів також на інші правочини, котрі на думку акціонерів є значними для товариства. Такий підхід законодавця дозволить не лише зменшити суму значного правочину, а й визначити види майна, правочини з яким повинні схвалюватись в товаристві за правилами схвалення значних правочинів.

Разом з тим, як слушно зазначається в правовій літературі, при прийнятті рішення про включення в статут товариства положень щодо поширення порядку здійснення значних правочинів на інші правочини, котрі мають вагоме значення для товариства, необхідно забезпечити розумний баланс між ефективним управлінням повсякденною діяльністю товариства зі сторони його виконавчих органів та ефективним контролем за діяльністю виконавчих органів зі сторони наглядової ради і загальних зборів акціонерів [3].

Співвідношення ринкової вартості майна (робіт, послуг), що є предметом значного правочину і вартості активів товариства за даними останньої фінансової звітності має вирішальне значення також і при визначенні процедури його (правочину) схвалення. Значні

правочини акціонерних товариств можна розділити на правочини, котрі схвалюються наглядовою радою, а також правочини, котрі схвалюються загальними зборами акціонерів.

Так, відповідно до п.1 ч.1 ст. 70 Закону про АТ рішення про вчинення значного правочину приймається наглядовою радою, у разі, якщо ринкова вартість майна або послуг, що виступають його предметом, становить від 10 до 25 відсотків вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності. При цьому, у даному випадку варто звернути увагу на два основні моменти:

законодавець не вказує на обов'язковість одноголосного голосування всім складом наглядової ради, що може призвести до різного роду зловживань та махінацій при прийнятті рішення про вчинення значного правочину;

рішення наглядової ради щодо несхвалення правочину не є остаточним, оскільки у разі неприйняття наглядовою радою рішення про його схвалення, питання про схвалення такого правочину може виноситися на розгляд загальних зборів.

У всіх інших випадках значний правочин схвалюється за рішенням загальних зборів акціонерів, причому чим більший розмір активів акціонерного товариства, тим вища планка суми, що схвалюється.

Згідно із п. 1. ч.2 ст. 70 Закону про АТ, якщо ринкова вартість майна або послуг, що є предметом значного правочину, перевищує 25 відсотків вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності акціонерного товариства, рішення про вчинення такого правочину приймається загальними зборами за поданням наглядової ради.

Рішення про вчинення значного правочину, якщо ринкова вартість майна або послуг, що є предметом такого правочину, перевищує 25 відсотків, але менша ніж 50 відсотків вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності акціонерного товариства, приймається простою більшістю голосів акціонерів, які зареєструвалися для участі у загальних зборах та є власниками голосуючих з цього питання акцій.

Рішення про вчинення значного правочину, якщо ринкова вартість майна або послуг, що є предметом такого правочину, становить 50 і більше відсотків вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності акціонерного товариства, приймається трьома чвертями голосів акціонерів від загальної їх кількості.

Якщо на дату проведення загальних зборів неможливо наперед визначити, які значні правочини вчинятимуться акціонерним товариством в ході поточної діяльності.

Забороняється ділити предмет правочину з метою ухилення від передбаченого даним законом порядку прийняття рішень про вчинення значного правочину. Дана норма має важливе значення в контексті попередження можливих порушень при укладенні значних правочинів.

Попри всю важливість наведених норм, невизначеними у законі залишаються питання, пов'язані із наслідками недодержання вищенаведених правил щодо укладення значних правочинів; випадки, коли значний правочин одночасно є правочином, щодо вчинення якого є заінтересованість; невіршеними залишаються питання, пов'язані із укладенням значних правочинів товариствами, які містять у своєму складі одного акціонера.

Вважаємо, що значний правочин, укладений із порушенням передбачених законом вимог, може бути визнаний судом недійсним за позовом товариства чи акціонера, тобто такий правочин належить до категорії оспорюваних правочинів.

Наведені питання більш детально визначені у законодавстві Російської Федерації. Так, відповідно до ч. 5 ст. 79 Федерального закону «Про акціонерні товариства» від 26 грудня 1995 р. №208 – ФЗ у тому випадку, коли значний правочин одночасно виступає правочином, щодо вчинення якого є заінтересованість, до порядку його укладення застосовуються лише положення щодо порядку укладення правочинів із заінтересованістю.

Якщо акціонерне товариство містить у своєму складі одного акціонера, який водночас здійснює функції одноособового виконавчого органу, то відповідно до ч. 7 ст. 79 даного закону, норми щодо порядку укладення значних правочинів та правочинів, щодо вчинення яких є заінтересованість не застосовуються. Дане правило підтверджується також і судовою практикою. В Інформаційному листі Президії Вищого арбітражного суду Російської Федерації від 13 березня 2001р. № 62 «Огляд практики вирішення спорів, пов'язаних із укладенням господарськими товариствами значних правочинів і правочинів, щодо вчинення яких є заінтересованість» визначено, що якщо акціонерне товариство має у своєму складі єдиного акціонера, то для укладення товариством значного правочину достатньо письмової згоди цього акціонера на його укладення. Закрите акціонерне товариство звернулося в арбітражний суд з позовом про застосування наслідків недійсності кредитного договору, укладеного товариством з акціонерним комерційним банком. Виходячи із суми одержаного за договором кредиту, позивач розцінив цей договір як значний правочин, проте генеральний директор товариства уклав його без належного в такому випадку дозволу. Суд першої інстанції визнав вимоги позивача

правомірними і задовольнив позов. Суд касаційної інстанції рішення скасував і в позові відмовив, оскільки акціонерне товариство-позивач має в якості єдиного акціонера іншу юридичну особу, яка письмово дала згоду на одержання кредиту в акціонерному банку – відповідача по справі в сумі і на умовах, передбачених договором між позивачем та відповідачем [4, с.153-154].

Із вищенаведеного можна прийти до висновку, що така категорія як «значний правочин» є новою і малодослідженою для сучасної цивілістики, а тому потребує глибинного вивчення та аналізу. Проте, можна з впевненістю говорити про доцільність перенесення зазначеної процедури схвалення значних правочинів у площину інших господарських товариств, зокрема, товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю.

1. Габов А.В. Проблемы и перспективы правового регулирования сделок юридических лиц, требующих особого (специального) порядка их совершения / А.В. Габов // Журнал российского права. – 2008. – №1. – С.41-51.
2. Андрей Глушецкий. Закон и судебная практика / Глушецкий Андрей // Экономика и жизнь. Сибирь. – №156 от 29.12.2001.
3. Правовое положение акционерных обществ: Учебное пособие / 2003. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.Allpravo.Ru>
4. Корецкий А.Д. Договорное право России. Основы теории и практика реализации / А.Д. Корецкий.– Москва: ИКЦ «МарТ», Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2004. –528 с. (Серия «Юридическое образование»).

Ульянова Г.О.

асистент кафедри права
інтелектуальної власності та
корпоративного права ОНЮА,
кандидат юридичних наук

Органи акціонерного товариства за Законом України «Про акціонерні товариства»

Прийняття закону «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008р. стало довгоочікуваною та важливою подією в сфері регулювання діяльності акціонерних товариств. Закон привернув увагу як практиків, так і теоретиків, про що свідчить велика кількість публікацій у наукових виданнях, в яких увага акцентується як на перевагах Закону, так і неузгодженостях та положеннях, що потребують подальшого

доопрацювання. Одним із важливих аспектів діяльності акціонерних товариств та реалізації прав акціонерів є забезпечення належного функціонування загальних зборів акціонерного товариства.

До прийняття закону України «Про акціонерні товариства» питанням визначення порядку проведення, порядку денного, голосування не приділялось достатньо уваги (лише 6 статей в Законі України «Про господарські товариства», окремі положення закріплено в Цивільному кодексі України). На жаль відсутність чітких вимог законодавства щодо регулювання функціонування загальних зборів акціонерних товариств негативно позначається на практиці діяльності товариств, про що свідчать численні позови про визнання недійсним рішення загальних зборів.

Великі сподівання на покращення існуючої ситуації покладаються на Закон України «Про акціонерні товариства», в якому загальним зборам присвячено розділ VII «Загальні збори акціонерного товариства» (ст.ст. 32-50).

Аналізуючи положення Закону України «Про акціонерні товариства» щодо загальних зборів, слід наголосити як на позитивних змінах, так і зазначити питання, які потребують, на нашу думку подальшого доопрацювання та уточнення.

По-перше, відповідно до ч.2 ст. 32 Закону встановлено обов'язок товариства проводити загальні збори щороку, тоді як раніше можливість визначення періодичності скликання зборів могла бути встановлена у статуті товариства.

По-друге, визначено перелік питань, які обов'язково мають бути віднесені до порядку денного річних загальних зборів та не рідше ніж раз на три роки (ст.32).

По-третє, встановлено, що повідомлення про проведення загальних зборів має здійснюватись персонально шляхом направлення акціонеру письмового повідомлення. Позитивним моментом є необхідність направлення разом з повідомленням й інформації про порядок денний. Обов'язок публікації повідомлення про проведення загальних зборів в офіційному друкованому органі передбачено лише для товариств з кількістю акціонерів понад 1000 осіб. Вважається, що таке положення є не достатньо виправданим, оскільки не виключені випадки, коли акціонер за тих чи інших підстав своєчасно не зможе отримати повідомлення та прийняти участь у загальних зборах. У зв'язку з чим, на нашу думку, бажано було б передбачити необхідність публікації оголошення принаймні для всіх публічних товариств.

По-четверте, передбачено можливість прийняття певних рішень, передбачених статутом, методом опитування для акціонерних товариств,

у складі яких кількість засновників не перевищує 25 осіб (ст. 48). Разом з тим, законодавством не визначено, яким чином саме має бути засвідчено особу акціонера, який надає відповідь. Можливо доцільно передбачити необхідність нотаріального засвідчення підпису акціонера на письмовій відповіді. Така процедура дещо ускладнить порядок проведення загальних зборів у формі заочного голосування, але з іншої сторони, надасть певні гарантії справжності наданих відповідей акціонера. Крім того залишається питання, чи може така відповідь бути надана представником акціонера, оскільки безпосередньо в ст. 49 Закону це не передбачено.

По-п'яте, відповідно до ст. 39 Закону акціонерам надається право призначити представника (представників) на загальних зборах постійно або на певний строк. Довіреність на право участі та голосування на загальних зборах акціонерного товариства може містити завдання щодо голосування, тобто перелік питань порядку денного загальних зборів із зазначенням того, як і за яке (проти якого) рішення потрібно проголосувати. Разом з тим, залишається відкритим питання щодо розподілу повноважень між декількома представниками, якщо довіреність не містить завдання щодо голосування, яким чином вони мають здійснювати представницькі повноваження, якщо, наприклад, буде прийнято різні рішення з одного й того ж питання, як в такому випадку здійснювати підрахунок голосів тощо. У зв'язку з цим вважається за необхідне передбачити в Законі обов'язковість визначення завдання щодо голосування кожного представника у випадку, якщо довіреність надається декільком представникам.

По-шосте, встановлено спеціальний порядок підрахунку голосів під час голосування, якщо рішення приймається за участю акціонерів-власників привілейованих акцій. Так, відповідно до ч.6 ст. 26 Закону рішення загальних зборів акціонерного товариства, що приймається за участю акціонерів – власників привілейованих акцій, які мають право голосу, вважається прийнятим у разі, якщо за нього віддано три четверті голосів акціонерів – власників привілейованих акцій, які брали участь у голосуванні з цього питання. Більша кількість голосів може бути передбачена статутом, якщо кількість акціонерів 25 осіб і менше. Враховуючи те, що кількість акціонерів – власників привілейованих акцій не може перевищувати 25% від загальної кількості акцій товариства, виникає питання щодо врахування інтересів інших акціонерів, голоси яких в даному випадку фактично не враховуються.

Також слід зазначити й про суттєві зміни в регулюванні створення та діяльності наглядової ради акціонерного товариства.

Відповідно до ст. 51 Закону наглядова рада акціонерного товариства є органом, що здійснює захист прав акціонерів товариства, і в межах компетенції, визначеної статутом та законом, контролює та регулює діяльність виконавчого органу.

Серед змін, які стосуються наглядової ради, слід зазначити наступні: по-перше, до наглядової ради можуть бути обрані фізичні особи, які мають повну дієздатність, при чому це не обов'язково мають бути акціонери, що передбачено Законом «Про господарські товариства»;

по-друге, з метою захисту прав акціонерів встановлено мінімальний склад наглядової ради в залежності від кількості акціонерів;

по-третє, акціонерам надано можливість призначати необмежену кількість представників у наглядовій раді. В цілому позитивно характеризуючи це положення, слід зазначити, що виникає питання щодо доцільності створення та діяльності наглядової ради, наприклад, у складі 100 осіб, якщо кожний з 10 акціонерів призначить по 10 представників;

по-четверте, обрання членів наглядової ради публічного товариства здійснюється виключно шляхом кумулятивного голосування, коли загальна кількість голосів акціонера помножується на кількість членів органу акціонерного товариства, що обираються, а акціонер має право віддати всі підраховані таким чином голоси за одного кандидата або розподілили їх між кількома кандидатами;

по-п'яте, передбачено обмежений строк діяльності наглядової ради, а саме протягом трьох років.

Слід зазначити, що це не повний перелік змін, які стосуються створення, діяльності органів акціонерних товариств. Переваги та недоліки більш повно проявляються саме в процесі застосування Закону «Про акціонерні товариства», а питання регулювання діяльності акціонерних товариств за новим законом потребують подальшого дослідження.

Бурлаков С.Ю.

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, к.ю.н.

Проблеми застосування способів захисту корпоративних прав, не передбачених законом під час вирішення корпоративних спорів

Оскільки корпоративні права входять в структуру цивільних прав, то відповідно до ст.16 Цивільного кодексу України [1] захист їх при порушенні має відбуватися способами передбаченими у ній. Аналогічний перелік встановлює і ст.20 Господарського кодексу України [2], окрім того, додатково передбачається застосування штрафних санкцій, оперативно-господарських санкцій, адміністративно-господарських санкцій, а також установа, зміни і припинення господарських правовідносин. З аналізу судової практики останнього часу вбачається, що господарські суди, задовольняючи позовні вимоги, застосовують способи захисту цивільних прав та законних інтересів осіб, які не передбачені чинним законодавством.

Так, суди помилково визнають дії осіб правомірними, хоча їх неправомірність ніхто з сторін та третіх осіб не заперечує. Так, рішенням Господарського суду Одеської області від 21.12.2006 р. у справі №1/499-06-12551 [3] за позовом ТОВ «Інститут аналізу права» до Виробничо-комерційної фірми «Алеа» про визнання реорганізації такою, що відбулась. Видається, що судом безпідставно був задоволений позов, яким визнано такою, що відбулась реорганізація Виробничо-комерційної фірми «Алеа» шляхом приєднання до ТОВ «Інститут аналізу права» та визнання ТОВ «Інститут аналізу права» правонаступником Виробничо-комерційної фірми «Алеа» щодо всіх майнових прав та обов'язків останньої, в тому числі щодо прав та обов'язків на об'єкт нерухомого майна КОЦДС «Вогник». Суд у судовому рішенні зазначив, що фактичні обставини справи свідчать про те, що Виробничо-комерційна фірма «Алеа» здійснила необхідний комплекс дій, націлених на приєднання до ТОВ «Інститут аналізу права», а останній, у свою чергу, в установленому законом порядку набув статус правонаступника відповідача. Правомірність такого рішення викликає сумнів оскільки, сторони самостійно здійснили всі передбачені дії для здійснення реорганізації шляхом приєднання та їх дії є добросовісними, і, як наслідок, спір про право не виникає. Таким чином, не повинні бути задоволені вимоги про визнання загальних зборів учасників

(акціонерів) товариства такими, що відбулись, визнання реорганізації такою, що відбулась тощо.

Досить поширеною є практика вирішення корпоративних спорів за позовами про визнання рішень загальних зборів правомочними. Видається, що у задоволенні таких позовів господарськими судами має бути відмовлено, оскільки заявлені вимоги про визнання дійсними загальних зборів та їх рішення не відповідають способам захисту прав та інтересів, встановлених цивільним або господарським законодавством. Зазначений підхід знайшов своє відображення у судовій практиці. Так, господарський суд Дніпропетровської області у рішенні від 06.04.07р. у справі № 31/122-07 за позовом ЗАТ «Трубний завод ВСМПО-АВІСМА» до ВАТ «Нікопольський південно-трубний завод» [4], Горбової О.І. про визнання дійсними зборів зробив висновок про те, що у суду відсутні підстави для задоволення такого позову, оскільки позачергові загальні збори ЗАТ «Трубний завод ВСМПО-АВІСМА» відповідно до ст.41 Закону України «Про господарські товариства» були правомочними, оскільки на зборах були присутні акціонери, що володіють 100% голосів. Зважаючи на те, що оспорюване рішення щодо додаткового випуску акцій прийняте простою більшістю голосів та не відноситься до питань, що згідно ст.42 Закону України «Про господарські товариства» потребують більшості голосів акціонерів, таке рішення є правомірним. Одночасно у суду відсутні підстави і для задоволення зустрічного позову, оскільки заявлені вимоги щодо визнання дійсними позачергових загальних зборів та їх рішення про здійснення закритого (приватного) розміщення акцій не відповідають можливим способам захисту прав та інтересів, встановлених господарським (цивільним) законодавством, у тому числі ст.16 ЦК України, та окрім того, не встановлені домовленістю (договором) між сторонами. Постановою Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 19.06.07 р. у цій же справі, якою апеляційну скаргу ЗАТ «Трубний завод ВСМПО-АВІСМА» залишено без задоволення, підкреслюється, що вимога про визнання дійсним рішення загальних зборів акціонерів не є спором про наявність чи відсутність цивільного права, тобто не є позовом про визнання. Зазначена вимога не може бути предметом спору та самостійно розглядатися. Таким чином, рішення загальних зборів та інших органів управління господарського товариства, які є правочинами за своєю правовою природою, є дійсними, якщо у судовому порядку не буде встановлено інше, тобто існує презумпція правомірності рішень відповідних органів управління.

На практиці трапляються випадки, коли позивач просить змінити суд місце проведення загальних зборів господарського товариства. Слід відмітити, що відповідно до ст.43 Закону України «Про господарські товариства» [5] про проведення загальних зборів акціонерів держателі іменних акцій повідомляються персонально передбаченим статутом способом. Крім того, загальне повідомлення друкується в місцевій пресі за місцезнаходженням акціонерного товариства і в одному із офіційних друкованих видань Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України чи Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку із зазначенням часу і місця проведення зборів та порядку денного. Так, Харківський апеляційний господарський суд у постанові від 03.10.2006 р. по справі за позовом ТОВ «Надія-Інвест» до ВАТ «Лебединське хлібоприймальне підприємство», ТОВ «Севен Хілз Інвестментс Груп» про зміну місця проведення загальних зборів акціонерів, скасувавши рішення господарського суду Сумської області від 27.07.2006 р., вказав, що чинне законодавство не передбачає можливості подання до господарського суду позову із зазначеною вимогою.

Таким чином, видається, що не можуть бути задоволені вимоги про зміну судом місця проведення загальних зборів господарського товариства, оскільки порядок визначення місця проведення визначений законодавством і спір про право не виникає.

У випадку, коли суд при вирішенні справи встановить, що предмет позову не відповідає встановленим законом способам захисту прав, господарський суд повинен відмовити в позові, а не припинити провадження у справі в зв'язку з її невідомістю суду. Підтвердженням цього підходу є постанова Житомирського апеляційного господарського суду від 09.12.05 р., якою він скасував рішення господарського суду Вінницької області від 23.06.2005 р. у справі за позовом Державної акціонерної компанії «Укрмедпром» до ВАТ «Фермент», ДКЦПФР про скасування рішення загальних зборів у зв'язку з тим, що предмет позову не відповідає встановленим законом способам захисту прав (рішення загальних зборів може бути визнано судом недійсними, а не скасовано), тому господарський суд повинен був відмовити в позові, а не припинити провадження у справі. Таким чином, якщо предмет позову не відповідає встановленим законом способам захисту прав необхідно відмовляти в позові, а не припинити провадження у справі.

Іншою є проблема, коли позивач звертається до господарського суду за захистом одночасно своїх прав та прав третіх осіб, оскільки позивачем у суді може бути лише та особа, права якої порушені або є реальна загроза їх порушення. Так, у Постанові Судової палати у

господарських справах ВСУ від 09.08.2005 р. у справі за позовом ТОВ «Транс-Агро-Сервіс» до ТОВ «Агропромислова компанія «Хронос», ВАТ «Український кредитно-торговий банк», ВАТ «Благовіщенське хлібоприймальне підприємство» про визнання недійсним договору встановлено. ТОВ «Транс-Агро-Сервіс» (акціонер ВАТ «Благовіщенське хлібоприймальне підприємство») звернулося до господарського суду з позовом про визнання недійсним договору застави, укладеного між ВАТ «Благовіщенське хлібоприймальне підприємство» та ВАТ «Український кредитно-торговий банк» у зв'язку з порушенням даним договором його прав як акціонера. Рішенням господарського суду м. Києва від 10.11.04 р., залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 23.12.04 р., позов задоволено. Залишаючи без змін постанову ВГСУ від 07.04.05 р., якою зазначені рішення скасовано, в задоволенні позову відмовлено, Судова палата у господарських справах ВСУ вказала, що ВГС України обґрунтовано виходив з того, що не можна вважати такою, що ґрунтується на законі, прийняту судами позицію про ототожнення власних прав та інтересів акціонера з правами та інтересами самого АТ.

В іншій справі господарський суд Дніпропетровської області у справі за позовом Петриченка К.В. до Українсько-чеського ЗАТ «Іскра-Ланіо» про визнання недійсним рішення загальних зборів обґрунтовано зробив висновок, що посилання позивача на те, що інший акціонер відповідача, Бедан Вірослав, також не приймав участі у оскаржуваних загальних зборах акціонерів, є безспідставними, оскільки позивачем не надано доказів щодо надання останнім повноважень позивачеві на захист його прав та інтересів у судовому засіданні. Позивач повинен довести, що певними діями (бездіяльністю) було порушено безпосередньо його права та інтереси, у іншому випадку суд повинен відмовити у позові.

Крім того, у постанові Вищого господарського суду України від 06.02.2007 р. у справі № 22/102-41/292 [6] за позовом ТОВ «Виробничо-комерційне товариство «Укртрансгаз-Сервіс» до ТОВ «Юніс реєстр консалтинг», ВАТ по газопостачанню та газифікації «Черкасигаз», третя особа – Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України» про визнання недійсними рішень загальних зборів, припинення дій. Звертаючись до суду, позивач просив здійснити захист його права шляхом заборони відповідачам чинити перешкоди щодо його участі у загальних зборах. ВГСУ вказав, що оскільки правовою підставою для звернення до господарського суду є захист порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів (ст. 1 Господарського процесуального кодексу України [6]), право на позов у особи виникає після порушення відповідачем її права, тобто захисту

підлягає вже порушене право, а не те, яке може бути порушено у майбутньому і щодо якого невідомо, буде воно порушено чи ні.

Таким чином, видається, що акціонери (учасники) господарського товариства не вправі також звертатися до суду за захистом прав та інтересів інших акціонерів (учасників) господарського товариства та самого товариства, а також обґрунтовувати свої вимоги порушенням прав інших акціонерів (учасників) товариства. Вирішуючи переданий на розгляд господарського суду спір по суті, необхідно встановити наявність у особи, яка звернулася з позовом, суб'єктивного матеріального права або законного інтересу, на захист якого подано позов, а також з'ясувати наявність чи відсутність факту їх порушення або оспорювання. Не можуть бути також задоволені позовні вимоги щодо захисту права, яке може бути порушено у майбутньому і щодо якого невідомо, чи буде воно порушено, наприклад, вимоги про припинення дій шляхом заборони чинити перешкоди позивачу щодо участі у загальних зборах тощо.

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44, ст.356.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 18, 19-20, 21-22, ст.144.
3. Рішення Господарського суду Одеської області від 21.12.2006 р. у справі №1/499-06-12551 за позовом ТОВ «Інститут аналізу права» до Виробничо-комерційної фірми «Алеа» про визнання реорганізації такою, що відбулась [Електронний ресурс].
4. Рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 06.04.2007 р. у справі № 31/122-07 за позовом ЗАТ «Трубний завод ВСМПО-АВІСМА» до ВАТ «Нікопольський південно-трубний завод» [Електронний ресурс].
5. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 року № 1576-ХП // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49, ст.682.
6. Постанова Вищого господарського суду України від 06.02.2007 р. у справі № 22/102-41/292 за позовом ТОВ «Виробничо-комерційне товариство «Укртрансгаз-Сервіс» до ТОВ «Юніс реєстр консалтинг», ВАТ по газопостачанню та газифікації «Черкасигаз», третя особа – Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України» про визнання недійсними рішень загальних зборів, припинення дій [Електронний ресурс].
7. Господарський процесуальний кодекс України від 06 листопада 1991 року № 1798-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6, ст.56.

Саражун І.Б.
к.ю.н., ст. наук. співробітник
Лабораторії корпоративного права
НДІ ППП АПрН України

Інсайдерська інформація як об'єкт корпоративних правовідносин

На сьогодні інсайдерська інформація є одним із найбільш дискусійних видів інформації в науковій юридичній літературі. Суперечності викликані нечіткістю правового регулювання її об'єкту. Відтак ускладнюється можливість одержання чи надання інсайдерської інформації, що порушує належне здійснення зазначеного немайнового корпоративного права.

Відсутність єдиного підходу до її предмету викликає проблеми, пов'язані із захистом цього права та встановленням відповідальності за розголошення даного виду інформації. Обрана тема дослідження присвячена змісту відносин, що складаються з приводу надання та одержання інсайдерської інформації та виявленню недоліків її правового регулювання.

Для з'ясування предмета інсайдерської інформації звернемося до ст.44 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок», де вона визначається як будь-яка неоприлюднена інформація про емітента, його цінні папери або правочини щодо них, оприлюднення якої може значно вплинути на вартість цінних паперів. При цьому інформація щодо оцінки вартості цінних паперів та/або фінансово-господарського стану емітента, якщо вона отримана виключно на основі оприлюдненої інформації або інформації з інших публічних джерел, не заборонених законодавством, не є інсайдерською інформацією [1].

У Рішенні ДКЦПФР від 23.01.2007 р «Про визначення інформації, яка належить до інсайдерської» №1344 йдеться, що це:

- 1.1. Такі відомості, що містяться в річній інформації про емітента: господарська та фінансова діяльність емітента; річна фінансова звітність.
- 1.2. Такі відомості, що містяться в квартальній інформації про емітента: господарська та фінансова діяльність емітента; квартальна фінансова звітність.
- 1.3. Відомості про особливу інформацію про емітента: прийняття рішення про розміщення цінних паперів на суму, що перевищує 25 відсотків статутного капіталу;

- прийняття рішення про викуп власних акцій;
- факти лістингу/делістингу цінних паперів на фондовій біржі;
- отримання позики або кредиту на суму, що перевищує 25 відсотків активів емітента;
- зміна складу посадових осіб емітента;
- зміна власників акцій, яким належить 10 і більше відсотків голосуючих акцій;
- рішення емітента про утворення, припинення його філій, представництв;
- рішення вищого органу емітента про зменшення статутного капіталу;
- рішення вищого органу емітента про припинення або банкрутство емітента [2].

Якщо перелік наведеної інформації порівняти із тим, як визначення доступної акціонерам інформації врегульоване у ст.77 Закону України «Про акціонерні товариства» [3], то квартальна фінансова звітність не включена до переліку даної статті Закону; а особлива інформація про товариство надається згідно з вимогами законодавства. До загальнодоступної акціонерам інформації законодавець відніс також «інші документи, передбачені законодавством, статутом товариства, його внутрішніми положеннями, рішеннями наглядової ради, виконавчого органу». З огляду на ст.77 Закону акціонери отримали право на значний обсяг інформації (крім документів бухгалтерського обліку, які не стосуються значних правочинів та правочинів у вчиненні яких є заінтересованість), яка може бути представлена їм для ознайомлення (хоча, видається неможливим встановити її вичерпного переліку). Виходячи із зазначених положень стає очевидним, що визначення інсайдерської та доступної акціонерам інформації істотно відрізняється: перша – не є загальнодоступною і право на її одержання мають не всі акціонери, а лише визначене коло осіб.

Суб'єктами цієї інформації виступають інсайдери – особи, які володіють інсайдерською інформацією у зв'язку з тим, що вони є:

1. власниками голосуючих акцій емітента або часток (паїв) у статутному капіталі емітента;
2. посадовими особами емітента;
3. особами, які мають доступ до інсайдерської інформації у зв'язку з виконанням трудових (службових) обов'язків або договірних зобов'язань незалежно від відносин з емітентом, зокрема:
 - юридичними особами, які перебувають з емітентом у договірних відносинах або прямо чи опосередковано у відносинах контролю;

- фізичними особами, які перебувають з емітентом або юридичними чи фізичними особами, пов'язаними з емітентом договірними відносинами або відносинами контролю, у трудових чи договірних відносинах або прямо чи опосередковано у відносинах контролю;
- державними службовцями.

Отже, виходячи із Закону, носіями цього виду інформації можуть бути колишні та діючі члени наглядової ради виконавчого органу, керівники та працівники структурних підрозділів АТ, що володіють такою інформацією, документами та фактичними даними, які при оприлюдненні можуть істотно вплинути на діяльність товариства та /чи вартість цінних паперів.

Проблема реалізації права на одержання такої інформації полягає з одного боку в тому, що вона є інсайдерською лише відносно. Адже є багато факторів (зокрема, особистих: якщо йдеться про численні виробничі конфлікти акціонерів із виконавчим органом наглядовою радою тощо), які роблять можливим доступ до цієї інформації, якщо комусь (наприклад, рейдерам) це дуже потрібно. З іншого боку, коло осіб яке нею володіє – це здебільшого посадові особи товариства, яким і самим може бути не вигідно оприлюднювати таку інформацію, тому й вони безпідставно відносять її до інсайдерської.

Стаття 45 Закону «Про цінні папери і фондовий ринок» встановила положення щодо заборони використання інсайдерської інформації. Обмеження, зазначені у цій статті поширюється також на осіб, які не є інсайдерами, але володіють інсайдерською інформацією і знають чи повинні знати, що ця інформація надійшла від інсайдера. Емітент або професійні учасники ринку цінних паперів, які здійснюють операції з цінними паперами цього емітента, повинні вести облік осіб, які мають доступ до інсайдерської інформації.

Хоча відповідальність посадових осіб органів АТ і передбачається у ст.63 ЗУАТ, - та вона обмежується лише відповідальністю перед товариством за завдані їх діями (бездіяльністю) збитки. Тому, вважається за доцільне відповідальність посадових осіб товариства, за розголошення такої інформації встановлювати у відповідних трудових угодах. Необхідним є також закріплення чіткого переліку об'єктів інформації, що надається учасникам, у внутрішніх документах товариства (статуті, положенні).

Учасники, які входять до складу виконавчих органів товариства, ревізійної комісії або займають керівні посади в господарських товариствах, мають практично необмежений доступ до інформації.

Відповідно до ст. 45 Закону інсайдеру забороняється:

- вчиняти з використанням інсайдерської інформації на власну користь або на користь інших осіб правочини, спрямовані на придбання або відчуження цінних паперів, яких стосується інсайдерська інформація, до моменту оприлюднення такої інформації;
- передавати інсайдерську інформацію або надавати доступ до неї іншим особам, крім розкриття інформації в межах виконання професійних, трудових або службових обов'язків та в інших випадках, передбачених законодавством;
- давати будь-якій особі рекомендації стосовно придбання або відчуження цінних паперів, щодо яких він володіє інсайдерською інформацією, до моменту оприлюднення такої інформації.

Ознайомлення учасників з інформацією про допущені товариством порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків є передумовою для винесення на загальних зборах рішення про притягнення до майнової відповідальності посадових осіб, винних у допущених правопорушеннях та заподіяних товариству збитках.

На шляху України до євроінтеграції та з метою вдосконалення правового регулювання права акціонера на інформацію необхідно враховувати вимоги ст. 2 Першої Директиви Ради Європейського Союзу щодо забезпечення обов'язкового розкриття вказаної у ній інформації та документації [4, с.3-7].

У ринкових умовах рівень розвитку законодавства, яке регулює питання забезпечення прав інвесторів на інформацію, є одним із основних факторів, які впливають на формування сприятливого інвестиційного клімату та зміцнення економіки країни. Адже потенційний інвестор, перш ніж здійснити купівлю акцій акціонерного товариства, зазвичай проводить розслідування стану справ товариства з метою визначення ступеня ризику і можливості одержання дивідендів від вкладів у майбутньому.

У більшості зарубіжних країн закон відносить інсайдерську діяльність до кримінальних злочинів і встановлює відповідальність за їх здійснення (від штрафу до тюремного ув'язнення). Так, наприклад, в Німеччині ст. 14 Закону про торгівлю цінними паперами забороняє інсайдеру: використовувати своє службове положення і відомості про цінні папери компанії (у якій він працює) для їх придбання і продажу для себе або іншої особи за свій або чужий рахунок; повідомляти іншим особам заборонену для розповсюдження інформацію або спрощувати доступ до неї; давати поради стороннім особам на основі володіння

інсайдерською інформацією з придбання або продажу цінних паперів; а третій особі, що володіє інсайдерською інформацією, використовувати ці знання для придбання або продажу інсайдерських цінних паперів за свій або чужий рахунок. Стаття 38 того ж закону передбачає покарання для осіб, що зробили дії, передбачені вищезазначеною ст. 14, у вигляді позбавлення волі на строк до 5 років або значного грошового штрафу.

Світова практика передбачає жорстку відповідальність за порушення законодавства про інсайдерську інформацію. Так, у 1964 році проблема незаконного використання інсайдерської інформації сколихнула громадськість Сполучених Штатів Америки. Під час гірських розробок компанією Texas Gulf Sulphur було виявлено величезні родовища мінералів. Певний час ця інформація була невідома громадськості, і лише невелика група інсайдерів володіла цією інформацією. Віце-президент корпорації Чарльз Фогарті, знаючи цінність таких відомостей, купив 3,1 тис. акцій Texas Gulf Sulphur і заробив на підвищенні ціни величезну на той час суму - 150 тис. дол. США. Такі його дії потягли за собою відповідальність.

Суд ухвалив, що ч. Фогарті зобов'язаний публічно розкрити інформацію про знайдені родовища мінералів або утриматися від торгівлі на її основі, до тих пір, поки дані відомості не стануть доступні решті інвесторів. Згідно закону Фогарті не мав права заробляти такі гроші на витратах непроінформованих трейдерів. Цей випадок став поштовхом до більш суворої відповідальності за використання інсайдерської інформації в США [5].

Відповідальність за розголошення та використання інсайдерської інформації в Україні встановлена у Кримінальному кодексі України, відповідно до якого, умисне розголошення чи інше використання не оприлюдненої інформації про емітента, його цінні папери або правочини з ними (інсайдерська інформація) за умови, що воно завдало істотної матеріальної шкоди інтересам держави чи інтересам юридичних або фізичних осіб, визначено як злочин і може загрожувати особі, якій ця інформація відома у зв'язку з професійною чи службовою діяльністю, обмеженням волі строком до трьох років або позбавлення волі на той же строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю строком до трьох років.

На переконання більшості експертів, така норма є дещо передчасною. В українському законодавстві дотепер не існує чітких критеріїв щодо інсайдерської інформації, і працівники правоохоронних органів не мають відповідного досвіду порушення кримінальних справ в такого роду справах. І важко визначити хто є суб'єктом цього злочину, і взагалі – що це за злочин. Можна майже з впевненістю стверджувати, що

ця норма ще не скоро запрацює, адже, власне категорія інсайдерської інформації, умисність її використання і тим більше зв'язок такого умисного використання із завданням істотної шкоди є оцінними, а отже, важко доказуваними.

Отже, можна виділити низку характерних ознак, притаманних інсайдерській інформації. Зокрема: 1) дана інформація є неоприлюдненою і не загальнодоступною; 2) предмет інсайдерської інформації – чітко визначений законодавством (хоча встановлений перелік не слід однозначно вважати вичерпним); 3) інсайдерська інформація ставить особу, що нею володіє, в нерівне положення в порівнянні з іншими суб'єктами ринку цінних паперів; 4) використання інсайдерської інформації може істотно вплинути на ринкові котирування цінних паперів або, в цілому, на ринок цінних паперів; 5) за розголошення чи використання цієї інформації може наставати відповідальність у встановленому законом (чи договором) порядку.

1. Закон України від 23.02.2006 р. «Про цінні папери та фондовий ринок» № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №31. – Ст.268.
2. Рішення ДКЦПФР від 23.01.2007 р. «Про визначення інформації, яка належить до інсайдерської» № 50/13317.
3. Закон України від 17.09.2008 р. «Про акціонерні товариства».
4. Перша директива Ради від 9 березня 1968 р. про координування гарантій, які вимагаються Державами-членами від компаній у розумінні другого абзацу ст. 58 Договору для захисту інтересів Держав-членів та інших держав з метою досягнення єдиної еквівалентності таких гарантій у всіх країнах Співтовариства // Директиви ЄС стосовно корпоративного законодавства. — К., 1998.
5. «Правовий тиждень» від 28.08.2007 р. Основні положення про інсайдерську інформацію.

Коргод С.О.

юрист в ТОВ «Юрбізнесконсалтинг»,
здобувач Київського національного
університету внутрішніх справ

Питання виключення учасника з товариства в судовому порядку

Господарським товариством визнаються підприємства, установи, організації, створені на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької

діяльності з метою одержання прибутку. Найпоширенішим видом господарських товариств є товариство з обмеженою відповідальністю (далі-товариство), тобто засноване однією або кількома особами (учасниками) товариство, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких встановлюється статутом. Поряд із сукупністю корпоративних прав, учасники товариства мають й певні обов'язки, зокрема вони зобов'язані додержуватися статуту товариства та виконувати рішення загальних зборів (стаття 117 ЦК України, стаття 11 Закону України «Про господарські товариства»).

В житті мають місце випадки, коли деякі учасники товариства неналежно виконують свої обов'язки, не сприяють у вирішенні статутних завдань товариства, вчиняють дії, спрямовані на перешкоджання здійсненню товариством підприємницької діяльності тощо. Через це господарська діяльність товариства ускладнюється, може занепадати і блокуватися, а в деяких випадках й припинитися, досягнення мети діяльності товариства стає неможливим. Ці дії недобросовісних учасників, безумовно, порушують права та інтереси інших – добросовісних учасників, а також інтереси самого товариства, тому виникає необхідність в їх захисті та відновленні нормальної діяльності товариства.

Так, згідно зі статтею 64 Закону України «Про господарські товариства» учасника товариства з обмеженою відповідальністю, який систематично не виконує або неналежним чином виконує обов'язки, або перешкоджає своїми діями досягненню цілей товариства, може бути виключено з товариства на основі рішення, за яке проголосували учасники, що володіють у сукупності більш як 50 відсотками загальної кількості голосів учасників товариства. При цьому цей учасник (його представник) участі у голосуванні не бере.

Вищий господарський суд України в одній зі своїх постанов роз'яснив, що виключення учасника товариства є формою відповідальності його перед товариством за невиконання обов'язків, передбачених установчими документами або законом. На відміну від виходу з товариства, виключення має примусовий характер і не залежить від бажання учасника. Воно можливе лише за наявності підстав, визначених законом та установчими документами. Правова природа виключення учасника за законодавством України полягає у тому, що це спеціальна корпоративна санкція до учасника, який не виконує корпоративних обов'язків [1]. Обов'язки учасника товариства, за систематичне невиконання яких його може бути виключено з товариства, визначаються статутом [2].

Питання про виключення учасника з товариства вважається прийнятим, якщо за нього проголосували учасники, які володіють у сукупності більш ніж 50% загальної кількості голосів учасників (стаття 64 Закону України «Про господарські товариства»). При цьому згідно з частиною першої статті 60 зазначеного Закону загальні збори учасників товариства вважаються повноважними, якщо на них присутні учасники (представники учасників), що володіють у сукупності більш як 60% голосів.

Проте, все найчастіше зустрічаються випадки, і судова практика є цьому підтвердженням, коли добросовісні учасники, які у сукупності володіють менше 60% голосів, позбавлені можливості самостійно на загальних зборах вирішити питання про виключення недобросовісного учасника з товариства в передбаченому законом і статутом порядку, оскільки ці загальні збори будуть неправомочними через відсутність кворуму, а це згідно з пунктом 25 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» є безумовною підставою для визнання ухваленого на цих загальних зборах рішення недійсним [3]. Тобто складається ситуація, коли недобросовісний учасник, створюючи перешкоди господарській діяльності товариства, систематично не лише не виконує своїх корпоративних обов'язків, але й таким чином порушує корпоративні права добросовісного учасника, створює перешкоди в їх реалізації, ухиляється від участі в загальних зборах учасників товариства. З огляду на це виникає питання про можливість застосування судової форми захисту прав добросовісного учасника та інтересів товариства шляхом виключення недобросовісного учасника з товариства в судовому порядку.

Так, в одній з постанов Вищій господарський суд України роз'яснив, що обов'язковою умовою підвідомчості вимоги про виключення учасника з товариства суду є неможливість вирішення цього питання зборами учасників товариства через блокування таким учасником роботи зборів. Невиконання одним з учасників своїх обов'язків перед товариством може порушувати інтереси інших учасників, створюються перешкоди в реалізації їх корпоративних прав [1].

Дійсно, добросовісний учасник не може самостійно, через недостатність у нього голосів (менше 60%), провести загальні збори і вирішити питання про виключення недобросовісного учасника з товариства у загальному порядку, оскільки такі загальні збори без участі недобросовісного учасника будуть неправомочними через відсутність 60% кворуму. Проте, для добросовісного учасника актуальним є запитання, чи є ці обставини правовою підставою для вирішення судом питання про виключення недобросовісного учасника?

Бажаючи поширити на ці правовідносини юрисдикцію судів та звертаючись до суду з подібними позовами, добросовісні учасники обґрунтовують свою позицію правом кожного на судовий захист та гарантією звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України; поширенням юрисдикції судів на всі правовідносини, які виникають в державі (статті 8, 55, 124 Конституції України), зазначаючи про виключну компетенцію господарських судів на спори між учасниками господарського товариства та господарським товариством, пов'язані з реалізацією та захистом корпоративних прав [4] та наполягаючи на тому, що такий спосіб захисту права, як виключення учасника з товариства, хоча й не передбачений статтею 16 ЦК України, проте впливає зі змісту положень Закону України «Про господарські товариства» (стаття 64) та є водночас корпоративною санкцією до учасника, який не виконує корпоративних обов'язків, а тому не є порушенням статті 41 Конституції України (порушенням права власності).

Ми не можемо погодитися із вищезазначеним мотивуванням і заперечуємо поширення судової форми захисту прав на правовідносини щодо виключення учасника з товариства в судовому порядку з огляду на таке.

Так, за загальним правилом, як зазначив Вищий господарський суд України, господарські суди не вправі приймати рішення з питань, віднесених до виключної компетенції загальних зборів (пункт 2.8). Вищий господарський суд також роз'яснив, що у вирішенні спорів, пов'язаних з виключенням таких учасників з відповідних товариств, господарським судам слід враховувати, що прийняття рішення про виключення учасника з господарського товариства законом віднесено до компетенції учасників цих товариств, а не господарського суду. Суд лише перевіряє обґрунтованість та законність прийняття рішення про виключення учасника у разі подання останнім позову про визнання такого рішення недійсним (пункт 3.10) [4]. Пленум Верховного Суду також звертає увагу, що виключення учасника з товариства відповідно до статті 59 Закону про господарські товариства належить до компетенції загальних зборів товариства, а не суду (пункт 29) [3].

Таким же чином іде й судова практика вищих судових інстанцій. Так, вирішуючи спори за позовом одного із учасників товариства до іншого, які мали по 50% голосів, про виключення недобросовісного учасника з товариства у зв'язку із невиконанням обов'язків учасника з мотивів неможливості прийняття загальними зборами рішення про виключення через рівну кількість голосів, Верховний Суд України неодноразово зазначав, що вирішення спорів учасників товариства про

виключення з товариства за систематичне невиконання або неналежне виконання обов'язків може проводитися рішенням, за яке проголосували учасники, що володіють у сукупності більш як 50% загальної кількості голосів учасників товариства. Чинним законодавством не передбачена можливість вирішення в судовому порядку питання про виключення зі складу учасника товариства при рівності часток кожного з них у статутному капіталі. Тому позивач, який мав лише 50% голосів, обрав помилковий шлях захисту своїх прав, звертаючись до суду з позовом про виключення іншого учасника, що є неможливим при рівній кількості голосів [5].

Вищий господарський суд України, розглядаючи позов товариства про виключення з його складу співзасновника із часткою 49%, оскільки загальні збори не можуть прийняти рішення про його виключення, зазначив про те, що про виключення з товариства будь-кого з його учасників має бути прийнято відповідне рішення в порядку, передбаченому Законом України «Про господарські товариства». Враховуючи непроведення загальних зборів учасників і неприйняття рішення про виключення недобросовісного учасника з товариства, тому правові підстави для задоволення позову відсутні [6].

Отже, як вбачається з аналізу законодавства та судової практики, суди не вправі приймати рішення про виключення учасника з товариства у зв'язку з невиконанням цим учасником його статутних обов'язків, оскільки це тягне за собою припинення корпоративних прав учасника з порушенням статті 64 Закону України «Про господарські товариства» і встановленого статтею 41 Конституції України принципу непорушності права власності та є втручанням в діяльність вищого органу товариства, що є неприпустимим, адже всі віднесені до компетенції загальних зборів питання мають вирішуватися лише останніми шляхом голосування на них відповідно до кількості голосів кожного учасника, в тому числі й недобросовісного, неврахування голосів якого можливе лише у випадку, передбаченому статтею 64 зазначеного Закону.

Водночас, можливість пред'явлення позову до недобросовісного учасника про припинення зловживання правом шляхом спонукання його взяти участь в загальних зборах хоча й впливає зі змісту статей 12, 13 ЦК України, проте не ґрунтується на спеціальних нормах, які регулюють ці правовідносини, адже, як роз'яснив Пленум Верховного Суду України, участь у загальних зборах та голосування на них є правом, а не обов'язком учасника, а тому з огляду на статтю 19 Конституції України суди не вправі зобов'язати учасника товариства взяти участь чи зареєструватися для участі у загальних зборах (пункт 24) [3].

Отже, розглянута нами ситуація свідчить про неможливість застосування судової форми захисту корпоративних прав добросовісного учасника та інтересів товариства від дій недобросовісного учасника шляхом виключення останнього з товариства в судовому порядку, а також зобов'язання його взяти участь у загальних зборах та реалізувати інші права учасника. І хоча, за загальним правилом, володіння корпоративними правами та їх здійснення не повинно завдавати шкоди правам та інтересам інших осіб, проте, як вбачається з вищевикладеного, добросовісні учасники все ж таки мають шукати інші, позасудові способи «боротьби» з недобросовісними учасниками.

1. Постанова Вищого господарського суду України від 29.05.2007 р. у справі № 2-802/2006 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України.
2. Постанова Вищого господарського суду України від 20.12.2007 р. у справі № 2/480-НМ [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Вищого господарського суду України.
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» № 13 від 24.10.2008 р. // Судовий випуск. Юридична практика. – 2008. – № 11 (31), 25 листопада 2008 року.
4. Рекомендації президії Вищого господарського суду України від 28.12.2007 р. № 04-5/14 «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Вищого господарського суду України.
5. Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 28.12.2005 р. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України.
6. Рішення колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16.08.2006 р. у справі 6-5701ск05 [Електронний ресурс] / Єдиний державний реєстр судових рішень України.
7. Постанова Вищого господарського суду України від 06.03.2008 р. у справі № 48/334 [Електронний ресурс] / Веб-сайт «Ліга:Закон».

Великорода О.М.

кандидат юридичних наук, професор кафедри судочинства юридичного факультету Прикарпатського інституту ЛьвДУВС

Поділ корпоративних прав між подружжям

Сьогодні правове регулювання корпоративних правовідносин є однією з найбільш пріоритетних сфер правового регулювання як в законодавстві України, так і в законодавстві зарубіжних країн. В зв'язку з цим останнім часом різко зросла кількість досліджень присвячених проблемам корпоративного права. В останні роки було прийнято ряд законодавчих актів, які суттєво покращили правове регулювання корпоративних правовідносин. В той же час, варто зауважити, що вітчизняне законодавство недостатньо повно та чітко регулює окремі питання, що в свою чергу призводить до неоднакового тлумачення та застосування судами корпоративного законодавства. А це, в свою чергу, є причиною численних помилок при розгляді судами корпоративних спорів, високої питомої ваги скасованих та змінених судових рішень. Так, наприклад в 2006 році і першому півріччі 2007 року було задоволено близько 40% апеляційних скарг і понад 40% касаційних скарг [1].

Безумовно, після внесення змін в законодавство, роз'яснень Верховного Суду України та Вищого господарського суду України кількість помилок при розгляді судами корпоративних спорів різко зменшилась, проте і сьогодні залишається цілий ряд питань, на які неможливо дати однозначної відповіді без вдосконалення правового регулювання корпоративних правовідносин. Одним з таких питань, на мою думку, є питання можливості поділу корпоративних прав між подружжям після розірвання шлюбу.

Вирішуючи дану проблему насамперед, слід з'ясувати, поняття корпоративних прав. В Цивільному кодексі не виділяється окремо такий об'єкт як корпоративні права. Згідно ж зі ст.167 Господарського кодексу, корпоративні права - це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [2]. Таким чином, до корпоративних прав відносяться: а) участь в управлінні господарською організацією; б) отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації; в) отримання певної частки активів у разі ліквідації господарської організації. Такі ж правомочності передбачені і в п.1.8 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» [3].

Слід зауважити, що згідно зі ст.61 Сімейного кодексу, об'єктом права спільної сумісної власності подружжя може бути тільки майно [4]. Таким чином, потрібно, перш за все, з'ясувати чи є майном корпоративні права. Згідно зі ст.177 Цивільного кодексу, об'єктами цивільних прав

є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага [5]. Аналізуючи дану норму, можна зробити висновок, що корпоративні права не згадуються прямо серед об'єктів цивільних прав, а це означає, що вони входять до одного з перелічених об'єктів. В ч.1 ст.100 Цивільного кодексу зазначається, що право участі у товаристві є особистим немайновим правом і не може окремо передаватися іншій особі [5]. Варто зазначити, що дана норма є, на мою думку, дещо суперечливою, оскільки право участі в товаристві, як одна з правомочностей корпоративних прав може передаватися іншим особам. Крім цього, дана стаття суперечить і ст.269 Цивільного кодексу, в якій зазначається: а) особисті немайнові права фізичної особи не мають економічного змісту (право ж управління господарською організацією має економічний зміст, оскільки таке управління здійснюється з метою отримання прибутку); б) особисті немайнові права тісно пов'язані з фізичною особою, фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав, особистими немайновими правами фізична особа володіє довічно [5] (в той же час право управління господарською організацією як і інші правомочності, які входять в зміст корпоративних прав можуть бути відчужені). Таким чином, здійснюючи комплексний аналіз норм Цивільного кодексу можна зробити висновок, що корпоративні права, в тому числі право на участь в управлінні, як одна з правомочностей корпоративних прав, не відносяться до особистих немайнових прав.

В той же час в ст.190 Цивільного кодексу зазначається, що майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки [5]. Враховуючи те, що право на участь в управлінні має майновий характер, оскільки здійснюється з метою отримання прибутку, інші ж правомочності корпоративних прав безумовно належать до майнових прав, можна зробити висновок, що корпоративні права відносяться до майна (в розумінні ст.190 Цивільного кодексу). Такої ж думки дотримуються і ряд інших вчених, так зокрема, Кравчук В.М., аналізуючи правову природу корпоративних прав, також зазначає, що корпоративні права є майном [6, С.261-262].

В постанові Пленуму Верховного Суду України "Про практику розгляду судами корпоративних спорів" взагалі не згадується про можливість поділу корпоративних прав між подружжям [7]. В той же час в постанові Пленуму Верховного Суду України "Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного

майна подружжя" вирішуються деякі питання поділу корпоративних прав. Так в п.28 даної постанови передбачено, що власником майна, переданого йому засновниками і учасниками, є саме товариство. Вклад до статутного фонду господарського товариства не є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Це саме стосується і майна переданого засновником приватному підприємству (п.29). Інший з подружжя має право тільки на поділ одержаних доходів від діяльності даних організацій [8]. Таким чином в даній постанові йдеться тільки про можливість отримання певної частки прибутку (одну з правомочностей корпоративних прав) і нічого не говориться про можливість поділу між подружжям корпоративних прав у цілому. В той же час практикуючі юристи також звертають увагу, що корпоративні права можуть бути предметом поділу між подружжям як і інше майно [9].

Таким же шляхом йде і судова практика. Так, в ухвалі Верховного Суду України від 06 жовтня 2004 року "Про визнання права власності на майно та поділ майна" (справа № 06-7037к04) зазначається: "при вирішенні спору стосовно поділу майна, що є спільною сумісною власністю подружжя, одним із предметів якого є частка одного з подружжя в статутному фонді господарського товариства, суду необхідно було виходити з того, що вклад, внесений до статутного фонду товариства, зокрема, за рахунок спільних коштів чи майна подружжя, відповідно до наведених вимог чинного законодавства, є власністю цього товариства, тому не може бути предметом поділу за вимогами щодо поділу спільного майна подружжя. Оскільки чинне законодавство не відносить корпоративне право, яке набувається засновником або учасником щодо товариства, до особистих майнових прав, тому саме воно може бути предметом спільної сумісної власності" [10]. Таким же шляхом пішов і Івано-Франківський міський суд, при поділі майна між подружжям, визнавши за дружиною право власності на половину корпоративних прав двох приватних підприємств, вказавши, що корпоративні права є майновими правами, а отже відносяться до майна (рішення Івано-Франківського міського суду від 22 вересня 2009 року, справа № 2-1216/2009 року) [11].

Таким чином, на мою думку, корпоративні права можуть бути об'єктом спільної сумісної власності подружжя як і інше майно. Проте для уникнення ухвалення судами суперечливих рішень потрібно змінити статтю 100 Цивільного кодексу, а також чітко визначити в Постанові Пленуму Верховного Суду України, що корпоративні права є майном.

1. Узагальнення Верховного Суду України "Практика розгляду судами корпоративних спорів". / ЗАТ "Інформтехнологія". DVD-диск "Нормативні акти України".

2. Господарський кодекс України в редакції від 16 січня 2003 року зі змінами і доповненнями. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 18 – 22. – ст. 144.
3. Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” в редакції від 28 грудня 1994 року зі змінами і доповненнями. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 4. – ст. 28.
4. Сімейний кодекс України в редакції від 10 січня 2002 року зі змінами і доповненнями. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №№ 21 – 22. – ст. 135.
5. Цивільний кодекс України в редакції від 16 січня 2003 року зі змінами і доповненнями. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40 – 44. – ст. 356.
6. Кравчук В.М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. – К.: Істина, 2008. – 720 с.
7. Постанова Пленуму Верховного Суду України “Про практику розгляду судами корпоративних спорів” в редакції від 24 жовтня 2008 року. // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 11.
8. Постанова Пленуму Верховного Суду України “Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя” в редакції від 21 грудня 2007 року. // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 1.
9. Спадкування корпоративних прав: юридичні нюанси та оподаткування доходів. / www.materik.net.ua/stat-002.php.
10. Ухвала Верховного Суду України “Про визнання права власності на майно та поділ майна” від 06 жовтня 2004 року (справа № 06-7037кс04). // “Юридична газета” – 1 червня, 2005.
11. Рішення Івано-Франківського міського суду від 22 вересня 2009 року (справа № 2-1216/2009 року).

Фігель А.А.

Здобувач НДІ ППП АПрН України

Загальні засади цивільно-правового захисту права власності

ст. 13 Конституції України закріплює положення, відповідно до якого усі суб'єкти права власності рівні перед законом і держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності. Право власності являється

одним із важливих об'єктів державного захисту, оскільки власність в її різних формах є основою економічного розвитку суспільства, а дане право є одним із найважливіших невід'ємних прав людини.

На захист права власності спрямовані норми як цивільного, так і кримінального, адміністративного, трудового, сімейного права тощо.

Особливістю цивільно-правового захисту права власності, порівняно з іншими видами, являється те, що таке право має на меті відновлення порушених прав, попереднього майнового стану особи, права якої порушено.

Стаття 15 Цивільного кодексу України передбачає, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання, а також на захист інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного права [1, ст. 8].

Право на захист є складовою частиною суб'єктивного права та здійснюється особою на свій розсуд, у межах встановлених законом (ст. 20 ЦК України).

Нездійснення права на захист не є підставою його припинення. Але в окремих випадках встановлюються обмежувальні (преклюзивні) строки, сплив яких позбавляє володільця цивільно-правової можливості їх захищати.

Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути визнання права, визнання правочину недійсним, припинення дії, яка порушує право, зміна та припинення правовідношення тощо (ст. 16 ЦК України). Водночас у главі 29 ЦК України, в окремих нормах закріплені засади захисту права власності та способи його захисту.

Під захистом права власності, В.М. Співак розуміє сукупність передбачених чинним законодавством заходів, що застосовуються у випадку порушення цього права і спрямовані на попередження порушення чи відновлення порушеного права власності [2, ст. 150].

Деякі науковці розділяють цивільно-правові засоби захисту права власності на легітимні (публічні) – ті, що здійснюються на підставі припису закону за допомогою суду та інших державних органів, і самоврядні (приватні) – ті, що здійснюються самостійно (самозахист, захист на підставі норм, встановлених договором тощо) [3, ст. 306].

У свою чергу легітимовані засоби захисту права власності поділяються на адміністративні та судові. Останні мають найбільше практичне значення та в вітчизняній цивільній науці поділяються на речово-правові та зобов'язально-правові.

В чинному законодавстві також знайшли своє закріплення спеціальні засоби захисту порушених прав власників, такі як позови про визнання правочину недійсним; способи захисту права власності померлих та

осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошених померлими; способи захисту прав власників від неправомірного чи правомірного втручання державних органів [4, ст. 499].

Речово-правові засоби захисту права власності застосовуються при безпосередньому порушенні права власності, зв'язаному з протиправними діями третіх осіб, що виключають чи обмежують здійснення власником своїх правомочностей. В такому випадку вступає в дію їхній абсолютний захист, спрямований на усунення перешкод у здійсненні права власності, який орієнтований на захист безпосередньо права власності і не зв'язаний будь-якими конкретними зобов'язаннями між власником і порушником [5, ст. 266].

Такими засобами захисту являються позов власника про витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикаційний позов); позов власника про усунення перешкод, що заважають нормальному здійсненню права власності (негаторний позов); позов про визнання права власності. Останній, ряд цивілістів відносять такі позови до негаторних або віндикаційних позовів, однак В.А. Рясенцев, Ю.К. Толстой виділяють їх в самостійну групу, що і знайшло свою підтримку в ст. 392 ЦК України.

Віндикаційний позов - це позов позивача, який не володіє майном, про витребування майна з чужого незаконного володіння. Його метою є відновлення порушеного права власності. Цей позов був відомий ще в римському цивільному праві - *aktion rei vindication* - віндикаційний позов.

Даний позов виражено у ст. 387 ЦК України, а саме власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним.

Для подання вище зазначеного позову необхідно, щоб таке майно вибуло фактично з володіння власника, перебувало в натурі у володінні іншої особи (добросовісний і недобросовісний володілець) та предметом позову має бути конкретна індивідуально - визначена річ, а у власника та володільця річчю відсутні договірні відносини.

Права та інтереси власника можуть бути порушені і в тих випадках, коли майно не вибуває з його володіння, але треті особи створюють перешкоди в користуванні чи розпорядженні майном. У таких випадках власник може захистити своє право власності від порушень позовом, який у науці цивільного права називається негаторним (*actio negatoria*). На негаторний позов не поширюються вимоги позовної давності, отже може бути поданий у будь-який час доки триває порушення з боку третіх осіб або його наслідки не ліквідовані.

Для подання негаторного позову необхідні такі умови, як відсутність договірних відносин між власником і особою, яка чинить перешкоди в користуванні річчю; річ має знаходитись у володінні власника; мають існувати перешкоди з боку третіх осіб щодо нормального користування чи розпорядження власником своїм майном.

Деякі цивілісти вважають, що нарівні з вимогами про усунення перешкод у здійсненні права власності, які вже мають місце, даний позов може бути використано для запобігання можливому порушенню права власності, коли існує загроза такого порушення [6, ст. 411].

Слід зазначити, що римському праву був відомий спеціальний позов про заборону створення в майбутньому перешкод здійсненню права власності - *actio prohibitoria* (прогібіторний позов).

Відповідно до ст. 392 ЦК України, власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності.

Зобов'язально-правові засоби захисту права власності передбачені в договірних відносинах та деліктних зобов'язаннях.

До зобов'язально-правових засобів належать: способи захисту права власності в договірних відносинах (відшкодування збитків, заподіяних невиконанням чи неналежним виконанням договору, повернення речей, переданих в користування за договором); способи захисту права власності деліктних зобов'язаннях; повернення безпідставно отриманого чи збереженого майна.

Власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності.

Позов про визнання права власності - це вимога власника майна про констатацію перед третіми особами факту наявності у нього права власності на спірне майно.

Зазначений позов може бути заявлений власником індивідуально-визначеної речі, що як володіє, так і не володіє нею, права якого оспоруються, заперечуються чи не визнаються третьою особою, що не знаходиться з власником у зобов'язальних чи інших відносинах із приводу спірної речі.

Підсумовуючи вище наведене, слід зазначити, що інститут права власності посідає центральне місце в системі цивільного права будь-якої правової системи, в тому числі правової системи України.

Право власності - сукупність правових норм, які регулюють відносини, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням власником належним йому майном на свій розсуд і в своїх інтересах,

усунення усіх третіх осіб від протиправного втручання у сферу його володіння цим майном, а також обов'язки власника не порушувати прав та законних інтересів інших осіб.

Захист і охорона права власності є однією з найважливіших функцій держави, так як захист економічних відношень власності як матеріального підґрунтя будь-якого суспільного ладу складає найважливішу задачу будь-якої правової системи.

Сукупність правових засобів, які застосовуються в зв'язку з порушенням права власності і які направлені на відновлення та захист майнових інтересів їх володільця являють собою захист права власності.

1. Цивільний кодекс України: Офіційне видання. – К.: Атіка, 2003. – С.8
2. Співак В. М. Цивільне право України. – К., 2004. – С.150
3. Харитонов Є. О., Санаіхметова Н. О. Цивільне право України. – К.: Істина, 2003. – С. 306
4. Дзера О. В., Кузнецова Н. С. Цивільне право України. – Кн.1. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 499
5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. – К., 2005. – С. 266
6. Толстой Ю. К., Сергеева А. п. Гражданское право. – Т.1. – Санкт-Петербург, 1996. – С. 411

Ковалишин О.Р.
аспірант Прикарпатського
національного університету ім.
В.Стефаника

Підстави та правові наслідки визнання рішення загальних зборів акціонерів недійсним

Серед всіх корпоративних спорів, які вирішуються господарськими судами України, чи не найбільшу частку займають оскарження рішень загальних зборів.

Визнання рішень загальних зборів недійсними є найбільш проблемним та має більше значення, ніж визнання недійсним значного правочину, визнання незаконними дії органів управління чи посадових осіб акціонерного товариства. І це цілком очевидно. Адже, найвагоміші питання господарської діяльності акціонерного товариства, відповідно до ч. 1 ст. 33 Закону України «Про акціонерні товариства» вирішуються саме на загальних зборах товариства[1].

Проблемами особливостей визнання рішень загальних зборів недійсними, порядку та підстав їх оскарження в свій час займалися такі вчені як Н.С.Глусь, В.І. Добровольський, В.М.Кравчук, О.О.Остапенко, І.В.Спасибо-Фатеева, М.О.Стефанчук, О.В. Щербина та ряд інших.

В контексті досліджуваних проблем варто зазначити, що рішення загальних зборів акціонерних товариств є актами за своєю природою. На відміну від правочинів, невідповідність їх законодавству не завжди свідчить про їх недійсність. Правочин, якщо він укладений з порушенням чинного законодавства, тягне за собою визнання останнього недійсним. Рішення загальних зборів, якщо воно прийняте з порушенням чинного законодавства, не обов'язково буде визнаватися недійсними. Визнання останнього таким вирішується судом і є можливим лише за наявності певних умов.

Вчені по-різному підходили до визначення підстав недійсності рішень загальних зборів акціонерів.

О.В.Щербина пропонувала наступний перелік підстав для визнання рішень загальних зборів недійсними: прийняття рішення з питань, не включених до порядку денного зборів; відсутність належним чином оформленого протоколу загальних зборів; прийняття рішення на зборах, скликаних з порушенням порядку скликання; невідповідність рішення інтересам товариства в цілому або інтересам його акціонерів чи кредиторів[4, с. 94].

Н.С.Глусь вважав, що такими підставами для визнання рішень загальних зборів недійсними могли б бути наступні: суперечливість рішення, яке було прийняте чинному законодавству; відсутність кворуму при прийнятті рішення; рішення прийняте з порушенням інтересів меншості. При цьому вчений зазначав, що при такому порушенні повинно мати місце зловживання правом більшістю[3, с. 12].

Відповідно до ч.17 Постанови Пленуму Верховного Суду України, підставами для визнання недійсними рішень загальних зборів акціонерів (учасників) господарського товариства можуть бути:

- порушення вимог закону та/або установчих документів під час скликання та проведення загальних зборів товариства;
- позбавлення акціонера (учасника) товариства можливості взяти участь у загальних зборах;
- порушення прав чи законних інтересів акціонера (учасника) товариства рішенням загальних зборів[2].

В цілому можна погодитися з такою класифікацією підстав. Але інколи сліпе їх дотримання може призвести до зловживань зі сторони

суду чи винесення несправедливих рішень. Адже не завжди порушення процедури скликання загальних зборів чи ущемлення певних прав акціонера є настільки серйозними, що вимагають визнання рішення недійсним.

Тому було б доцільно в законодавстві передбачити також умови, за яких рішення не буде визнаватися недійсним. Такими, на нашу думку, умовами могли б стати наступні: 1) рішення не спричинило збитків акціонеру; 2) порушення законодавства не являються суттєвими; 3) голосування акціонера не могло вплинути на прийняте рішення. Тут потрібно зауважити, що необхідна наявність всіх трьох умов:

Наступна істотна проблема полягає в тому, що при порушенні корпоративних прав акціонер завжди зобов'язаний звертатися в суд для їх захисту. Щодо певних порушень, які мають оціночний характер, таке звернення само собою розуміється є доцільним, оскільки тільки суд має право вирішувати питання про наявність порушення чи його відсутність. Разом з тим інколи вчиняються дії, незаконність яких, є цілком очевидною, але акціонер, права якого порушені, зобов'язаний все-одно звертатися до суду.

Фактично це призводить до зловживань на практиці. Наприклад, недобросовісні акціонери скликають загальні збори та за відсутності кворуму приймають рішення. Акціонери, права яких порушені змушені звертатися до суду, та пройти всю процедуру судового розгляду з метою захисту своїх порушених корпоративних прав, незважаючи на те, що факт незаконності проведення такого рішення зборів був очевидним ще з самого початку.

Було б доцільно за таких умов вести мову про поділ рішень загальних зборів на недійсні та нікчемні (тобто такі, які не мають юридичної сили з моменту їх прийняття).

Проблеми пов'язані з поділом рішень, які прийняті з порушенням чинного законодавства, не є новим для законодавства європейських країн. Так, зокрема, в Законі про акціонерні товариства Німеччини (1965р.) чітко передбачено підстави, згідно яких одні рішення визнаються нікчемними, а інші за певних умов дають підставу для визнання такого рішення незаконним в судовому порядку.

Аналогічні норми існують в законодавстві Швейцарії.

Згідно ст. L220-121 Торгового кодексу Франції рішення зборів акціонерів, які прийняті за відсутності кворуму, з питань, що невиключені в повістку дня визнаються нікчемними. Інші порушення можуть бути анульованими, але до моменту анулювання вони є дійсними.

Тому вирішити дану проблему в Україні можна було б, якщо визначити підстав такої нікчемності. За таких умов, лише встановлення

наявності однієї з таких обставин, тягнуло б за собою нікчемність такого рішення без потреби постановлення окремого рішення.

Дискусійним є також строк для оскарження рішень загальних зборів акціонерів. О.В.Щербина вважає, що необхідно застосовувати загальний строк позовної давності – три роки [4, с. 96]. Н.С.Глусь зауважує, що необхідно встановлювати спеціальний строк для оскарження – один місяць [3, с. 20].

Ч.1 ст.50 Закону України «Про акціонерні товариства» передбачає 3-місячний строк для оскарження незаконних рішень загальних зборів з моменту їх проведення. На нашу думку, спірним та недосконалим є застосування такого формулювання.

День проведення загальних зборів не завжди є тим днем, з якого акціонер знає про порушення свого права. Відповідно нелогічно з цього моменту відраховувати 3-ох місячний строк для його оскарження. Даний момент можна обрати за точку відліку лише в тому випадку, якщо акціонер завчасно був повідомлений про час та місце проведення загальних зборів. В такому випадку він зможе реалізувати своє право приймати участь в таких зборах особисто чи через представника. Але часто буває, що акціонерів взагалі не повідомляють про час та місце проведення загальних зборів.

Якщо про час та місце проведення чергових загальних зборів власник цінних паперів акціонерного товариства міг приблизно знати про період їх проведення, то уникнути можливого неповідомлення про проведення позачергових зборів йому аж ніяк не вдасться. В результаті акціонер звертається за захистом своїх порушених прав після пропущення 3-ох місячного строку.

Тому, було б краще відраховувати цей строк з того моменту, коли акціонер дізнався чи міг дізнатися про порушення своїх прав.

Таким чином, процедура визнання рішень загальних зборів містить чимало суперечливих моментів, що зумовлені, зокрема, неможливістю задовольнити інтереси всіх акціонерів, власників корпоративних прав. Вирішення цих проблем можливе лише врахувавши думки правників, використовуючи найкращий досвід іноземних правових доктрин, а також зваживши на необхідність забезпечення прав власників корпоративних прав.

1. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 року // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – №50-51. – Ст.384.

2. Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 року. // www.zakon.gov.ua.

3. Глусь Н.С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: Автореф. дис. . . канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський нац. Унів-тет ім. Т.Шевченка. – К., 2000. – 23с.
4. Щербина О.В. Правове становище акціонерів за законодавством України. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 158с.

Джосчка О.П.

асистент кафедри цивільного права
та процесу Львівського національного
університету імені Івана Франка

Передумови здійснення банками діяльності з управління цінними паперами

Здійснення корпоративних прав, посвідчених цінними паперами, відбувається із застосуванням новел чинного законодавства. Зокрема, власники акцій (чи інших видів пайових цінних паперів) можуть передавати, належні їм на праві власності цінні папери в управління професійним учасникам фондового ринку. За умов ефективної діяльності останніх, власники одержують прибутки від цінних паперів не лише у вигляді дивідендів, але і як сум, одержаних в результаті виконання договорів управління цінними паперами. Проте, чинне законодавство не містить достатньої регламентації, яка б забезпечувала діяльність професійних управителів цінними паперами.

Безсумнівно, актуальним питанням сьогодення виступає розвиток фондового ринку. Статтею 17 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» встановлено, що професійна діяльність з торгівлі цінними паперами на фондовому ринку провадиться торговцями цінними паперами — господарськими товариствами, для яких операції з цінними паперами є виключним видом діяльності, а також банками. Статтею 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» передбачено, що банки мають право здійснювати операції з довірчого управління коштами та цінними паперами за договорами з юридичними та фізичними особами.

Питання про діяльність банків як управителів цінними паперами було предметом дослідження Національного банку України (надалі – НБУ). Департаментом методології банківського регулювання та нагляду НБУ у Листі до Асоціації банків України від 03.08.2006 р. N 40-112/2574-8108 (надалі – Лист) зазначено: «За результатами аналізу операцій банків спостерігається тенденція зростання обсягів операцій банків з довірчого управління майном та існує загроза виникнення

банків-трастів, які будуть спеціалізуватися на наданні послуг з довірчого управління коштами, в процесі якого кошти довірительів проходять транзитом через цей банк, і не включаються до складу його активів та пасивів. На сьогодні, незважаючи на існуючі ризики операцій з довірчого управління, стрімке зростання їх обсягів, з боку Національного банку не встановлено ніяких вимог щодо обмеження ризиків за операціями банків з довірчого управління, що дозволяє банкам безконтрольно нарощувати обсяги таких операцій». В цьому контексті важливого значення для індивідуальних інвесторів набувають законодавчі механізми щодо передання в управління належних їм цінних паперів. За змістом управління цінними паперами, що здійснюється торговцями цінними паперами та банками, а також діяльність з управління активами інституційних інвесторів, що провадиться компаніями з управління активами, мають багато спільних рис. За відсутності норм, які б регламентували діяльність банків як управителів цінними паперами та фактичним здійсненням ними такої діяльності, виникає ситуація, при якій за операціями з довірчого управління майном у управителя (банку) можуть виникати певні фінансові зобов'язання перед установниками (інвесторами). Тому, у своїх рекомендаціях Департамент методології банківського регулювання та нагляду НБУ встановив одне обмеження для банків, які здійснюють операції з довірчого управління, а саме: обсяг коштів, що залучаються ними в довірче управління, не може перевищувати 50 відсотків загальної суми активів банку.

Існуюча проблема змушує вдаватися до аналізу правових норм, які регламентують діяльність банків як управителів цінними паперами. Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність», а також Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», діяльність з торгівлі цінними паперами, що включає в себе управління цінними паперами підлягає ліцензуванню. Ситуація має два шляхи вирішення: якщо управління цінними паперами вчиняється торговцями цінними паперами, то така стає можливою за умов одержання ліцензії та дотримання ліцензійних умов протягом всього періоду зайняття такою діяльністю. Якщо ж діяльність з управління цінними паперами здійснюється банками, то відповідно до п. 12 Рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про затвердження Ліцензійних умов провадження професійної діяльності на фондовому ринку - діяльності з торгівлі цінними паперами» від 26.05.2006 року №346, банк (його відокремлені підрозділи) повинен відповідати вимогам Постанови Правління НБУ від 28 серпня 2001 року N 368 Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні. При чому, для торговців цінними паперами ліцензійні умови

встановлено єдиним актом – згаданим вище Рішенням ДКЦПФР №346. Проте, вказаною Інструкцією не передбачено умов надання ліцензій банкам як управителям цінними паперами. Для здійснення управління цінними паперами, банк, крім додержання вимог, передбачених вище повинен дотримуватись норм, встановлених у Постанові НБУ № 368 та Рішенні ДКЦПФР №346. У вказаних нормативно-правових актах містяться організаційні, кваліфікаційні, технологічні та інші умови здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів – управління цінними паперами. Обсяг коштів, що залучаються банками в довірче управління, законодавчо не визначений, а нормативи, визначені у Листі не мають правового значення. Щодо торговців цінними паперами, то у ч. 2 п. 13 вказано, що ліцензіат (крім банку), який отримав ліцензію на провадження діяльності з управління цінними паперами, повинен мати власний капітал у розмірі не менше ніж 7 мільйонів гривень через півроку з дати отримання ліцензії на цей вид діяльності. Однак, обчислення і цього показника утруднене тим, що дію Рішення ДКЦПФР від 27.12.2007 року № 2381 «Про затвердження Положення про розрахунок показників ліквідності, що обмежують ризики професійної діяльності на фондовому ринку» зупинено.

З наведеного можна зробити висновок, що незважаючи на високий інтерес банків, як управителів цінними паперами до здійснення професійної діяльності на фондовому ринку, державою не створено належних умов для прозорого та регламентованого її провадження.

Таран О.С.

магістрантка Юридичного інституту
Прикарпатського національного
університету ім. В.Стефаніка

Проблеми, які виникають при розширенні прав міноритаріїв

Інтенсивний розвиток корпоративного законодавства, зокрема прийняття Закону “Про акціонерні товариства”, зумовлює необхідність деталізованого аналізу правового статусу акціонерів. Чимала увага науковців, серед яких В.М.Кравчук, Н.С.Кузнецова, В.В.Рябота, І.В.Спасибо-Фатеева, О.В.Щербина, зосереджена на визначенні поняття та характеристик прав міноритарних акціонерів. Активізація досліджень у даній галузі пов’язана із чималими зловживаннями з боку власників контрольного чи значного пакету акцій, що відбуваються у процесі здійснення господарської діяльності АТ. Наявність таких

зловживань дозволяє говорити про необхідність розширення прав міноритаріїв, а також встановлення нових механізмів їх захисту.

На сьогодні така тенденція прослідковується не тільки у наукових дослідженнях, але й у досить великій кількості проектів нормативних актів. Так, у пункті 14 Перехідних положень законопроекту “Про державний бюджет України на 2010 рік” передбачено, що окремі положення статті 30 Закону “Про АТ” застосовуються з урахуванням таких змін: “Виплата дивідендів здійснюється господарським товариством з чистого прибутку у звітному році та/або нерозподіленого прибутку в розмірі не менше 30%. Розмір виплати дивідендів може бути збільшений за рішенням загальних зборів акціонерного товариства” [1]. Законодавче встановлення прибутку, що обов’язково має бути направлений на виплату дивідендів є розширенням прав міноритаріїв, адже фактично усім дрібним вкладникам гарантується, що у 2010 році вони отримають дивіденди у розмірі не менше 30%. Але, з іншого боку у даному випадку слід звернути увагу на те, що відповідно до статті 33 Закону України “Про АТ” розподіл прибутку та визначення розміру річних дивідендів належать до виключної компетенції загальних зборів АТ, а тому законодавче встановлення розміру прибутку, що повинен бути спрямований на виплату дивідендів, є недопустимим, оскільки це пряме втручанням у господарську діяльність АТ.

Новелою Закону України “Про АТ” стало передбачене у частині 1 статті 68 право акціонера-власника простих акцій вимагати здійснення обов’язкового викупу акціонерним товариством належних йому голосуючих акцій у разі вирішення на загальних зборах питання про: злиття, приєднання, поділ, перетворення, виділ товариства, зміну його типу з публічного на приватне; вчинення товариством значного правочину; зміну розміру статутного капіталу. При цьому обов’язковою умовою є те, що такий акціонер повинен зареєструватися для участі у загальних зборах та голосувати проти [2]. Встановлення права акціонера вимагати обов’язкового викупу акцій є позитивним моментом, оскільки, якщо раніше при ухваленні загальними зборами рішення, наприклад, про збільшення статутного капіталу АТ шляхом проведення додаткової емісії, міноритарний акціонер для того, щоб зберегти свою частку акцій, яка йому належала до емісії, повинен був обов’язково викупити необхідну кількість нововипущених акцій, інакше його частка автоматично зменшувалась (і він міг взагалі залишитися із знеціненими акціями), то тепер, користуючись встановленим частиною 3 статті 68 обов’язком АТ викупити акції такого акціонера, він може їх вигідно реалізувати.

Але, якщо уявити ситуацію, коли міноритарний акціонер не був належно повідомлений про проведення загальних зборів АТ і тому не зміг взяти у них участь. Такий акціонер, дізнавшись про прийняття даними зборами рішення про збільшення статутного капіталу, також може бути зацікавлений у тому, щоб АТ викупило його акції. Проте відповідно до частини 1 статті 68 право вимагати обов'язкового викупу акцій має лише той акціонер, який брав участь у загальних зборах і голосував проти [2]. Оскільки даний міноритарій участі у загальних зборах не брав, то він відповідно втрачає право на обов'язковий викуп його акцій. Єдиним засобом захисту прав для такого міноритарного акціонера залишається звернення до суду із вимогою про визнання рішення загальних зборів недійсним у зв'язку з недотриманням правил повідомлення про загальні збори, встановлених у статті 35 Закону України "Про АТ". Варто зазначити, що міноритарний акціонер може бути і не зацікавлений у тому, щоб визнати рішення загальних зборів недійсним, адже основною рушійною силою його поведінки є бажання зберегти власні грошові кошти. Тому замість того, щоб у такій ситуації дозволити міноритарію блокувати діяльність АТ шляхом визнання прийнятого рішення загальних зборів недійсним, краще надати йому право вимагати обов'язкового викупу його акцій. Для цього потрібно внести зміни до частини 1 статті 68 Закону України "Про АТ" і викласти її наступним чином: "Право вимагати обов'язкового викупу акцій має акціонер, який брав участь у загальних зборах і голосував проти, а також акціонер, який був відсутній на загальних зборах у зв'язку з неповідомленням або неналежним повідомленням про їх проведення".

Проблема блокування виконання важливих рішень загальних зборів внаслідок подання міноритарними акціонерами позовів до суду є актуальною не тільки в Україні, але й у світі. Так, у ФРН протягом останніх двох років спостерігалась ситуація, коли власники незначних пакетів акцій, посилаючись на допущені формальні порушення під час процедури проведення загальних зборів, подавали до суду позов і, таким чином, до того моменту, поки буде вирішено спір по суті, унеможлилювали виконання такого рішення, оскільки відповідно до акціонерного Закону ФРН, якщо рішення загальних зборів оспорується в судовому порядку, воно не може бути внесено до реєстру господарських операцій, а отже вважається таким, що неприйнято [3]. Єдиною можливістю врятувати ситуацію для АТ, рішення загальних зборів якого оспоровалось, для того, щоб не допустити довгої судової тяганини було запропонувати такому міноритарію певну суму коштів (найчастіше від 50 до 100 тисяч євро) для того, щоб він відмовився від власного позову. Ситуація дійшла до того, що блокування виконання рішень загальних

зборів стало досить прибутковим бізнесом для міноритарних акціонерів, яких у зв'язку з цим навіть почали називати спеціальним терміном "R'auberaktion'are" (розбійницькі акціонери) [4].

Реакцією законодавця на таку проблему стало прийняття 28 травня 2009 року Закону ФРН "Про зміну правової лінії щодо акціонерів" (так званий "ARUG"), що вступив у дію з 1 вересня 2009 року. Для того, щоб обмежити свавілля міноритарних акціонерів у даному нормативному акті була закріплена модель залежності права акціонера на подання позову про оскарження рішень загальних зборів (Freigabeverfahren) від вартості акцій, що є у його власності. Так, акціонери, які є власниками акцій, номінальна вартість яких складає менше 1.000 євро, не мають права подавати позов про оскарження рішень загальних зборів чи визнання таких рішень недійсними, оскільки вважається, що їх частка акцій є незначною. Таким акціонерам надається лише право у судовому порядку вимагати відшкодування шкоди, завданої їм, унаслідок виконання прийнятого на загальних зборах акціонерів рішення [5]. Дане положення є досить прогресивним і може бути перейнято українським законодавцем. Так, наприклад, право подавати позов на оскарження рішення загальних зборів може бути надано акціонерам, які володіють не менше як 10% акцій АТ.

Стаття 48 Закону України "Про АТ" також розширює права міноритаріїв шляхом передбачення можливості проведення загальних зборів акціонерів у вигляді заочного голосування, якщо це передбачено статутом АТ, у якому кількість акціонерів не перевищує 25 осіб. При цьому Закон вказує, що для проведення такого голосування проект рішення або питання для голосування надсилається акціонерам-власникам голосуючих акцій, які повинні в письмовій формі сповістити щодо нього свою думку [2]. Закріплене законодавче формулювання не містить чіткого визначення, у якій саме формі акціонер повинен сповістити свою думку про проект рішення чи питання для голосування, а також не вказано, що міноритарій зобов'язаний однозначно проголосувати за чи проти прийняття відповідного рішення, а це надає можливість акціонеру просто висловити свої міркування з даного питання, які можуть і не виражатися у конкретній відповіді. У згаданому вище Законі ФРН акціонерам надається не тільки право заочно проголосувати на загальних зборах, але й встановлюється чітка форма, в якій таке голосування відбувається – або шляхом фіксування рішення акціонера у листі, або в електронному режимі. При цьому для того, щоб забезпечити ознайомлення акціонерів із питаннями, які повинні бути вирішені на загальних зборах, передбачається обов'язок АТ опублікувати порядок денний загальних зборів на його офіційному

Інтернет-сайті. Акціонер, який хоче проголосувати на загальних зборах шляхом надсилання листа, повинен попередньо повідомити про такий намір АТ, яке, отримавши дану заявку, має надіслати міноритарію до моменту проведення загальних зборів бюлетень для голосування. Варто зазначити, що обов'язковою вимогою Закону є те, що в статуті АТ повинно міститись положення про те, у який період часу акціонер повинен надіслати заповнений ним бюлетень для голосування. Таке положення законодавства ФРН є досить виправданим, оскільки передбачає те, що акціонер повинен отримати у бюлетені перелік запитань, що виносяться на загальні збори та проголосувати за чи проти кожного рішення, а тому українському законодавцю варто запозичити дану норму Закону ФРН.

Отже, розширення прав міноритарних акціонерів набуває особливо важливого значення для забезпечення ефективного правового регулювання господарської діяльності. Але, надаючи міноритаріям додаткові права, законодавець задля забезпечення законних інтересів інших учасників АТ, повинен водночас вводити механізми, які б не дозволяли міноритарним акціонерам зловживати наданими їм правами.

1. Проект Закону "Про державний бюджет України на 2010 рік" від 15.09.2009 №5000
2. Закон України "Про акціонерні товариства" в редакції від 17.09.2008 зі змінами і доповненнями //Відомості Верховної Ради України – 2008. – № 50-51. – Ст.384.
3. Aktiengesetz vom 6 September 1965. – Bundesgesetzblatt. I S. 1089 //http://www.aktiengesetz.de.
4. Kuhr D. Kampf gegen räuberische Aktionäre // http://www.sueddeutsche.de/finanzen/504/440246/text/.
5. Gesetz zur Umsetzung der Aktionärsrechterichtlinie (ARUG) vom 28 Mai 2009. – Drucksache 512/09

Длугоч О. І.

викладач кафедри цивільного права Прикарпатського юридичного інституту ЛьвДУВС

Цивільно-правові способи захисту прав акціонерів

На сучасному етапі побудови України як демократичної, соціальної та правової держави важливим питанням являється захист прав акціонерів. Система способів захисту прав акціонерів є ґрунтовною

та всебічною за умови поєднання та взаємодії низки галузей права (цивільного, кримінального, адміністративного). Однак в даній статті ми розглядатимемо цивільно-правові способи захисту прав акціонерів.

Для підготовки даного дослідження вагоме значення відіграли наукові праці І. В. Спасибо-Фатеевої, В. В. Луця, О. Р. Кібенка, М. І. Брагінського, В. В. Вітрянського, Є. Ю. Асташкіної, О. В. Регурецької та інших.

Метою даної статті є дослідження поняття цивільно-правового захисту прав акціонерів та аналіз системи цивільно-правових способів захисту прав акціонерів.

Перш за все, розглянемо поняття цивільно-правового захисту прав акціонерів.

Зазвичай, у науковій літературі зазначається, що способами захисту цивільних прав називаються передбачені законодавством засоби, за допомогою яких можуть бути досягнуті припинення, попередження, усунення порушень права, його відновлення та (або) компенсація втрат, викликаних порушенням права [1, С. 776].

Також зустрічаються визначення, де способи захисту розуміють як матеріально-правові засоби примусового характеру, які закріплені законом, і за допомогою яких забезпечується та здійснюється відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника [2, С. 226].

Проаналізувавши визначення поняття «способи захисту», цивільно-правові способи захисту акціонерів можна визначити як законодавчо закріплені заходи, що забезпечують поновлення порушеного права акціонера, усунення перешкод у здійсненні ним своїх прав та створюють відповідні умови для попередження порушення прав акціонерів.

Основними і універсальними способами захисту для багатьох інститутів цивільного права є способи захисту передбачені у ст. 16 Цивільного кодексу України (далі - ЦК). Зокрема, ст. 16 ЦК зазначає такі способи захисту прав та інтересів, в разі порушення яких акціонер може звернутися до суду з позовом про: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади тощо [3].

Проте, ст. 16 ЦК також передбачає й інші способи захисту, що встановлюються законом. Тобто можна говорити про самостійні способи захисту прав акціонерів, які застосовуються поряд з загальними

способами захисту. Зокрема, Законом України «Про акціонерні товариства» зазначаються наступні особливі способи захисту прав учасників корпоративних правовідносин: визнання недійсними рішення загальних зборів акціонерів; визнання права на акцію; вимога про надання товариством інформації про його діяльність; вимога про виплату дивідендів, про отримання частини майна при ліквідації товариства тощо [4].

Необхідно зазначити, що спеціальні способи захисту передбачаються не тільки законодавством України, але і внутрішніми документами товариства [5, С. 247].

Отже, за сферою застосування цивільно-правові способи захисту прав акціонерів можна поділити на: універсальні та спеціальні.

Особливості універсальних та спеціальних способів захисту прав акціонерів дають змогу виділити самостійну систему таких заходів захисту їх прав:

1. способи захисту, застосування яких дозволяє підтвердити або повідчити право, змінити або припинити правовідношення (наприклад, визнання права на акцію; примусове виконання товариством зобов'язань засновників, пов'язаних із створенням акціонерного товариства; примусове виконання товариством зобов'язань по виплаті оголошених дивідендів; припинення або зміна акціонерного правовідношення шляхом викупу акцій належних акціонеру акцій тощо);
2. способи захисту, застосування яких дозволяє попередити або припинити порушення прав акціонерів (наприклад, припинення дій, що порушують право акціонера або створюють загрозу його порушення (не вчинення перешкод при здійсненні прав акціонера); визнання недійсними відмови реєстродержателя внести запис у реєстр акціонерів; вимога про надання акціонерним товариством інформації про діяльність товариства і внутрішніх документів; визнання недійсними рішень загальних зборів акціонерів товариства; визнання недійсними рішення виконавчого органу (правління) про відмову в скликанні зборів; визнання недійсним акту ДКЦПФР; стягнення неустойки за невиконання зобов'язань по оплаті акцій);
3. способи захисту, застосування яких переслідує ціль відновлення порушеного права акціонера і компенсації втрат, яких він зазнав унаслідок порушення права. До цієї групи належать: відновлення становища, яке існувало до порушення права (внесення запису в

реєстр акціонерів); перевід на акціонера закритого акціонерного товариства прав та обов'язків покупця; визнання недійсним випуску акцій; визнання договору по придбанню (відчуженню) акцій недійсним; відновлення членами органів; управління акціонерного товариства збитків, що спричинені їх неправомірними діями товариству; відшкодування акціонерам видатків на скликання та проведення позачергових зборів; відшкодування моральної шкоди [6, С. 94-96].

Резонною видається класифікація Регурецької О. В., згідно якої способи захисту прав акціонерів, поділяються на: а) речово-правові способи, б) зобов'язально-правові способи та в) спеціальні способи захисту.

Речово-правовими способами захисту прав акціонерів є визнання права власності акціонера; витребування акції з чужого незаконного володіння; захист права власності акціонера від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння.

Зобов'язально-правові способи захисту становлять: примусове виконання обов'язку в натурі, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, зміна або припинення правовідношення шляхом зміни або розірвання договору.

До спеціальних способів захисту належать: визнання правочину з акціями недійсним, визнання недійсною емісії акцій, визнання недійсними рішень органів управління акціонерного товариства (загальних зборів акціонерів, наглядової ради, виконавчого органу товариства); визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади; відновлення прав на акцію та відновлення акції [7, С. 75-76].

Окрім зазначених вище способів захисту цивільних прав, існують й інші класифікації за різними критеріями – за формами здійснення, за підставами застосування, за юридичним та матеріальним змістом способів тощо. Однак, на думку М. І. Брагінського та В. В. Вітрянського, найбільш значимим критерієм для класифікації способів захисту виступає результат, на який розраховане їх застосування, характер наслідків їх застосування для порушеного права, або цільової спрямованості їх застосування. За таким критерієм виділяють такі групи способів захисту:

1. застосування яких дозволяє підтвердити (посвідчити) право, що захищається або припинити (змінити) зобов'язання;

2. застосування яких дозволяє попередити або припинити порушення права;
3. застосування яких дозволяє відновити порушене право та (або) компенсувати втрати, понесені у зв'язку з порушенням права [1, С. 778].

Таким чином, із зазначеного вище можна зробити висновок, що цивільно-правові способи захисту прав акціонера – це законодавчо закріплені заходи, що забезпечують поновлення порушеного права акціонера, усунення перешкод у здійсненні ним своїх прав та створюють відповідні умови для попередження порушення прав акціонерів. Дані способи захисту поділяються на різні види залежно від критерію класифікації.

1. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 3-е, стереотипное. – М.: Статут, 2001. – 848 с.
2. Гражданское право / Под ред. А. п. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М., 2001. — 632 с.
3. Цивільний кодекс України. – Х.: ПП «ГВІНІ», 2005. – 400 с.
4. Закон України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI // <http://rada.gov.ua>
5. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти): Монографія/ За заг. ред. В. В. Луця. – Тернопіль, Підручники і посібники, 2007. – 320 с.
6. Астапкина Е. Ю. Гражданско-правовые способы защиты прав акционеров в России. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2004.
7. Регурецька О. В. Охорона прав акціонерів у цивільному праві: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2005.

Наукове видання

Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах

Матеріали Всеукраїнського
науково-практичного семінару

В редакції авторів наукових статей

Комп'ютерна верстка і правка *Ігор КОЗИЧ*

Підписано до друку 21.12.09. Формат 60x84/16. Папір
офсетний. Ум.друк.арк. 11,1. Наклад 300 пр. Зам № 8/09.

Віддруковано в Юридичному інституті
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
76000, м.Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 44а
E-mail: lawdept@pu.if.ua